

XV. ÉVFOLYAM
2023 • 1

- ◆ LENKOVICS BARNABÁS: Családi értékek mentése
- ◆ SASHALMI ENDRE: A goszudarsztvennoszty szó jelentése és jelentősége az orosz politikai eszmetörténetben
- ◆ BARTKÓ RÓBERT: A „nullum crimen elv” védelmében
- ◆ MARCO PESCI: Az Európai Ügyészség együttműködési keretrendszere az Európai Unió igazságügyi szerveivel
- ◆ FRANK MÁTÉ: Contractual Dilemmas of Smart Contracts - Information Society Versus Contract Law
- ◆ KELEMEN ROLAND: A kibertér jellemzőinek biztonság központú vizsgálata
- ◆ NÉMETH GABRIELLA: Dunántúli tanítói életképek a 19-20. századból – Németh Márton ágostai hitvallású evangélikus oskolamester hagyatéka
- ◆ SZIJÁRTÓ LILLA: A humán reprodukciós eljárások etikai és jogi dilemmái a XXI. századi Magyarországon
- ◆ ASBÓTH ORSOLYA: Az elévülés intézményéről a bírói gyakorlatban
- ◆ EGRESI KATALIN: Miriam Rasch: Súrlódás – Etika a dataizmus korában
- ◆ ŐSZE ÁRON: Recenzió Gosztonyi Gergely: Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig című könyvéről

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

JOG • ÁLLAM • POLITIKA

Szerényi Gábor grafikája

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 LENKOVICS BARNABÁS: Családi értékek mentése
- 21 SASHALMI ENDRE: A goszudarsztvennoszty szó jelentése és jelentősége az orosz politikai eszmetörténetben
- 37 BARTKÓ RÓBERT: A „nullum crimen elv” védelmében
- 45 MARCO PESCI: Az Európai Ügyészség együttműködési keretrendszere az Európai Unió igazságügyi szerveivel
- 63 FRANK MÁTÉ: Contractual Dilemmas of Smart Contracts – Information Society Versus Contract Law
- 75 KELEMEN ROLAND: A kibertér jellemzőinek biztonság központú vizsgálata

MŰHELY

- 91 NÉMETH GABRIELLA: Dunántúli tanítói életképek a 19-20. századból – Németh Márton ágostai hitvallású evangélikus oskolamester hagyatéka
- 111 SZIJÁRTÓ LILLA: A humán reprodukciós eljárások etikai és jogi dilemmái a XXI. századi Magyarországon

FÓRUM

- 145 ASBÓTH ORSOLYA: Az elévülés intézményéről a bírói gyakorlatban

RECENZÍÓ

- 163 EGRESI KATALIN: Miriam Rasch: Súrlódás – Etika a dataizmus korában
- 171 ŐSZE ÁRON: Recenzió Gosztonyi Gergely: Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig című könyvéről

E számunkat Szerényi Gábor rajzai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | KUKORELLI ISTVÁN | MARIA PATAKYOVÁ
PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER | SULYOK GÁBOR | **SZALAY GYULA**
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Online szerkesztő | Nagy Zoltán

Műszaki és grafikai tördelés | Takács Anita

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2060-4580

DOI: 10.58528/JAP.2023.15-1.

LENKOVICS BARNABÁS

Családi értékek mentése^[1]

ABSTRACT

In this short essay, we demonstrate that the family community in the classical sense and marriage are eternal legal values. We should note that the role of life partners has undergone enormous changes in practice, but the importance of equal rights for life partners has not diminished. The Christian model can be a good moral basis for sensitising partners to equality and emphasising the importance of the quality of family life.

Keywords: family ■ gender equality ■ Christian morality ■ tradition ■ civil law

I. CSALÁDI VISZONYOK ÉS JOGVISZONYOK

Családi joggal foglalkozó egyetemi oktatók és tudományos kutatók körében ismert egy régi jogász bölcsesség: Ahol a családi jog kezdődik, ott ér véget a család! A gondolatból sugárzik valami – egy házasság és bizonyos értelemben egy család kudarca felett érzett – szomorúság. Tükröződik benne valami abból a tényből is, hogy az összes magánjogi per fele bontóper, vagy annak járulékos pere. És kiolvasható belőle a figyelmeztetés is: a jog bánjon a családi viszonyokkal különösen tapintatosan! Sérülékeny emberek érzékeny életviszonyairól van itt szó. Ide kívánkozik egy gondolat – amit én Kőrös András családi jogász barátomtól hallottam –, amely így szól: A családi jog a magánjog legintimebb része! A családi tárgyú per pl. gyakran kivétel a tárgyalás nyilvánosságának elve alól. Eszerint kell, hogy bánjon vele a jogalkotás is, és a perjogon túl minden más jogalkalmazás (pl. a közjegyzői, gyámhivatali eljárás) is. A család a szentitív adatok tárháza, az egyik legzártabb titokszféra, a magánszféra és a magánélet – sok elemében jogmentes – kemény magja. Akik házasságot kötnek, elsődlegesen nem arra gondolnak, hogy ők most jogviszonyt létesítenek, hanem, hogy – mivel szeretik egymást, sőt

[1] Ez a tanulmány „A TKP2021-NKTA-51 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.”

szერelmesek egymásba – összekötik az életüket, egymással kívánnak élni, hogy a hátralévő életüket együtt kívánják leélni. Ha a házastársak gyermeket vállalnak, nem azért teszik, hogy szülő–gyermek jogviszonyt hozzanak létre, és hogy szülői felügyeleti jogosultságokat szerezzenek és gyakoroljanak, hanem, mert egymástól, együtt, közös gyermeket szeretnének, aki szerelmük gyümölcse, akiben mindkettejük személyisége folytatódhat. Közös életüket saját értékrangsoruk mentén élik, közösek a céljaik és az erőfeszítéseik is a célok elérésére. Életük a továbbiakban az ő házasesetük és az ő családi életük, kettejük magánügye, tiltott zóna az illetéktelen behatolók számára, főszabály szerint a kívülálló közhatalom, a jogalkotók és jogalkalmazók számára is. Ugyanakkor ez a magánügy egyben a „legszemélyesebb közügy” is, mert a család békéje és harmóniája, értékrendje és annak sikere, céljaik elérése többnyire a közösség érdeke is. A gyermekek vállalása a közösség reprodukcióját is biztosítja, a gyermek nem csak családtag lesz, de a családot övező nagyobb közösségek tagja is. A szülők öröme a közösség öröme is, gondja, baja, bánata úgyszintén, már ha szolidáris, összetartó az a közösség. Ahogy mondani szokás, „az öröm mással megosztva duplázódik, a gond, a bánat mással megosztva feleződik”. Ulpianus-i értelemben tehát a házassági és a családi életviszonyok körében a legnehezebb a magánérdekű és a közérdekű viszonyok elhatárolása, hiszen a családi kisközösségek a társadalmi nagyközösség alkotórészei, kölcsönösen áthatják egymást. Úgy alkotnak egységet, hogy közben megőrzik és tiszteletben tartják a másik érdekszférát. Az vitán felül áll, hogy a házastársak és a család magánszférája a kívülállók zavaró, zaklató, ártó szándékú, illetéktelen behatásaival szemben szigorú, abszolút-negatív szerkezetű jogvédelemre szorul. Az azonban már nagyon is vitatott, hogy a jogalkotói szelekció – akár segítő szándékkal, ösztönzően, támogatón – milyen mélységig „nyúljon bele” a házasság és a család belső viszonyaiba, ezek köréből melyeket vonja a jogi szabályozás körébe. A szabályozás pedig, még ha szükséges és hasznos is – ugyancsak szigorú főszabály szerint – lehetőleg diszpozitív legyen. A házaseset és a családi élet ugyanis az önszabályozás tipikus közege a személyiségüket kibontakoztató, önmegvalósító családtagok számára. A személyiségi jogok elmélete e jogokat koncentrikus körökbe rendezte. A legbelső körbe tartoznak a személyiség önazonossága (identitása) mellett a házassági és családi életviszonyok is, ez a *privacy* kemény magja. Innen kifelé haladva nyit az ember ajtót-ablakot a világra, részt vesz más közösségek életében is, megnyilvánul a kívülállók számára, ezzel betekintést enged saját személyiségébe és családjá életébe is, de mindvégig megőrizve és fenntartva az önrendelkezés szabadságát, és biztosítva a visszavonulás útját, az ajtó-ablak bezárásának lehetőségét. Legalábbis jogi értelemben. A nyitáshoz és a záráshoz is a kulcs az egyes ember kezében van, de ha házas, vagy családtag, akkor házastársa és a család mint demokratikus kisközösség is kulcsszereplő. Ők döntenek, mikor zárják ki vagy engedik be a jogot az életviszonyaikba. Szűkebben vagy tágabban szabhatják meg magánéletük, családi életük határait. Eszerint tehát a családtagok közötti életviszonyok nem mind jogviszonyok. Ebben a kérdésben elsősorban ők maguk szelektálnak, saját szabályaik *intern* viszonyaikban a törvény erejével

bírnak. Aztán jöhet a törvényhozó, és szabályozhatja az általa szelektált, a közérdek szempontjából is legfontosabbnak ítélt életviszonyokat, és végül – a rendszertág generálklauzulákat esetről-esetre értelmezve és alkalmazva – szabályoz a bíró (más jogalkalmazó) is. Ha a családtagok közötti jogviszonyok sokszínűek, akkor a jogmentes életviszonyok még sokkal sokszínűbbek, körük még tágabb. Közülük a legfontosabbak esetenként lehetnek jogi tények, lehet jogviszonyt alakító, módosító vagy megszüntető hatásuk, azaz jogi relevanciájuk. Ilyenek például a hűség és hűtlenség, a bizalom és a bizalomvesztés, a harag és a megbocsátás, az összetartozás érzés és az elhidegülés, a hála és a hálátlanság, az erőszak- vagy a szeretet-geisztusok, durvaság, agresszió stb. Ezek alkotják a házasság és a család – pozitív és negatív értelemben egyaránt – konkrét értéktartalmát. Ezekre reagálnak a szokás, az erkölcs, illetőleg a vallás (tiltó, megengedő vagy ösztönző) normái is. De a jog a rengetegféle, sokszínű életviszony-tömegből szelektálva, a pozitív elemeket (mintának, példásnak értékelt magatartásokat) a jogba átírva normáknak, alapvető társadalmi értékeknek, rendező elveknek, követendőnek tekinti. Ezeket minden más – a társadalomban ható – normarendszer (szokás, konvenció, erkölcs, vallás) is, a rá jellemző határok, korlátok között, elismeri, tiszteletben tartja és oltalmazza, erősíti és védelmezi. A negatív elemeket viszont tiltja, akadályozza, szankcionálja. Nevezhetjük a pozitív, az emberi személyiséget fejlesztő „családi normákat” az emberség alkotó elemeinek is, elvégre csak emberséges emberek (jó emberek, rendes emberek) képesek jó házasságokat kötni, példás házasságot élni, ők alkothatnak jó családokat és jó társadalmat. Az emberséget, illetőleg annak néhány lényeges alkotó elemét kívánom most kiemelni a házasságon és a családon belüli viszonyok (nem csak a jogviszonyok) sokszínű rengetegéből, érzékeltetve azoknak a társadalom egészére „kisugárzó” pozitív hatását és ezzel a jelentőségét is. Nevezzük ezeket a család által hordozott tartalmi értékeknek, röviden családi értékeknek. Ilyen értékek a férfi–nő egysége, egymáshoz való hűsége, egymásba vetett feltétlen bizalma, egymás kölcsönös támogatása, a gyermek és vele a szülői kötelességek vállalása, az anyai és az apai szeretet, az önzetlenség és az egymásért hozott áldozat, a család összetartása, egymás kölcsönös segítése. Ezen értékek halmaza alkotja a familizmus értékrendjét, amely minden más értéknél előbbre való. Olyanok ezek az értékek, mint a családi ezüst étkészlet, vagy mint a családi ékszer, amit generációkon át féltve és gondosan őriznek, tartalékolnak a nehéz, nem ritkán vészterhes időkre. Az értékálló (időtálló) és maradandó családi értékek válságos időkben a túlélés garanciái. Megmentésük és megőrzésük egyéni, családi, kisközösségi és társadalmi nagyközösségi (állami, nemzeti) létérdek is. Előzetesen vessünk egy pillantást ezek közül néhány fontosabbra külön-külön is.

1. Férfi és nő egyesülése

Az egyesülési jog a közjogban mint nem kormányzati (társadalmi) szervezet – egyesület-, szakszervezet-, politikai párt- – alapítási szabadság ismeretes, a magánjogban a szerződési szabadság részeként társulási (társaság alapítási) szabadságot jelent. Ezek közérdekű vagy magánérdekű, de egyaránt érdekközösségek. A pszichológiában azonban a személyegybesülésnek egészen más, sokkal fontosabb jelentéstartalma van. A lét kérdésére adott „teljes válasz a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik: a szeretetben. Az interperszonális egybeolvadásnak ez a vágya a legerősebb törekvés az emberben. Ez a legalapvetőbb szenvedély, ez az erő tartja össze az emberi fajt, a törzset, a családot, a társadalmat. (...) Szeretet nélkül az emberiség nem létezhet egy napig sem.”^[2] A két nemre osztott ember valójában eleve egyesülésre lett teremtve. Emberkénti létezésünk kiindulási pontja a férfi és nő egyesülése, azaz a szeretet. A jog a maga fogalomrendszerében erről azt mondja, hogy a házasság két autonóm személyiség egyesülése, szövetsége, összecsiszolódása, egymás személyiségének kölcsönös gazdagítása. Az emberpár – házaspár így együtt „lényegesen több, mint a két partner külön-külön. Ezt a közösséget pedig nem lehet birtokolni, hanem ennek csak a részévé lehet válni. Aki birtokolni akarja partnerét és a párkapcsolatot, alkalmatlan az életközösségre, és csak érdekközösséget képes létrehozni.”^[3] Másként és egyszerűbben fogalmazva: az összefogás és együtt-működés sikerre vezet és éltet, a széthúzás és a harc veszteségre tesz és megöl. Ez volt már a *homo sapiens* élettapasztalata is, legfeljebb még nem tudta így megfogalmazni.

2. Ketten egy test és egy lélek

A férfi és nő egyesülése, összeolvadása egyesíti az akaratot, a célokat és azok eszközeit, és egyesíti azokat a természetes képességeket is, amelyeket a szexualitás jellemez. A gondolat biblikus alapjai közismertek: „Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és az ő anyját, és ragaszkodik feleségéhez; és lesznek egy testté” (IMóz. 2:24. és Máté 19:4-6.). Ehhez teszi hozzá és emeli teológiai szintre Szent Pál apostol: „Felette nagy titok ez; de én a Krisztusról és az egyházzal szólok” (Ef. 5:31-32.). Másutt azt is mondja: „Aki pedig az Úrral egyesül, egy lélek övele” (1Kor. 6:17.). Az egyház tagjai tehát Krisztussal és egymással is egy testté és egy lélekké lesznek. A szentségi házasságban ez nem csak teológiai síkon igaz. „Annakokáért amit az Isten egybeszerkesztett, ember el ne válassza” (Márk 10:9.). Erősíti mindent az a természeti törvény, hogy új emberi egyed csak egy női és egy férfi ivarsejt egyesüléséből jöhet létre, amiből következően a szentségi (vagy ideális) házasság egy nő és egy férfi testének (génjeinek) és lelkének is az egysége.^[4]

[2] Fromm, 1993, 29.

[3] Kopp – Skrabski, 2020, 128-129.

[4] Hársfai, 2020, 165.

3. Élet- és szeretetközösség

Ez az ókortól napjainkig a házasságkötéseket jellemző érdekközösség meghaladása. A II. Vatikáni Zsinat ezzel írta le (definiálta) a modern házasságot. Egész keresztény kultúránk alapja az áldozatos szeretet, ami önzetlen és nem önző, nem haszonleső. Az érdekházasság a birtoklás egzisztenciális módjának sajátja, az élet- és szeretetközösség a létezésé. Az előbbiben a felek többet akarnak szerezni a másik által, az utóbbiban többek akarnak lenni egymás által. Ez az önzetlenség persze kölcsönös, mindkét fél a másik személyiségét, emberségének gazdagítását tekinti előbbre valónak, és cserébe ugyanezt kapja és reméli. Mindkét fél a másikban talál rá saját igazi önmagára. Mindkét fél a másikkal és a másikban válik egésszé.

4. Teljes elköteleződés

Egész életre szóló kölcsönös és teljes elköteleződés egymás (a másik) iránt. Kitérés a másik mellett, jóban és rosszban, egészségben és betegségben, gazdagságban és szegénységben. Az erre a kérdésre adott válasz csak egy és egyértelmű „igen” lehet. Ez egy holtig tartó ígéret, a felbonthatatlanság ígérete és reménye. „Az érosz a teremtésből eredően az embert a házasságra rendeli, egy olyan kapcsolatra, amelyhez hozzátartozik az egyetlenség és a véglegesség. Így és csak így teljeseodik benső rendeltetése. A monoteista istenképnek megfelelő a monogám házasság” (XVI. Benedek pápa: *Deus caritas est* enciklikája).

5. Monogámia

„Az ember nem természeténél fogva monogám, a társadalmi fejlődés magasabb fokán álló államok jogszabályai azonban általában képtelenné teszik arra, hogy egyidejűleg két személlyel, a jog által elismert házastársi kapcsolatban álljon. Ez a szabály kétoldalú, mindkét házastársra áll.”^[5] De mi okozhatta az eredetileg természetes poligám hajlam megváltozását és mára a bigámia (pláne a poligámia) törvényi tilalmát? Az első ok biológiai: a szexuális vonzerő, a kölcsönös szimpátiaérzés, a „szerelem kémiaja”. A második társadalmi, amire Platón és Arisztotelész vitája ad választ. Előbbi úgy vélte, a gyermek- és nőközösség előmozdítaná az egységet, hiszen mindenki ugyanarra a dologra mondaná, hogy „ez az enyém”. Utóbbi viszont rámutatott: „legkevésbé törődnek azzal, aminek legtöbb gazdája van: a magáéval mindenki a legjobban törődik, a közössel már kevésbé, vagy csak amennyire őt illeti, és mert úgy gondolják, hogy úgymint törődik vele valaki más, inkább elfeledkeznek róla.”^[6] A harmadik ok egészségügyi: a vér-

[5] Nizsalovszky, 1963, 25-26., 275.

[6] Lukácsi, 2010, 77.

ségi (genetikai) kapcsolat tudatossá válása hozzájárult az emberiség fejlődését szolgáló vérfertőzőési tilalom kialakulásához. A már létező monogámiát erősítette fel később a magántulajdon intézménye, az utódokra örökítés biztonságának igénye. A történelmi tapasztalatok a monogámiát minden tekintetben igazolták, sőt erősítették. „Joseph Daniel Unwin kiemelkedő történelmi civilizációk és több tucatnyi törzs tanulmányozása alapján úgy találta, hogy a fejlett kultúrák alapját monogám kapcsolatokon nyugvó közösségek adták, míg a szexualitásnak ennél tágabb kereteket biztosító kultúrák hanyatlásnak indulnak vagy eleve alacsony fejlettségűek maradnak.”^[7]

II. EMBERRÉ VÁLNI, LENNI, MEGMARADNI

„Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, Ember lenni mindég, minden körülményben.” Arany János Domokos napra írt versének két sora ez, aminél tömörebben és tartalmasabban nem lehet életcél meghatározni. Az ember lenni cél eléréséhez eleve előfeltétel, hogy emberré kell válni, és minden körülmények között embernek kell megmaradni is. De nem akármilyen emberré kell válni, és nem akármilyen embernek kell megmaradni. Jó emberré kell válni és annak megmaradni. Arisztotelész szerint „... az államkormányzás a legnagyobb gondot arra fordítja, hogy a polgárokat valamilyenekké, éspedig jókká tegye, s alkalmassá tegye őket arra, hogy az erkölcsi jót cselekedjék. ...Mert az erkölcsös ember mindent helyesen ítél meg, s mindenben felismeri az igazságot. ...csak az erkölcsös ember méltó a tiszteletre.”^[8] Konrad Lorenz szerint a házasságkötést megelőző párválasztás legfőbb szempontja is ez kell legyen: „Elegendő, ha párválasztáskor nem felejtjük el ezt a magától értetődő és egyszerű követelményt: tisztességes legyen a lány – és a fiú sem kevésbé.”^[9] Az embernek való születésünknek, a jó és tisztességes emberré válásunknak, emberségünk kiteljesedésének elsődleges színtere, elemi és magas iskolája azonban nem a jó állam, hanem a jó és tisztességes család. Minden ilyen család legfőbb célja, hogy „embert faragjon”, jó és tisztességes embereket neveljen gyermekeiből, unokáiból. Az emberi jóság, a jó ember ott van minden gyermekben, mint – Arisztotelész szerint – az olajfa törzsében Hermész szobra,^[10] vagy Michelangelo szerint a márványtömbben Dávid szobra, csak a felesleget le kell faragni róla. (Ez persze művészi feladat, és nem minden „fifaragó” vagy „kőfaragó” szülő nagy művész!) A jó és tisztességes embert emberséges embernek is nevezünk, az egész emberiség eddig elért jósága és tisztessége pedig az emberiség, aminek a megsértése az emberiség ellen elkövetett bűncselekmény. Az egyesek embersége és az emberiség emberiség-

[7] Gallai, 2019, 15.

[8] Arisztotelész, 1987, 23., 67., 104.

[9] Lorenz, 1988, 60.

[10] Lukácsi, 2010, 80.

ge korlátlanul bővíthető, jobbítható, a művészi szint felé tökéletesíthető, az emberré válás folyamatának még egyáltalán nincs és nem is lehet soha vége. Ha végignézzük az emberiség történetén, és körülnézünk 21. századi világunkban, bőven van okunk az elkeseredésre. A célt és a reményt azonban tilos feladni. „Hát ember az ilyen?” – kérdezzük egy-egy brutális, úgy is mondjuk, embertelen cselekedet láttán. Arisztotelész szerint az erények nélküli embert fenyegető legsúlyosabb veszély az újbóli el- vagy visszaállatiasodás.^[11] Aki embernek született és elindult az emberré válás útján, az nem lehet többé ragadozó vadállat, még csúcsragadozó sem, nem lehet vérengző majom (Rudger Bregman),^[12] sem őrült majom (Szent-Györgyi Albert),^[13] ember az embernek nem lehet a farkasa (*Homo homini lupus est*: Thomas Hobbes).^[14] Domesztikálnia kell, nemesítenie kell, meg kell szelídítenie önmagát is, családtagjait is, felebarátait is, a legtágabb körben embertestvéreit, az emberiség nagy családját is. Bizonyítják ezt a most is zajló brutális háborúk, melyeknek biztos vesztese az ember embersége, a „győztes” oldalán is. Szelídítés helyett mondhatnánk humanizálást is, de jobb a szelídítés. Nem véletlenül nevezte Jézus a nyolc boldogság egyikének a szelídséget. „Boldogok a szelídek, mert ők öröklik a földet.” (Máté 5:5.) A vadak, az agresszívek, az erőszakosok – családon belül és azon kívül is – kivetkőznek saját emberségükből, nem tisztelik saját emberi méltóságukat, sem családtagjaik, sem mások méltóságát, a háborúzókat elpusztítják egymást és veszélyeztetik a világot, az emberiség földi létét is. Itt is be kell vallanunk azt is, hogy háborúzókat azok a férjek és feleségek, szülők és gyerekek, gyakran a testvérek is, akik „csak” szavakkal, olykor tettlegesen is – ahogyan ma divatos kifejezéssel mondják: verbálisan – ölik egymást mindennapi életükben. Nagyon valószínű, hogy a világbéke „természetes és alapvető alkotó eleme” is a családi béke! A békeesség teremtője a jog szerint az igazságosság és méltányosság, a mi hitünk és a különböző vallások szerint pedig egybehangzóan a szeretet.

III. A LEGFŐBB TÖRVÉNY

Az utóbbi évek egyik sikerkönyvében írja Kai Michel történész és szerzőtársa, Carel van Schaik evolúcióbiológus: „A neolit forradalom szakított az emberi együttélés egyik alapvető törvényével, amely sok ezer éven át irányadó volt a mindennapokban – azzal a szabállyal, hogy az ételmet meg kell osztani. A tulajdon újdonsült eszméje aláasta az ősember szolidaritását. Ami addig közös jószág volt – a természet adta étel –, egy csapásra monopolizálódott. A neolit forradalommal olyan folyamatok indultak meg, amelyek gyökeresen átalakított-

[11] Arisztotelész, 1987, 179.

[12] Bergman, 2020, 52.

[13] Szent-Györgyi, 1983, 237-270.

[14] Idézi: Bergman, 2020, 52.

ták az emberi társadalmat. ...a vadászó-gyűjtögető embereknek, mivel nem volt lehetőségük a tartalékképzésre, a társas kapcsolatokba kellett investálniuk. Kölcsönös segítségnyújtással túlélhették a vészhelyzeteket. Az együttműködés volt minden, a szolidaritás jelentette az életbiztosítást.”^[15] Ami a letelepedést és a mezőgazdálkodásra (növénytermesztésre és állattenyésztésre) való áttérést illeti, az valóban a legnagyobb paradigmaváltás volt az emberiség (eddig) történetében. Ami azonban az emberi együttélés egyik alapvető törvényével, a javak megosztásával és a közösségi szolidaritással való szakítást illeti, az soha nem lehetett teljes. A történelem egyik fő kérdése mindig is egyfelől az önzés és elidegenedés, vagy másfelől az együttműködés és szolidaritás közötti választás kérdése maradt. Más formákban ugyanez a kérdés: individualizmus vagy kollektívizmus, egoizmus vagy altruizmus, egocentrikus vagy szociocentrikus emberkép és társadalomkép uralja az emberi, a családi és a társadalmi, kisebb vagy nagyobb közösségi együttélést? Az egyik uralma helyett a kettő (az önzés és az önzetlenség) milyen arányú vegyítése – elegyítése volna a leghelyesebb? Nem az ma már a fő kérdés, hogy ki mennyire felelős önmagáért, illetve hogy a magántulajdon viseljen-e közterheket, legyenek-e szociális kötöttségei, terhelje-e társadalmi felelősség, hanem, hogy melyik milyen arányban és mértékben legyen kötelező. A társadalmi fejlődés máig elért fokán, a fogyasztói társadalomban, a szociális piacgazdaságban és a jóléti jogállamban a minden emberre kiterjedő szociális biztonság és az esélyegyenlőség csak a javak megosztása, társadalmi újraelosztása széleskörű redistribúció révén biztosítható. A legfőbb törvény tehát ma is az, hogy a javakat meg kell osztani. Nem csak az élelmet, hanem a materiális és immateriális (eszmei, kulturális) javakat általában, lehetőleg igazságosan és méltányosan. Erre szolgálnak a nagy társadalmi szolidaritási intézmények (ingyenes és kötelező népoktatás, egészségügyi ellátás, nyugdíjrendszer, szociális ellátó és támogatási rendszerek stb.). Azt azonban ezekkel összefüggésben is hangsúlyozni kell, hogy a javak megosztásának, újraelosztásának, a közösségi együttműködésnek és a szolidaritásnak az elsődleges színtere is változatlanul a család. A családtagok, a rokonok kötelesek egymás tartására, a házastársak kötelesek egymást támogatni. A szülők – a természeti törvényt emberi törvényre átírva, még saját tartásuk rovására is – kötelesek gyermekeikről gondoskodni. A nagykorú gyermekek kötelesek szüleikről, nagyszüleikről gondoskodni. Ezek mind az élelem, a javak megosztásának legfőbb (természeti) törvényéből származó emberi jogi, alaptörvényi és törvényi előírások, de kiolvashatók az önzetlen és áldozatos szeretet parancsából is.

[15] Michel – van Schaik, 2019, 62.

IV. LEGFŐBB PARANCS

Zlinszky János szerint^[16] „a kereszténység felebaráti szeretetnek nevezi a szolidaritást”. Amikor egy törvénytudó farizeus kísértetni akarta Jézust és megkérdezte tőle: „Mester, melyik a nagy parancsolat a törvényben? – Jézus így válaszolt: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféta.” (Máté 22:34-40.). A nagy társadalmi szolidaritási intézményrendszerek (de mondhatnánk úgy is: a szeretet-intézmények, mint például a szeretet-otthonok, a kórházak, iskolák) kiépítése és működtetése a keresztény Európa legnagyobb civilizációs vívmánya, példamutató az egész emberiségnek, hatalmas vonzerő a globális népvándorlók számára. Ezért mondta VI. Pál, majd hangoztatta gyakran Szent II. János Pál pápa, hogy Európa a szeretet civilizációját építi.^[17] Ennek érdekében kell – ahogyan Robert Schuman akarta – Európa lelkét megmenteni, feltámasztani.^[18] Ennek a civilizációnak a része az is, amit Bibó István^[19] úgy fogalmazott, hogy „az erőszak-geztusokat szeretet-geztusokkal kell felváltani.” „Dobd vissza kenyérrel”, „tartsd oda a másik arcodat is”, a rosszat ne valami még rosszabbal, hanem jóval, a szeretet erejével győzd le. Szakítsd meg a rosszszág, a gonoszság, a bosszú, a háborúság különben végtelen láncolatát. Ez a legnehezebb szeretet-parancs, aminek igazi tanműhelye, iskolája és gyakorló terepe a család. A család, mint szeretetközösség felbecsülhetetlen értékei a férfi és nő, mint férj és feleség szerelme és szeretete egymás iránt, a szülők szeretete a gyermekeik iránt, a nagyszülők szeretete az unokák iránt, a gyermekek és unokák szeretete szüleik és nagyszüleik iránt. Külön-külön is említendő az eltérő és egymást kiegyensúlyozó apai és anyai szeretet.

Az apai szeretet szigorú, feltételeket támasztó, feladatokat adó, számonkérő és fegyelmező szeretet, amit ki kell érdemelni, különben el lehet veszíteni. Az anyai szeretet feltétlen, odaadó, elfogadó és visszafogadó, hosszútűrő és megbocsátó. Ez a kétféle szeretet kiegészíti, kiegyensúlyozza, de korlátozza is egymást. A gyermekek mindenek fölött álló érdeke, egyetemes érvényű emberi joga, hogy teljes és harmonikus családban nevelkedjenek, hogy mindkét szülői szeretetet megkapják és képessé váljanak elfogadni és meghálálni, majd saját családjukban továbbadni azt. A kétféle, de egységet alkotó szülői szeretet a feltétele annak, hogy érett, felnőtt személyiségként tudjanak majd önmagukon uralkodni, magukban a rosszat korlátozni, másoknak megbocsátani, maguk körül egyensúlyokat teremteni, harmonikus házasságban és családban békés életet élni. A családban éléshez való jog a gyermekekkel együtt maga is „felnőttté vált”, a családhoz való jog minden embert megillető, egyetemes emberi jog. Példaként említjük

[16] Zlinszky, 2007, 20.

[17] Vereb, 2010, 174., 194.

[18] Lejeune, 2015, 249.

[19] Bibó, 1986, 44-45.

a meddő párok kétségbeesett küzdelmét azért, hogy saját közös gyermekük, és ezzel saját teljes családjuk lehessen.^[20] A család mint szeretetközösség – univerzalizációja folytán nem csak egy társadalomnak – hanem egészében a szeretet civilizációjának, az „emberiség családjának” is alapvető alkotó eleme [EJENY 16. cikk (3) bek.]. A kereszténynek is nevezett európai civilizációban a szigorúbb atyai és az irgalmas anyai szeretet az ember fölé, a vallásosság rangjára emelkedett, hogy önmaga fölé emelje az embert. Ezzel is magyarázható Mária isten-anyasága, a Mária-kultusz, a Mária-kegyhelyek sokasága, és az is, hogy több ország Mária országának nevezi önmagát (köztük Szent István királyunk végakarata óta hazánk is).

V. HÁLA ÉS BIZALOM

„Jótett helyébe jót várj!” – tartja a népi mondás, ami tapasztaláson alapuló ősi, sőt ősemberi bölcsesség. Már a vadászó-gyűjtögető hordaközösségekben kötelező volt az élelmet megosztani, amiért hála, majd alkalom adtán viszonzás járt cserébe. A megosztás – hála – viszonzás rendszere csak a közösség tagjai közötti erős bizalom alapján működhetett. Ez az adás – elfogadás – hálaérzet – viszonzás nem piaci alapon működött, de nem is volt teljesen önzetlen. A viszonzás erkölcsi elvárás volt, amit megkövetelt az igazságosság is. A közösség egésze felügyelte a rendszer működését, szigorúan nyilvántartotta az egyesek „teljesítményét”, ezzel a tagok egymás emberségét, erkölcsiségét fejlesztették. A jól működő közösséghez érdemes volt húnek lenni, nehézségek idején is ragaszkodni hozzá, kitartani mellette. Az önzés ellenben életveszélyes volt, kiközösítéssel járt. A közösség együttélése és fennmaradása szempontjából hasznos és pozitív (értékes, erkölcsös) emberi tulajdonságok tehát már az őskorban az ember természetévé váltak, és – bár a magántulajdon, majd a piac és a versenyzás, a bérmunka és a profithajszó sokat rontottak rajtuk – a lélek mélyén még ma is megvannak. Az erkölcsi nemesedés magasabb fokán az ember arra is rájött, hogy „jobb adni, mint kapni”, azaz jobb másban hálaérzetet kelteni, mint másnak hállával tartozni. Az ember értékét a feléje sugárzó hálaérzetek összegével lehet mérni. Más szóval: az ember annyit ér, amennyit másoknak használ. A jog szikár nyelvén azt is mondhatjuk: jobb másnak hitelezni, mint adósnak lenni. De együttműködésre buzdít a „ma nekem, holnap neked” ősi szólás is, ha úgy folytatjuk, hogy „ma nekem van, ezért én segítek neked, de tudom, ha holnap neked lesz, akkor te fogsz segíteni nekem. Bízom benned, ezért ezt remélem.” Ezek a pozitív emberi tulajdonságok ma is mind alapvető értékek, egyéni és családi életviteli elvek, értékrendek, társadalmi közösségi rendező elvek, az emberi magatartást szabályozó normák akkor is, ha nincsenek törvénybe foglalva. Gyöke-

[20] Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021, 61-94.

rük az ősi természeti törvény, a gyűjtőgető-vadászó életmód – mint láttuk, máig ható – legfőbb törvénye, az élelem, az erkölcsi és a tapasztalati tudásbeli javak megosztásának törvénye. A kölcsönös együttműködés, mai szavakkal a társadalmi közösségi szolidaritás törvénye, ami a hála és a bizalom, az igazságosság és a tisztesség alapján működött több mint két millió éven át. Beíródott az ember génjeibe (hardverébe), és nem kis részben ezért működik ma is. A magántulajdonosi önzés, kapzsiság, irigység, mohóság, fősვნénység, és más bűnök miatt a rendszer működéséhez kell a hit, a remény és a felebaráti szeretet ereje is. Az emberi jószág, az emberség alapvető értékelemeinek az érvényesülését ma már nem lehet a természetre bízni, kell hozzá az emberi törvények és az isteni parancsolatok ereje is. Mert ha nem működnek az embert megtartó és a közösségeket összetartó rendező elvek és alapvető értékek, akkor az a közösség (a család, a nemzet, a keresztény Európa, a globális emberi közösség) szétbomlását, atomizálódását, önmaga és egymás ellen fordulását, pusztulását fogja eredményezni.

Egy alapvető érték, a bizalom szerepét és fontosságát külön is ki kell emelni. A házastársak, a családtagok, a szerződő felek, a gazdasági társasági tagok, az üzleti partnerek, a politikai szereplők közötti bizalom társadalmi bizalmi tőkévé, más szóval társadalmi tőkévé összegződik, ami a gazdaság és a társadalom működésének az egyik legfontosabb garanciája. „Születési helye” azonban a család, születési ideje pedig a gyermek születése, és forrása az az ősbizalom, ami a csecsemő és az anyja között, majd a gyerek és az apja között alakul ki. Kopp Mária és Skrabski Árpád így írnak erről: „Hogyan alakul ki a bizalom képessége a családon belül, a család miként járul hozzá az ellenségeség csökkentéséhez? A modern pszichológia talán legfontosabb alapfogalma az ősbizalom. Az első időszak, az első három év anyá-gyerekek, illetve apa-gyerekek kapcsolata meghatározó ennek a bizonyos ősbizalom állapotának a kialakulásában. Mit jelent az ősbizalom állapota? Teljes önátadást az anyja és a gyerek, valamint az apa és a gyerek között, hiszen az apa ugyanolyan fontos a fejlődési folyamatban. Ez a közvetlen és teljes egymásra hangolódás biztos alapot ad a személyiség kibontakozásához. Az ősbizalommal rendelkező embernek van mersze hosszú távú kapcsolatokat építeni, általában merészrel nyitottan és bizalommal fordulni mások felé.”^[21] A család és a társadalom legnagyobb értéke a gyermek. A gyermek legjobb érdeke (*best interest* – a magyar jogi nyelvben: „mindenek felett álló érdeke”) az, hogy teljes és harmonikus családban nőjön fel. Ez azt jelenti, hogy az ilyen családban a gyermeket szülei (és nagyszülei) szeretete veszi körül, ezért feltétlen bizalommal van irántuk, biztonságban érzi magát. A mondottakból egyértelmű a következtetés az ellenkezőjére is: a bizalom hiánya vagy elvesztése alkalmatlanná teszi az embert a tartós elköteleződésre (nem köt házasságot, nem vállal gyermeket), bomlasztja a házasságot, szétzilálja a családot. A megbízhatatlanság súlyos zavarokat okoz a családon kívül is, a munka világában, a gazdasági életben, a szerződéses forgalomban, a politikában, általában az egész társadalmi

[21] Kopp – Skrabsky, 2020, 94.

életben, az egész emberi világban. Francis Fukuyama az általa leírt Nagy Szétbomlás^[22] egyik fő okának éppen a társadalmi bizalmi tőke hiányát, illetőleg a hanyatlását tekinti, és ez ma már nem az USA sajátja, hanem a „keresztény Nyugat” egészének problémája. A Nagy Szétbomlás másik két oka az erőszak és vele a bűnözés terjedése, valamint a család intézményének a felbomlása. Ez a három fő ok össze is függ egymással, gerjesztik is egymást. Az öngerjesztő bomlási folyamat megállítását és visszafordítását az ősbizalom forrásának, a házasságnak és a családnak a megmentésével és megerősítésével célszerű elkezdni, és ezen az alapon egy nagy újjáépítéssel folytatni. Ehhez azonban a házassághoz és a családhoz való ragaszkodás, más szóval hűség is szükséges.

VI. HŰSÉG

A bizalomhoz hasonlóan a hűség is az emberek közötti viszonyok, de különösen a házastársak és a családtagok egymás közötti életviszonyainak rendező elve, ami általánosítva egyúttal társadalmi rendező elv is. Alaptörvényünk Nemzeti Hitvallása szerint „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.” A hűség létezhetett már az ősközösségekben, a poligámia és a matriarchátus időszakában is, mint az egyes embert védelmező és támogató közösséghez való hűség. Nagy jelentőségre azonban – mint házastársi hűség – egy férfi és egy nő párkapcsolatában, a monogám házasság kialakulásával tett szert, elsősorban a leszámazás biztonsága és a vérfertőzés elkerülése érdekében. Majd még növelte a jelentőségét a magántulajdon és a családi gazdaság elterjedése, a vagyon öröklése, a tulajdon és a vele járó vagyoni és születési előjogok átörökítésének biztonsága. A munkamegosztás és az árucserre, a társaságalapítás és a szerződési forgalom sem működhet bizalom és hűség nélkül. Ahogyan a monogám házasság lényege az egymáshoz való hűség, egymás kölcsönös támogatása, a másik érdekeinek (akár önzetlen) előmozdítása, a kitartás egymás mellett jóban és rosszban, egészségben és betegségben, gazdagságban és szegénységben, ugyanúgy létezik általánosítva a szerződési hűség elve, a *pacta sunt servanda*. A klasszikus magyar magánjog tanítása szerint a szerződés lényege (miként a „házassági szerződésé” is) „a másik fél érdekeire való hűséges tekintettel lét”, ami ha kölcsönös, akkor lesz a szerződés egy nyertes-nyertes játszma, hiszen ez mindkét fél eredeti érdeke és akarata. Minden tartós elköteleződésben (így a „holtig tartó” házasságban is) van kockázat és felmerülhet veszteség is, ezeket azonban a szerződési méltányosság, a *clausula rebus sic stantibus* elvével kell kezelni, nem rögtön a kapcsolatot felszámolni. Ma már elvárt vagy megkövetelt a hűség a munkához, a hivatáshoz, az eskühöz, a lokális közösséghez, a hazá-

[22] Fukuyama, 2000, 47-90.

hoz, a hithez, az alkotmányhoz, a szolgálathoz, az adott szóhoz, az ígérethez, stb. A hűségre építenek a „fogyasztói” társadalomban is, a hűségpontok gyűjtése és a hűségidőben nyújtott látszólagos kedvezmények reklám- és marketing eszközök, céljuk a nagyobb forgalom és a haszon. Holott a hűség maga kereskedelmi haszon nélküli kategória. A „vedd meg, használd, dobd ki, cseréld újra” fogyasztói mentalitás valójában a hűség eróziója (felhígulása, relativizálása), ami kárt okoz a pazarló és fenntarthatatlan gazdaságban, de nagy károkat okoz a házassági és családi viszonyokban is. Jó volna a hűség mint erény rangját visszaadni, súlyát és jelentőségét komolyan venni. A hit és a hűség egy tőről fakadnak, a „hites uram” és a „hites feleségem” azt is jelenti, hogy hűséges férjem, feleségem. Jó volna a laza és időleges, gyermek nélküli partnerkapcsolatok helyett ismét az erős és tartós, hűségen és bizalmon alapuló párkapcsolatokhoz, családi közösségekhez visszatérni, és egyáltalán, a családi értékekhez visszatérni. Miként a tékozló fiú tette, aki atyai örökségét elherdálta, de akit – megtérése feletti örömeiben – az atya fogadott vissza, anyai, örömteli és megbocsátó szeretettel.

VII. JÓ EMBER, JÓ FÉRJ, JÓ APA, JÓ GAZDA

A római magánjog az európai civilizáció kulturális öröksége, az Európai Unió egyik tartópillére (a görög filozófia és a keresztény erkölcs mellett). Nagy és nyitott kérdés azonban, hogy az Európai Unió milyen örököse ennek az örökségnek, az emberi erényeknek, a jó és gondos családapa eszményének, a szeretet parancsának. Szladits Károly szóhasználatával ezek évezredek át iránymutató eszmék^[23] voltak. De vajon azok-e még ma is, és ha nem, akkor azok lehetnek-e újra? Ha igen, csak meggyengültek (relativizálódtak), akkor hogyan tudjuk őket visszaerősíteni? Mennyiben őrizte meg, és mennyiben herdálta el Európa a civilizációs örökségét, alapvető értékeit, és amit elherdált, miért és hogyan tette? Milyen más, új „értékekre” cserélte, előnyös volt-e a csere? Az a tény, hogy egy eszmét, eszményképet nem sikerül maradéktalanul (100%-ban) valóra váltani, nem feltétlenül az eszme hibája, sokkal inkább a valóra váltást megkísérlő emberé: félreértett vagy rosszhiszeműen félreértelmezett valamit, esetleg rossz módszert vagy elfogadhatatlan eszközt választott a megvalósításhoz, avagy nem törekedett eléggé az eszmény elérésére. Elegendő itt és most a monogám házasság, a házastársi hűség és a bizalom, a szeretetközösség és a harmonikus család eszményeire utalni. Szladits az igazságosság eszméjét a sarkcsillaghoz hasonlította: nem az a cél, hogy azt elérjük, hanem hogy irányt mutasson földi céljaink eléréséhez, a nyílt óceánon hajózva, éjszaka is. Hankiss Elemér szerint, ha az eszmék fikcióknak tűnnek is, az emberiség nem tud meglenni s megélni nélkülük. Az emberi tudat konstruktumai az eszmék, „amelyeknek nincs meg-

[23] Szladits, 1941, 38.

felelőjük a tárgyi világban, de amelyek ennek ellenére képessé tesznek minket arra, hogy kezeljük ezt a tárgyi világot”. „Lehet, hogy kiderül majd, hogy a szimbólumokból épült légvárak végül is igazi várak. S néha még erősebbek is, mint a kőből épült erődítmények.” „Csillagképeket építeni szimbólumokból, fölépíteni a szabadság, az értelem és a méltóság világát egy néma és üres univerzumban: ez, úgy hiszem, emberhez méltó munka volt. Igazi emberi kaland.”^[24] A római magánjog konstruktuma, fiktív, szimbolikus és eszményi emberképe a jó és gondos családapa, a *bonus et diligens pater familias* volt. Ugyanez a klasszikus magyar magánjogban a jó gazda vagy általánosabban a derék ember, a rendes ember, a keresztények nyelvén a jó ember, Arisztotelésznél még az erényes ember. Vagyis az európai kultúrában és civilizációban embereszményből nincs hiány. De mi akadályozta ezek megvalósulását? Ugyanannak a római magánjognak két alapvető intézménye, a birtok és a tulajdon, illetőleg az ezek lényegét jelentő uralom és hatalom. A rabszolgák, a föld, majd a tőke (mint most a szellemi tulajdon és a „digitech”) feletti uralom és tulajdonosi hatalom differenciálta és hierarchizálta az emberi társadalmat. A dolgok és javak feletti uralom és hatalom kiterjedt más személyekre, az emberekre is, a családon belül a feleségre és a gyerekekre is (férji és atyai hatalom). Harc kezdődött az ember felszabadításáért, egyfelől a tulajdonjogok igazságos (viszonylag kiegyenlített) elosztásáért, másfelől a törvény előtti egyenlőségért, majd a teljes jogegyenlőségért, ami mára – az egyenlőség fogalmát túlfeszítve – a biológiai egyenlőségig, a nemek eltörlésének, az emberek teljes egyformaságának követeléséig jutott. Ez már nem szükséges sem a jó apa, sem a jó anya, sem a jó ember eszményének megvalósításához. Ami szükséges – a szolidaritás, a szeretet, a hűség, a bizalom, a szelídség és a békesség –, az egyben elégséges is. Bérmunkás és fogyasztói társadalomban a család már nem a nemzetgazdaság alapegysége, hanem fogyasztói közösség. A kétkeresős családmodellben a jó és gondos családanya az ugyanilyen családapával valóban egyenjogú és egyenrangú fél lett – *in abstracto*. Mondhatnánk, megszületett, vagy legalábbis megszülethet az „új” eszményi emberpár társadalmi modellje. Nincs többé szükség se matriarchátusra, se patriarchátusra, egyik fél sem tűri se a nőuralmat, se a férfiuralmat. Egyik házaspár sem birtokosa, sem tulajdonosa a másiknak, a szülők sem a gyermeküknek. Soha még ekkora esély nem volt a valódi, nem formális férfi-női egyenjogúságra. Most ezt kell megtanulni, az alkalmat kihasználni, helyesen élni vele. Erre újított módot, alkalmat és lehetőséget a családon belüli viszonyok sokszínűsége. A feladat teljesítését a családon belüli igazságos és méltányos teherelosztással, a feladatok és kötelességek kiegyensúlyozásával kell elkezdni. Ezt persze részletesen meg kell beszélni, ebben páronként, családonként és társadalmi szinten is meg kell állapodni. A megállapodás eszköze az ősi görög civilizációból örökölt és tanult demokrácia. A demokráciával, mint politikai eszménnyel kapcsolatban is alapvető kérdés, hogyan élünk vele, mire használjuk a családban és a társadalomban.

[24] Hankiss, 2014, 409-412.

VIII. CSALÁDI DEMOKRÁCIA

Ha van családi jog, miért ne lenne családi demokrácia is. És van is, olyan, amilyen, páronként és családonként más és más. Ennek részesei a feleség és a férj, koruk és fejlettségük függvényében a gyerekeik, unokáik, részesei lehetnek a házastársak szülei (apósok, anyósok), nagyszülei és testvérei (sógorok), de akár a tágabb rokonság vagy a család szoros baráti körének tagjai is. A mindennapi házaselet és családi élet során számtalan apró (hétköznapi) és – ha felmerülnek – nagy és súlyos kérdést kell megvitatni és eldönteni, hogy működjön a házasság és működjön a család. A házastársaknak és a családtagoknak össze kell szokni (csiszolódnia), ami lemondásokat, változásokat és változtatásokat jelent, konfliktusokkal és azok feloldásával jár. Demokratikus diskurzus ez is, olyan kérdésekben, mint a tanulás és továbbtanulás, szakma- és hivatásválasztás, munkahely és közös lakóhely megválasztása, lakás (bérlése vagy vásárlása), autó, külföldi nyaralás vagy munkavállalás, jövedelem és kiadások, hitelfelvétel, a gyermekek nevelése, vallási, erkölcsi értékek, politikai nézetek, stb. A családon belül felmerülő kérdések köré rakódnak a külső, a családot övező kisebb-nagyobb közösségek (társasház, családi vállalkozás, a település mint lokális közösség, az ország, Európa és az emberiség mint globális közösség) ügyei és gondjai, amelyek behatással vannak a családi döntésekre. Ennek azonban fordítottja is igaz, ha nem is olyan mértékben, mint az előbbi: a végtelen számú házassági és családi diskurzus és döntés is befolyásolja, alakítja az országot, Európa és a világ sorsát. Az egyes háztartások döntéseinek például összességében államháztartási, költségvetési és ezáltal közgazdaságtudományi jelentősége van. Ugyanez, vagy valami hasonló, sok más lényeges kérdéstről elmondható. Ha tehát az ENSZ EJENY 16. cikk (3) bekezdésével egyezően valljuk, hogy „a család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme”, akkor az is igaz, hogy a családi demokrácia a társadalmi demokrácia természetes és alapvető alkotó eleme. A demokratikus vitakultúra, a kisebbség szempontjainak tisztelete és figyelembe vétele, a többségi döntés betartása és érvényesítése, ezek mind a családban kezdődnek és onnan kisugároznak. A családtámogatási rendszernek tehát a családi demokrácia támogatására és fejlesztésére is ki kell terjednie. A jogállam lényege, a korlátok és egyensúlyok rendszere – egy nem könnyű, sőt nagyon nehéz tanulási folyamatban – a családban születik és onnan megy át – ugyancsak nem könnyű és egyszerű tanulási folyamat eredményeként – a társadalmi gyakorlatba.

IX. ALAPVETŐ KÖTELESSÉGEK

Az EJENY 29. cikk (1) bekezdése szerint: „A személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése.” Ez egy rendkívül gazdag tartalmú, mély értelmű, nagy jelentőségű deklaráció, annak ellenére, hogy – vagy inkább éppen azért,

mert – az általánosság, a jogi absztrakció legmagasabb fokán fogalmazódott meg. Valójában egy nagyon tág, szélesre nyitott generálklauzula, amit a nemzetállami jogalkotó (alkotmányozó és törvényhozó) hatalmak (fórumok) és a jogalkalmazó szervek (bíróságok, hatóságok) töltenek meg időről-időre és esetről-esetre konkrét tartalommal. Elegendő itt újból utalnom a tulajdonos személyek köz-kötelezettségeire és társadalmi felelősségére, a kötelező elemi oktatásra, a közegészség védelmében a kötelező védőoltásokra és szűrővizsgálatokra, a nyugdíjjogosultság járulékfizetési és szolgálati idő szerzési kötelezettségeire, egyes szociális juttatások munkaviszonyhoz vagy más kötelezettség teljesítéséhez kötésére. Mindig felmerülnek új kérdések is: alanyi jogon járjon-e mindenkinek egy minimális jövedelem, vagy csak kötelezettség (pl. közmunka) teljesítése fejében; a bevándorlóknak csak alanyi jogai vannak, vagy kötelezettségei is a befogadó közösséggel szemben; általánosságban is egy-egy szociális juttatás alanyi jogon járjon, vagy vásárolt jogként kötelezettségek teljesítéséhez köthető? Ezekre a kérdésekre a materiális javak körében is nehéz megfelelő választ találni, tekintettel a költségvetési korlátokra. Az immateriális (eszmei, kulturális, erkölcsi, vallási) javak körében – más okokból – még nehezebb a helyzet. Ott ugyanis az individuális szabadság nagyobb hangsúlyt kap. De ez a szabadság sem a közöségtől való, hanem a közösségben való szabadságot jelent. Az egyén először kap a közöségtől (kultúrát, műveltséget, egészséget, biztonságot), és ezért cserében köteles valamit vissza is adni. Ez a közösségben létezés ára immár évmilliók óta. A kötelezettségekkel járó közösségben létezés elemi és magas iskolája pedig szintén a házasság és a család. A házasságkötést és a családalapítást a köznyelv is tartós elköteleződésnek tekinti, amire az egyéni szabadság talaján nevelkedett újabb generációk egyre kevésbé képesek és hajlandók. Döntően ezzel magyarázható a társadalmi reprodukció hiánya (népeségfogyás), a házassági és családalapítási készség csökkenése. Nagy tehát a felelőssége a mai fiataloknak, de a házasságkötést és a családalapítást ösztönző és támogató államnak is.

X. ÉLETSZÖVETSÉG

Az egyházi szentségi (felbonthatatlan, csak kivételesen érvényteleníthető) házassághoz képest a polgári, lényegében szerződéses házasság jelentős változást hozott: egyszerűbb a megkötése, de a felbontása is (előbb a nehezebb vét-kességi, majd az egyre könnyebb feldúltsági alapon). Ez az egyszerűsödés tovább folytatódott a házasságkötés nélküli, *de facto* élettársi párkapcsolatok széleskörű elterjedésével és a jog általi elismerésével. A család jogi definíciója helyett megszületett a szociológiai család fogalma, majd az is válságba jutott. A válság kezelésére való törekvés felerősödött mind az állam (az alkotmányozó és a törvényhozó), mind a társadalom és a házaspárok oldalán. Előbbi a hagyományos, férfi–nő heteroszexuális házasságot és az abban gyermekvállalással kialakuló családot definiálta és favorizálta, a házaspárok körében pedig felmerült a saját há-

zasságuk elköteleződési és tartalmi megerősítése céljából a szövetségi házasság (*covenant marriage*) elképzelése. Ezt a felek a házassági vagyoni szerződés helyett vagy mellett egy minden más lényeges kérdésre kiterjedő személyiségi jogi (döntően erkölcsi tartalmú) szerződéssel erősítenék meg. Ez a szerződés döntően a hűségről, a bizalomról, egymás kölcsönös támogatásáról, a közösen vallott és vállalt alapvető értékekről, a konfliktusok megelőzéséről és elhárításáról, ha pedig mégis válásra kerülne sor, akkor annak emberséges lebonyolításáról és járulékos kérdéseinek tisztességes és igazságos rendezéséről szólna. A jog azonban nem mindenható, ezt eddig is tudtuk. Az USA néhány tagállamában (pl. Arizona, Arkansas, Louisiana), ahol a szövetségi házasságról törvényt is alkottak, ezt az utat a házasulók alig 1%-a választotta, de még ezek sem bizonyultak tartósabbnak a többihez képest. És ez megfordítva is igaz: a nem szövetségi házasságok között is vannak szép számmal jól működő, tartós és tartalmas házasságok. Vagyis, mint minden lényeges dolog az életben, ez is a résztvevők emberségén, egymás kölcsönös tiszteletén, alapvető értékek érvényesítésén múlik. A házasság és a család sokszínű belső viszonyainak rendezése alapvető értékek, rendező elvek mentén: a felek magánügye. A régóta bevált, tradicionális értékek és rendező elvek azonban törvényekbe, alkotmányokba és nemzetközi emberi jogi egyezményekbe foglalhatók, hogy iránymutató eszmékként segítsék a feleket az önszabályozásban. Ez is része a házasság és a család társadalom és állam általi védelmének, amire mindkét intézmény rászorul és méltó. Méltó, mert mindkettő áldozatos szeretetvállalást jelent, ami nélkül szétesik és atomjaira bomlik a társadalom is. Miközben a házassági és családi viszonyok sokszínűsége és változatossága épp olyan érték a társadalomban, mint a biológiai sokféleség a természetben, vannak alapvető értékek, melyeket minden házasságban és családban érvényesíteni kell, mert azok a társadalom egészére kisugároznak, egyúttal a társadalom egészének alapvető értékei is. Ezen értékek nélkül a család is, a társadalom is – a maghasadás láncreakciójának törvénye szerint – atomjaira bomlik szét és elpusztul. Nevezük ezeket az alapvető, az ember evolúciós és civilizációs fejlődésében eddig elért, kiküzdött értekeinket életető értékeknek. Ahogyan életető értékek a természetben a víz, a levegő, a napfény, a termőképés talaj, amelyek hiányában, vagy az ember általi elszennyezésük folytán a földön az élet kipusztul. A természeti környezet védelmének alapvető elve a *non derogation principle*, mely szerint a jog által nyújtott és eddig elért védettségi szint nem csökkenthető, csak növelhető. Eljött az idő, hogy ugyanez az elv legyen a házasság és a család védelmének alapvető elve is. Ne engedjünk a szélsőséges és önző individualizmus csábításának. Ne engedjük alapvető értékeink derogációját, a „családi ezüst” elherdálását, családi eszményeink és értékeink rombolását. „Világosan kirajzolódik, hogy a családok szétverése súlyos demográfiai és egészségügyi helyzethez, a szociális védőháló megszűnéséhez vezet, és az egész társadalom létét fenyegeti. Napjainkban így azok teszik a legnagyobb szolgálatot az emberiségnek, azok védik az igazságot, akik a család intézményének vé-

delméért fáradoznak.”^[25] Hiszen az emberek túlnyomó többségének véleménye szerint a jó házasság és a harmonikus család a legnagyobb, semmi mással nem pótolható értékeink, emberségünk és boldogságunk éltető forrása. A családi értékek mentése, rehabilitációja, válságának elhárítása nem csupán a társadalmi reprodukció javítását szolgálja, sokkal több annál: az általános társadalmi érték-válság megállítása, visszafordítása, az új, fenntartható ember- és társadalomkép körvonalainak a felvázolása. A szeretetnek az értékhierarchia csúcsára állítása az új paradigmaváltás fő iránya. A szeretet bázisa pedig a házasság és a család.

IRODALOM

- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok III*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Fromm, Erich (1998): *A szeretet művészete*. Háttér Kiadó, Budapest
- Fukuyama, Francis (2000): *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gallai Sándor (2019): A családpolitika helye a demográfiai válsággal küzdő Európában. In: *Európai családpolitikai kitekintő*. KINCS Kiadvány, Budapest.
- Hankiss Elemér (2014): *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Hársfai Katalin (2020): A természeti törvény és a házasság Javier Hervada jogfilozófiájában. In: Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.): *A természetjog napja II*. Pázmány Press, Budapest.
- Kopp Mária – Skrabsky Árpád (2020): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Lorenz, Konrad (1988): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA Kiadó, Sopron.
- Lovászy László Gábor – Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika*. 2021/2. sz.
- Lukácsi Tamás (2010): *Hermész szobra a fában. Arisztotelész és álmaink állama*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Michel, Kai – van Schaik, Karel (2019): *Az ember három természete. A Biblia evolucionista olvasata*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Nizsalovszky Endre (1963): *A család jogi rendjének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- René Lejeune (2015): *Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja*. Máltai Könyvek, Budapest.
- Rudger Bregman (2020): *Emberiség. Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* HVG Könyvek, Budapest.
- Szent-Györgyi Albert (1983): *Válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szladits Károly (1941): *Magyar Magánjog I*. Grill Kiadó, Budapest.
- Vereb, Jerome (2010): *Minden napra egy gondolat. II. János Pál*. J LX Kiadó, Budapest.
- Zlinszky János (2007): *Közéleti- és jogászai etika a gyakorlatban*. Szent István Társulat, Budapest.

[25] Kopp – Skrabski, 2020, 165.

SASHALMI ENDRE

A goszudarsztvennoszty szó jelentése és jelentősége az orosz politikai eszmetörténetben^[1]

ABSTRACT

The study addresses the following issues: What is the Russian perception of the role of the state regarding the course of Russia's History? When were the main precepts of the so-called "state narrative" formulated, what is contained in it, and what are the consequences of its legacy? How does Putin's political rhetoric reflect the "state narrative", and how has it changed from 2012 onwards? Why is it important to study emblematic Russian thinkers of philosophy of history?

Keywords: unity of the state ■ strong state ■ "two kinds of Russianness" (russkii-rossiiskii) ■ Putin ■ historiography ■ "charismatic words" ■ "state-civilization"

I. BEVEZETÉS

„...ahhoz, hogy megértsünk egy politikai rendszert, komolyan kell vennünk – következésképp különleges figyelemmel kell kísérnünk – azokat a történeteket, amelyeket a politikai aktorok magukról, illetve rendszerükről mondanak... Ezek a narratívák ismétlődnek, hisznek bennük, és életbe léptetik azokat. Megvilágítják azokat a tényezőket, amelyek fontosak egy politikai rendszerben. Felfedik azokat az öndefiníciókat, amelyek szerepet kapnak a politikai folyamatokban.”^[2]

Marco Puleri ezeket az Edwin Bacontól származó sorokat választotta tanulmánya mottójául, amely a putyini ideológia „új gyökereit” (2012-2018 közötti alakulását) vizsgálta. Puleri szerint ezek a narratívák Oroszországban manapság „főként a birodalmi és a szovjet idők örökségének

[1] A tanulmány a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen 2023-tól működő Oroszország Története Kutatóműhely programjának keretében készült, és bevezetésül szolgál egy jövőben publikálandó többszerzős, Az orosz állam életrajza címet viselő kötet számára.

[2] Bacon, 2015, 230., idézi: Puleri, 2020, 17.

szükségszerű újraértékelését foglalják magukban”.^[3] Ez az újraértékelés pedig bizonyos – a múltban akár hivatalos álláspontként, akár egyes szerzők nézeteként megfogalmazott – narratívák kontinuitásában (pl. az erős állam, a nyugatellenesség, valamint mindezekkel szoros összefüggésben, az orosz történelem egységességének kérdése), továbbá ezen narratíváknak a jelenlegi orosz állam bel- és külpolitikai helyzetéhez való adaptálásában nyilvánul meg. E narratívák megértéséhez elengedhetetlen az orosz állam történetében fordulópontokat jelentő események áttekintése (Nagy Péter reformjaitól a jelenlegi orosz–ukrán háborúig), amelyek sorozata tulajdonképpen az „orosz állam életrajzának” is felfogható. Ha pedig az orosz állam életrajzáról beszélünk, akkor tisztáznunk kell a *goszudarsztvennoszty* jelentését, minthogy ez a terminus egyaránt vonatkozik magára az állami létre, valamint annak narratívájára is.

II. A GOSZUDARSZTVENNOSZTY MINT KARIZMATIKUS SZÓ – A KÉTFÉLE „OROSZSÁG” KÉRDÉSE

A *goszudarsztvennoszty* az orosz állam (*goszudarsztvo*) szóból ered, és jelenti egyfelől egy-egy állam konkrét történeti létezését, az állam mint intézmény időbeli folytonosságát (az angolban ezt a jelentésaspektust a *statehood* szóval fordítják), ugyanakkor ennél mélyebb, emocionális értelemmel is bír, ami nem más, mint az államhoz való speciális viszonyulás kifejeződése, mégpedig az állam történeti szerepére, sőt annak küldetésére vonatkozóan. Ez pedig már az orosz politikai mentalitás kérdését érinti, melynek a *goszudarsztvennoszty* központi eleme.^[4]

Ugyanakkor az oroszban létezik egy másik, kevésbé régi szó is ezen utóbbi, emocionális jelentésaspektus kifejezésére, nevezetesen a *goszudarsztvennyicsesztvo* – amely azonban nem tartalmazza a *goszudarsztvennoszty* előbbi jelentését –, és ez szerepel például Vlagyimir Putyin (1999 decemberében közzétett) ún. Millenniumi Manifestumában.^[5] A szóban forgó jelentésaspektust az *etatizmus* terminussal szokás fordítani: az orosz, illetve az angol nyelvű irodalom is ezt teszi az *etatizmus*, illetve a *statism* vagy *stateness* megnevezéseket használva. A magam részéről azonban jobbnak tartom a fordításra megalkotott saját neologizmusomat, ha egyetlen szóval akarjuk visszaadni a terminus értelmét: ez pedig az államiasság. Az angol nyelvű irodalomban a *goszudarsztvennyicsesztvo* legjobb fordítását valószínűleg Richard Sakwa adta, aki az „államiság érzülete” (*sentiment of statehood*) kifejezést alkotta meg rá,^[6] amely elnevezés értelemszerűen a *goszudarsztvennoszty* második jelentése esetében is releváns.^[7]

[3] Puleri, 2020, 17.

[4] Lubszkij, 2013.

[5] Pontos címe: „Oroszország az évezredek határán”.

[6] Sakwa, 2021, 316.

[7] Az államiasság verzióinak ugyanakkor megvan az az előnye, hogy állami(as)ság írásmóddal a *goszudarsztvennoszty* mindkét jelentését (államiság, államérzület) kifejezheti.

Az *etatizmus* terminust – ami általános definíciója szerint „az állam túlterjeszkedése”, „az államhatalom kiterjesztésére megerősítésére való törekvés”, stb., – abból a megfontolásból is kerülném, hogy nem tudja visszaadni a *goszudarsztvennoszty* emocionális tartalmát, amely nemcsak a hatalom gyakorlóit, hanem a kormányzottak részéről is megnyilvánul az állam különleges szerepének elfogadásában. Más szavakkal: a *goszudarsztvennoszty* az államnak mint önértéknek és az állam elsődleges szabályozó szerepének az elfogadását foglalja magában, mind a hatalomgyakorlók, mind a kormányzottak oldaláról.

Az államnak ezt a központi jelentőségét tükrözi az Orosz Föderáció jelenleg is hatályos, ám többször módosított, 1993-as alkotmánya, melynek preambulumban szerepel is a *goszudarsztvennoszty* terminus, továbbá különösen az, amit William Pomeranz így fogalmazott meg az alkotmány kapcsán: „Egyetlen fejezet sem artikulálja az állam hatalmát, mégis az állam már kezdettől jelen van mindenütt. Az alkotmány preambuluma arról beszélt, hogy szükséges Oroszország történeti »államegységének« [isztoriczeszki szlozsivscsejeszja jegyinsztvo goszudarsztva] megőrzése, és »szuverén államiségának« újjáélesztése [vozsrazsdaja szuverennuju goszudarsztvennoszty].”^[8]

A *goszudarsztvennoszty* véleményem szerint azon orosz szavak csoportjába sorolható, amelyeket Richard Wortman nemrégiben a „karizmatikus” jelzővel illetett, kimutatva ezek kontinuitását és jelentőségét a 18-21. századi orosz politikai retorikában.^[9] Wortman olyan szavakat tart karizmatikusnak, amelyek kvázi szakrális, transzcendens jelleget hordoznak –

ilyen, hogy csak egy közkeletű példát említsek, a *pravda* – „és a tekintély aurája lengi körül” őket, mégpedig annak ellenére, hogy kevés kivétellel nem az egyházi nyelvezetből kerültek be az orosz politika- és eszmetörténeti retorikába.^[10] A Wortman által elemzett karizmatikus terminusok közül számunkra a legfontosabb a *celoszty goszudarsztva* (vagy 1917 utáni alakjában a *celosztynoszty goszudarsztva*), melynek szinonímája az 1993-as alkotmány (idézett) preambulumban szereplő *jegyinsztvo goszudarsztva*: ezek (az egyszerűség kedvéért) az „állam integritása/ egysége” kifejezésekkel fordíthatók magyarra, azonban sokkal komplexebb jelentést hordoznak annál, mint pusztán egy állam területi sérthetlensége. (Ezt részletesen lásd a későbbiekben!)

Ahhoz, hogy mélyebben megérthessük a *goszudarsztvennoszty*nak az orosz eszmetörténetben betöltött jelentőségét, szükséges lesz röviden utalni magának az állam jelentést felvevő *goszudarsztvo* szónak az etimológiájára, főként pedig

[8] Pomeranz, 2018, 124. Az eredeti orosz kifejezések saját beszúrások az Orosz Föderáció Alkotmányából (Konsztyitucija Roszsijszkoj Fegyercii, 1993).

[9] Wortman, 2018.

[10] Wortman, 2018, 66. Wortman a következőképpen jellemzi a *pravda* 18-21. századi retorikai használatát: „Valójában a szó jelentésének határai képlékenyek és változók, alkalmazkodva a beszélő szükségleteihez, hogy jogi, filozófiai, politikai, sőt, teológiai súlyt kölcsönözzenek egy adott nézetnek, és fennköltséget adjanak neki. Ilyeténképpen a *pravda* a tökéletes karizmatikus szó: homályos jelentései bármilyen jellegű felsőbb hatalomhoz fűződő asszociációkat biztosítanak bármely alkalommal, szakrális vonatkozásokat keltve a szó használója számára.” Ld. Wortman, 2018, 133.

annak történeti szemantikájára. Ugyanakkor már az „orosz eszmetörténet” kifejezés kapcsán beleütközünk egy olyan szemantikai, avagy nyelvi-kulturális problémába, amely nem érzékelhető azok számára, akik nem ismerik orosz nyelvet. Nevezetesen abba a fordítás során felmerülő kérdésbe, hogy „kétféle oroszország” létezik,^[11] aminek bizonyítéka az orosz nyelvben meglévő két jelző, a *ruszskij* és a *rosszijszkij*. Ezeket mind magyarra, mind angolra stb. csak egyetlen szóval tudjuk lefordítani (orosz, *Russian*) – ami viszont, értelemszerűen, nem adja vissza azokat a speciális jelentésaspektusokat, amelyekkel a *ruszskij* és a *rosszijszkij* bírnak. A történetileg korábban létező *ruszskij*, amely a *Rusz* szótórból ered, és már az orosz őskronika címében is megtalálható volt (*ruszskaja zemlja*, vagyis az orosz föld szóösszetételben), eredetileg mindössze a Ruszhoz való tartozást jelentette, bármiféle etnikai vonatkozás nélkül,^[12] később azonban módosult a tartalma. A 17. században a *ruszskij* már egyértelműen magára a népre, a nyelvre, idővel pedig a kultúrára, a szokásokra (hozzátehetjük: a 19. században már az „orosz néplélekre”) utalt, mégpedig erős vallási töltettel – a 17. századtól a *ruszskij* és az ortodox keresztény gyakorlatilag egyet jelentett –, míg a *Rosszija* szóból származó *rosszijszkij* az országra, mégpedig politikai értelemben, így idővel magára az államra (*goszudarsztvo*) is.^[13] Szemantikailag tehát az orosz állam megjelölésére nem helyes a *Russzkoje goszudarsztvo*, hanem csakis a *Rosszijszkoje goszudarsztvo* összetétel (ez a kifejezés már létezett a 17. század elején, bár ekkor a *goszudarsztvo* még távol állt attól, hogy felvegye az állam jelentést), mint ahogy az orosz nyelvre csak a *ruszskij jazik* verzió a megfelelő. A *rosszijszkij* jelző nem horzozott semmiféle olyan jelentésaspektust, amely etnikai vonatkozású lett volna: az adott politikai kerethez való tartozást jelölte mind a múltban, mind a jelenben.

Oroszország modern megnevezése és pontos írásmódja, a *Rosszija* a 18. század elejétől, Nagy Péter (1682/89–1725) uralkodásának időszakától honosodott meg az orosz nyelvben a 18. század folyamán, és máig fennmaradt. Manapság pedig, ahogy az 1993-as hatályos orosz alkotmány is kimondja, a *Rosszija* hivatalosan a *Rosszijszkaja Fegyercija* (Oroszországi Föderáció) szinonimája. Péter uralkodásának a 18. századra eső időszaka fontos változásokat hozott a névalak írásmódjában is. „Ha a század elején még bevettnek számítottak a különböző variánsok és írásmódok, mint például a *Roszija*, *Rosszia*, addig a század közepére a *Rosszija* verzió lett a domináns.”^[14] Ugyanakkor a *Rosszija* a hivatalos kormányzati retorikában is teret nyert, olyan hivatalos megnevezések helyettesítőjeként, mint a *Rosszijszkoje goszudarsztvo* vagy a *Vszjerosszijszkaja Imperija* (Összorosz Birodalom).^[15] Ez utóbbi elnevezést azonban már azelőtt is használták, hogy Péter 1721-ben felvette az *Összorosz Imperator* (*Imperator Vszjerosszijszkij*) címet, és ezáltal az állam hivatalosan *Carsztvo* (Cárság) helyett immár *Imperija* (Birodalom) lett.

[11] Hosking, 1998, xix.

[12] Font, 2015, 273.

[13] Hosking, 1998, xix.

[14] Schierle, 2012, 207-208.

[15] Schierle, 2012, 208.

A *Rosszija* szóalak elterjedésével egyidőben, a 18. század elején jelent meg és nyert jelentőséget a *rosszijanyin* neologizmus, a *Rosszija* derivátumaként, ami nemcsak a Pétert dicsőítő irodalomban, hanem a hivatalos állami dokumentumokban is szerepet kapott. Ez az új szó az „ideális alattvalót jelentette, aki példaértékűen szolgálja az uralkodót és az orosz hazát”,^[16] megjelenése és elterjedése pedig azért volt nagy jelentőségű, mert nélkülözötte a kulturális és etnikai vonatkozásokat! Lényegét ugyanis „a nagy közösséghez”,^[17] tehát az Orosz Birodalomhoz való tartozás képezte, mint e birodalom alattvalója. A *rosszijanyin* a múltban az Orosz Birodalom (*Rosszijszkaja Imperija*) alattvalójára, a jelenben viszont az Oroszországi Föderáció (*Rosszijszakaja Fegyveracija*) állampolgárára^[18] vonatkozik, bármilyen etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozott/tartozik is az illető: nem véletlen, hogy a Szovjetunió szétesése után mintegy két évtizedig reneszánszát élte a *rosszijanyin*.

A *Rosszija* alak állandósulása, valamint a *rosszijanyin* neologizmus megjelenése és elterjedése szintén fontos részét annak az összetett folyamatnak, amelyet az államfogalom oroszországi kialakulásának nevezhetünk, és amelyben Nagy Péter uralkodása játszott meghatározó szerepet, amint azt 1700 után a *goszudarsztvo* szó megnövekedett és új jelentéstartalommal megtöltött használata is bizonyítja.^[19] Más szavakkal, maga a nyelv is tükrözte, leképezte azt a folyamatot, amit a Cs. Kiss Lajos által bevezetett „országállam” fogalma fejez ki: nevezetesen az állam ismérveinek egy-egy konkrét, egyben sajátos formában történő megvalósulási módját („történelmi-kulturális kontextushoz való egzisztenciális kötöttségét”) egy adott nép esetében.^[20]

III. A GOSZUDARSZTVENNOSZTY EREDETE ÉS MAI ÉRTELMEZÉSE

Az állam vonatkozásában az orosz nyelvben kötelezően használatos *rosszijszkij* jelzős szerkezetben tehát a *Rosszijszkaja goszudarsztyvennoszty* összetétel egyaránt jelenti az orosz államiséget, valamint az ehhez kapcsolódó érzelmi vonatkozásokat. A *goszudarsztyvennoszty* szónak ugyanakkor erősen paternalista áthallása van, ami nemcsak az államnak az orosz történelem menetében megtapasztalt gyakorlatából táplálkozik, hanem egy nyelvi elemből is. Nevezetesen abból, hogy a *goszudarsztvo* a *goszudar'* szóból ered, ez pedig azért fontos, mert a *goszudar'* a moszkvai uralkodók fontos titulusa volt III. Ivántól (1462-1505)

[16] Schierle, 2012, 225.

[17] Schierle, 2012, 225.

[18] E terminusnak a szocializmus idején a Szovjetunióban a szovjet jelző feleltethető meg értelmileg, ami szintén nem hordozott etnikai tartalmat.

[19] Erre részletesen lásd: Sashalmi, 2020, 11–13., 98-102. Éppen ezért a Nagy Péter előtti időszak csak mintegy felvezetésként, előtörténetként jelenik majd meg Az orosz állam életrajza című kötetben.

[20] Cs. Kiss, 2017, 34.

kezdve, mégpedig olyan jelentéssel, amely a jogilag korlátlan hatalomra utalt. Bár a 18. századtól már egyszerűen csak uralkodó értelemben volt használható, mindazonáltal már maga az etimológia is erősen perszonális konnotációt adott, és ad a mai napig is az állam jelentést felvevő *goszudarsztvo* szónak,^[21] következőképp ez a helyzet a *goszudarsztvennoszty* esetében is. Éppen ezért az orosz gondolkodásban „az államról és az államhatalomról alkotott pozitív kép az »uralkodó-vezérben« (v *goszudarje-vozsge*) személyesül meg”, bár vannak eszmetörténeti példák az államhoz való végtelen negatív viszonyulásra is.^[22] Különösen érdekes ebből a szempontból, hogy a *goszudarsztvennoszty* terminust először valószínűleg éppen az orosz anarchizmus atyja, Mihail Bakunyin (1814-1876) használta! Akárhogy áll is azonban a dolog az elsőséggel kapcsolatban, az biztos, hogy neki fő szerepe lett a szó népszerűsítésében – még ha ez az ő szóhasználatában egyértelműen negatív értelemben szerepelt is, minthogy Bakunyin koncepciójának lényege az állam(hatalom) szükségességének tagadása volt. Bár általánosan Bakunyinra az „ikonromboló” szerepe hárult,^[23] az ő marxizmusban gyökerező, orosz viszonylatban azonban mégis sokkal inkább kivételnek tekinthető álláspontja fontos, „ha másért nem, hát azért, mert annak a vizsgálatára ösztönöz, amit viszont hagyományosan alapvetőnek fogadtak el”,^[24] nevezetesen az államnak az orosz gondolkodásban betöltött központi fontosságát. Bakunyin tehát inverz módon erősíti meg az állami(as)ság jelentőségét, ugyanis az orosz történetírás és az orosz eszmetörténet éppen az állam prizmáján keresztül értelmezte alapvetően magát az orosz történelmet a 18. századtól kezdve. Ezen paradigma megalkotása pedig Feofán Prokopovics nevéhez köthető, aki az autokrácia fő ideológusa volt Nagy Péter idején.^[25] A 18-19. századi orosz történetírás aztán anakronisztikusan visszavetítette az Orosz állam (*Rosszijszkoje goszudarsztvo*) létezését már a Kijevi Rusz (988–1240) időszakába. Ez a nézőpont máig meghatározó, nemcsak a hivatalos orosz történetírásban, amint azt az Orosz Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézetének 2012-es, az orosz történelem rövid összefoglalását nyújtó kiadványa bizonyítja, hanem a jelenlegi hatalom politikai retorikájában is. Ez nem véletlen, ugyanis a történetírás fontos szerepet játszott az orosz államnarratíva népszerűsítésében.

[21] Mielőtt a *goszudarsztvo* szó a 18. század második felében felvette volna az állam jelentést – azaz mielőtt egy olyan entitásra használták volna, amely egy adott terület felett gyakorolt, jogilag körülírt közhatalmat jelölt, amely hatalom független mind a kormányzóktól, mind a kormányzottaktól, és nemcsak legfőbb, de a végső hatalom is egyben –, számos, párhuzamosan létező jelentéssel bírt a 16-17. században. Használták például „trón” vagy „ország” értelemben, de leginkább olyan jelentésben mint „az uralkodó (*goszudar*) hatalmi állása, és „az uralkodó hatalma alatt álló terület”, mely utóbbi aspektusok is nélkülöztek azonban a közhatalmiság eszméjét. A „közjő elve” csak 1700 után kezdett teret nyerni a hatalomra vonatkozó orosz gondolkodásban, ekkor azonban összekapcsolódott a *goszudarsztvo* fogalmával. E kérdésekre részletesen lásd: Sashalmi, 2020, 65-79.

[22] Lubszkij, 2013.

[23] Rezneck, 1927, 275.

[24] Rezneck, 1927, 275.

[25] Erre részletesen lásd: Sashalmi, 2018.

Visszatérve egy mondat erejéig Bakunyinhoz, a *Goszudarsztvennoszty i anarhija* (Államiság és anarchia) című művében három jelentésben fordul elő a *goszudarsztvennoszty*: az egyik szimplán az állam, de ezenkívül szerepel államiság értelemben, leginkább viszont az államhoz való viszony jellemzését érti alatta, „az államban való hitet, vagy az ahhoz való ragaszkodást”,^[26] (azaz az államiságot vagy államérzületet), persze, amint említettem, negatívan értékelve és elutasítva ezt a beállítódást.

A *goszudarsztvennoszty* jelentőségét napjainkban nemcsak az a számtalan publikáció – tudományos és publicisztikai természetű egyaránt – támasztja alá, amely a *goszudarsztvennoszty* (kevésbé gyakran a *goszudarsztvennyicseszto*) szóval jelölt jelenség fogalmát igyekszik megvilágítani. Talán mindennél beszédesebb az, hogy 2023 őszétől kötelezőként bevezetik az orosz felsőoktatásban a következő tantárgyat: „Az orosz államiság alapjai és alapelvei” (*Osznovi i principi Rosszijszkoj goszudarsztvennosztyi*), amelynek tematikáját, Putyin 2022. novemberi utasítása folytán, most dolgozzák ki. Ami a publikációkat illeti, ezekből kiemelkedik gondolati mélysége kapcsán Roman A. Lubszkij 2013-as írása, amely „Az orosz állami(as)ság (*Rosszijszkaja goszudarsztvennoszty*) és politikai mentalitás” címmel jelent meg. A szerző egyik alapvető megállapítása így hangzik: „Az államhatalomról alkotott politikai kép formálódásának különossége abban áll, hogy az államhatalmat nem mint jogi jelenséget fogják fel, hanem mint igazságosságit (*szpravedlivoje*). Számos példa létezik, amelyek segítségével demonstrálni lehet, hogy az orosz mentalításban a morál és etika elvei dominálnak a jog normái felett.”^[27] Ez pedig annak a következménye, hogy az uralkodói hatalom „jogközpontú” értelmezése, következésképp annak fundamentális törvények által történő korlátozása mint cél, csak későn, főként a Nagy Katalin idején (1762-1796), az 1780-as években jelent meg, a nemességtől származó reformtervek formájában. A hatalomfelfogás ekkor kezdett elmozdulni „a konkrétól és személyestől” az „absztrakt, személytelen” jelleg felé, más szavakkal a „morális, személyes és hagyományalapú felfogástól egy jogi vagy jogi-intézményes” irányba, ahol „politikai viszonyok kodifikáltak és intézményekben rögzítettek”.^[28] A kulcskérdés hosszú távon nyilvánvalóan az volt, hogy merre megy tovább ez a folyamat: 1801-1917 közt e tekintetben az inga hol erre, hol arra lendült ki, nagyon különböző amplitúdókkal. Ebbe a vonalba illeszkedett I. Sándor (1801-1825) kacérkodása az alkotmányossággal – így például Mihail Szperanszkij (1809) tervezete az államberendezkedés reformjáról –, valamint a dekabristák északi csoportjának Muravjov által készített alkotmánytervezete (1822-1825), az időintervallum végén pedig az 1906-os alaptörvények kiadása és az Állami Duma működése, hogy csak a legfontosabb elemeket említsem meg a jogi-intézményes hatalomkorlátozás kapcsán a birodalmi időkből.

[26] Schatz, 1990, xlviii.

[27] Lubszkij, 2013. Lásd erre nézve részletesen: Kiss, 2018.

[28] Wirtschafter, 2007, 381.

Vizsgáljuk meg, hogy miként vetődött fel az állam szerepének kérdése Putyin 1999 végén megjelentetett – 2000. január 1-jével kezdődött első elnöki ciklusát beharangozó – ún. Millenniumi Manifesztumában, amelyhez számos írás visszanyl, amikor az állam kortárs jelentőségét vizsgálja Oroszország esetében. Putyin e programbeszédében kijelentette: „Ellene vagyok egy állami, hivatalos ideológia visszaállításának Oroszországban bármilyen formában.” Ugyanakkor viszont az „orosz eszme (*Rosszijszkaja igyeja*)” hívószó alatt (a kifejezésben a jelző államiságra utal!) összefoglalta azt, amit szerinte „az oroszok (*rosszijanye!*) alapértékeinek lehet nevezni”. Ezek kifejtése során végig a *rosszijanye*, azaz az egyént az államhoz kapcsoló terminust használta, a Patriotizmus mellett pedig a következő elemeket nevesítette az orosz eszme lényegeként: *Gyerzsavnoszty* (Nagyhatalmisság) *Goszudarsztvennyicsesztyvo* (Államiasság), Társadalmi szolidaritás. Számunkra ezekből a Nagyhatalmisság és az Államiasság érdekesek, melyekről ezt írta Putyin:

„Nagyhatalmisság: Oroszország hatalmas ország volt, és az is marad. Ez geopolitikai, gazdasági, kulturális létének elidegeníthetetlen jellegzetességeiből következik. Ezek határozták meg az oroszok gondolkodásmódját és az állam politikáját Oroszország egész története folyamán. Nem lehetséges, hogy ne határozzák meg manapság is.

Államiasság: Oroszország nem válik egyhamar, ha egyáltalán ez valaha is bekövetkezik, mondjuk az USA vagy Anglia második kiadásává, a liberális értékek mély történelmi gyökerekkel rendelkeznek. Nálunk az állam, annak intézményei és struktúrái, mindig kivételesen fontos szerepet játszottak az ország, a nép életében. Az erős állam egy orosz számára (*dlja rosszijanyina*) nem anomália, nem olyasmi, amivel harcolni kell, hanem éppen ellenkezőleg, a forrása, garanciája a rendnek, kezdeményezője és fő mozgatóereje bármiféle változásnak^[29]... A társadalom igényli az állam irányító és szabályozó szerepének olyan fokú helyreállítását, amilyen mértékben az szükséges, a tradíciókból és az ország jelenlegi helyzetéből kiindulva.”^[30]

Az „Erős állam” címet viselő részben pedig Putyin kijelentette, hogy a legnagyobb problémák forrása „az államhatalom és a kormányzati szervek gyengesége”, és rögvest le is vonta a konklúziót: „Oroszország újjászületésének és felemelkedésének kulcsa ma az állami-politikai szférában rejlik. Oroszországnak szüksége van az erős államhatalomra, és kell, hogy rendelkezzen ezzel.”^[31] Végül pedig az alkotmány kapcsán kiemelte, hogy kritikus és megoldandó problémát jelent a különböző szintű, egymásnak ellentmondó törvények és különböző jogszabályok léte, ami az alábbi veszéllyel fenyeget: „Kérdéssé válik az állam alkotmányos biztonsága, maga a föderális Központ cselekvőképessége, és az ország kormányozhatósága, Oroszország egysége (*celosztinoszty Rosszii*).”^[32]

[29] Gorbacsov 1988-as kijelentése ugyanezt fejezte ki, de eltérő alapállásból: „Ki kell törölni az emberek tudatából a »jó cárba« vetett hitet, azt, hogy valaki majd felülről rendet tesz és változást eszközöl.” Idézi: Whittaker, 1992, 77.

[30] Putyin, 1999.

[31] Kiemelés tőlem: S. E.

[32] Putyin, 1999.

Egyet lehet érteni azzal, hogy ebben a programbeszédben Putyin, valamiféle államideológia helyett, az „állam mint ideológia” programját fogalmazta meg.^[33] Egyértelmű az idézetekből, hogy a *celosztnyoszty goszudarsztva* a *goszudarsztvennoszty* (Putyin akkori szóhasználatában még *goszudarsztvennyicsesztyvo*) fogalom szerves részét, annak magját képezi: azaz az állam csakis úgy tudja ellátni történelmi küldetését, ha erős, ami ebben az értelmezésben nyilvánvalóan a központ, az elnöki hatalom erősségét, vagy a gyakorlatban sokkal inkább valós jogi korlátok nélküliségét jelenti, ami egyedüli garancia arra, hogy az állam integritása és működőképessége fennmaradjon.

Ezt a problematikát legjobban Andrei Tsygankov világította meg *The Strong State in Russia: Development and Crisis* (2014) című könyvében, amelynek előszavában leszögezi, hogy az erős állam fogalma az orosz politikai rendszerek (cári/ birodalmi, szovjet, posztszovjet) megértésének paradigmája: ugyanis, ha maguk az oroszok ebben gondolkodnak, akkor féloldalas ezt a kérdést kizárólag a nyugati politikai gondolkodás fogalmaival vizsgálni.^[34] Tsygankov egyértelműen kijelenti: „Központi jelentőségű e könyv számára az erős, erősen centralizált állam fogalma (*szil'noje goszudarsztvo*), amely a cári autokratikus uralomban (*szamogyerazsavije*) gyökerezik... Oroszország erős állama évszázadok alatt jött létre és maradt fenn, és ez önmagában megmutatja történeti vitalitását és valószínűsíthető jövőbeni újjáéledését. Az a tény, hogy Oroszországban az összes eszmeáramlat – a liberálisok, a szocialisták, a konzervatívok és az eurázsianisták – történetileg az erős állam saját verzióját ajánlotta mint megoldást az ország problémáira, tovább erősíti az erős állam jelentőségét. Ebből a perspektívából nézve a tudományos kérdés nem az, hogy Oroszország vajon újraalkotja-e az erős államot, hanem az, hogy milyen jellegű lesz ez az erős állam, és milyen feltételek mellett fog valószínűleg funkcionálni.”^[35]

A *celosztty goszudarsztva*, későbbi, 1917 utáni alakjában, a *celosztnyoszty goszudarsztva*, vagy csak önállóan a *celosztty*, Nagy Pétertől kezdve kapott szerepet az autokráciával összefüggésben, és fő ideológusának, Feofán Prokopovics hatásának köszönhetően tett szert különleges jelentőségre.^[36] A birodalom integritása és az autokrácia ugyanis ettől fogva „egy szimbolikus és fogalmi viszonyt képeztek”, ebben az összefüggésben pedig a *celosztty* „több lett, mint egy jogi terminus: valami önmagában való jót jelentett meg”.^[37]

A 18. század során aztán politikai axióma lett az uralkodók és az autokrácia védelmezői részéről, hogy a korlátlan hatalom az állam egységének és egyben az alattvalók jólétének a záloga, amit két irányból fenyegethetett veszély: az ország feletti hatalom területi megosztása (decentralizálása), vagy az autokratikus hatalom jogi-intézményes korlátozása révén. Mindegyik az állam egysége ellen hat,

[33] Turoma – Mjør, 2020, 4.

[34] Tsygankov, 2014. viii.

[35] Tsygankov, 2014, viii-ix. (Az orosz kifejezések magyar fonetikára átírva.)

[36] Wortman, 2018, 159.

[37] Wortman, 2018, 180.

amit minden áron el kell kerülni. Richard Wortman ezt nevezte el úgy, hogy „az orosz államnarratíva intelem típusa”, és ezt a meggyőződést fejezte ki a karizmatikus *celoszty/celosztnoszty* terminus,^[38] amely narratívát olyan nagy hatású történészek is kifejtették, mint Nyikolaj Karamzin.

Karamzin így fogalmazta ezt meg 1811-ben a Feljegyzések a régi és az új Oroszországról című írásában: „Az autokrácia alapozta meg és támasztotta fel Oroszországot; államrendjének megváltoztatásától elveszett, és el kell vesznie, mivel oly sok és különböző részből áll, melyek mindegyike sajátos polgári előnyökkel bír. A korlátlan egyeduralmon kívül mi tudná ezt a hatalmas testet egységes működésre készíteni?... Az autokrácia, Oroszország Palládiuma, egysége (*celoszty*)^[39] szükséges az ország boldogságához.”^[40]

Wortmannak a cárizmus időszakára vonatkozó megállapítása módosult formában a jelenre is igaz. Eszerint a *celoszty* „kulturális kategória, a monarchia megjelenítésének egy kategóriája, amely időről időre feltűnik a hivatalos kijelentésekben és politikai írásokban. Ebben a használatban nem szükségszerűen tesz szert jogi jelentőségre, hanem inkább egy elemét képezi annak, amit én politikai kultúra alatt értek. Olyan célok kifejezésére szolgál, amelyek lényegiek az abszolút hatalom gyakorlásához és megőrzéséhez, és az uralkodó azon sikereit ünneplik, amelyeket hatalmas kiterjedésű és sokszínű birodalmának kormányzásában ért el. A *celoszty* időről időre való feltűnése és a hivatalos retorikában elfoglalt központi helye jelzi, hogy ez több, mint egyszerűen egy kormányzat szokásos ragaszkodása a területi integritáshoz. Úgy jelenik meg, mint a monarchia alapvető szimbóluma: olyan szimbólumként, amely bizonyos alkalmakkor az államhatalommal kapcsolatos aggályokat, más alkalmakkor pedig éppen győzelmeinek dicsőítését közvetítik, és gyakran pedig a kettő ötvözetét.”^[41] Nem véletlen, hogy a *celosztnoszty goszdarsztva* az Orosz Föderáció 1993-as, azóta többször módosított alkotmányában is kiemelt szerepet kapott, és kezdettől fogva meghatározó a putyini retorikában is.^[42]

2012-től azonban Putyin politikai retorikájában, amint azt több szerző is egyértelműen leszögezi, változás állt be.^[43] Linde szerint az új retorika, amely a „civilizációs fordulat” elnevezést kapta a szakirodalomban, nem tért el lényegesen a manifesztumban kifejtett nézeteitől az állam szerepét illetően, viszont kiegészült egy sajátos orosz civilizációra való hivatkozással.^[44] Továbbra is megmaradt a patriotizmus, az erős állam és annak tradíciója, valamint az állami(as) ság, az „állam egysége” mint hívószó, de Putyin immár „állam-civilizációról” (*go-*

[38] Wortman, 2018, 161.

[39] A fordításban: „sértetlensége”.

[40] Karamzin, 2021, 123., 188.

[41] Wortman, 2018, 179. Kiemelés: S. E.

[42] Erre legrészletesebben lásd: Sashalmi, 2022, 453-464.

[43] Linde, 2016; Blakkisrud, 2022.

[44] Linde, 2016, 22-25.

szudarsztvo-civilizacija) beszélt.^[45] Ebben pedig az „etnikai és kulturális orosz-ság” egyre hangsúlyosabb szerepet kapott.^[46]

A 2012-es év elején a *Nyezaviszimaja gazeta* című lapban megjelent, Oroszország: a nemzetiségi kérdés címet viselő írása volt az első hivatalosnak tekinthető kinyilatkoztatása ennek a koncepciónak/narratívának (amit a Föderális Gyűléshez intézett beszéde követett december 12-én). Az újságban megjelent írás egyik alcíme így hangzik: „Oroszország mint »történeti állam«”. Ebben a részben Putyin leszögezte: „Oroszország nem nemzetállam, de nem is az amerikai olvasztótégely... Oroszország soknemzetiségű államként jött létre^[47] és ilyenként fejlődött évszázadokon keresztül.”^[48] Ennek az államnak pedig állandó jellegzetessége volt szerinte a népek kölcsönös keveredése, illetve a szokások egymástól való átvétele, majd egy idézettel így folytatja: „Az orosz államiságnak^[49] (*russzkoj goszudarsztvennosztyi*) éppen erről a különleges karakteréről írta Ivan Il-jin: »Nem kiirtani, nem alávetni, nem rabosítani az idegen vért, nem megfojtani a másik törzs és a másik szláv-ság életét, hanem lélegzethez juttatni mindenkit, és mindenki nagyszerű Szülőföldjét tiszteletben tartani, mindenkit megbékiíteni, mindenkinek megadni, hogy a maga szokása szerint működjön, dolgozzon és a legjobbakat mindenhonnan bevonni az állami és kulturális építkezésbe.« Ennek az unikális civilizációnak a gerince, összetartó szövete – az orosz nép (*russzskij narod*), az orosz kultúra (*russzkaja kul'tura*).”^[50]

Mindennek logikus következményeként jött aztán az alábbi alcím: „Egységes kulturális kód”.^[51] Ennek pedig már az első mondatában kijelenti Putyin: „Az állami fejlődés orosz tapasztalata unikális. Mi soknemzetiségű állam vagyunk ugyan, de egységes nép (*jegyijnij narod*)^[52]... Az orosz nép (*russzskij narod*) az államalkotó (*goszudarsztvoobrazujuscim*) – Oroszország létezésének tényéből kifolyólag. Az oroszok (*russzkih*) nagy missziója – egyesíteni, megerősíteni a civilizációt. A nyelvvel, a kultúrával, Fjodor Dosztojevszkij meghatározása szerint, »világtörténelmi elhivatottsággal« összekapcsolni az orosz-örményeket (*russzkih armjan*), az orosz-azerbajdzsánokat (*russzkih azerbejdzsancev*), az orosz-németeket (*russzkih nyemcev*), az orosz-tatórokat (*russzkih tatar*). Összekötni egy olyan típusú állam-civilizációba (*tyip goszudarsztva-civilizacii*), ahol nincsenek »nemzeti kisebbségek«, hanem a »sajátom-idegen« (*szvoj-csuzsoj*) megkülönböztetés elvét a közös kultúra és a közös értékek határozzák meg. Egy ilyen civi-

[45] Linde, 2016, 23.

[46] Blakkisrud, 2022.

[47] Ennek igazolásául az orosz őskronikát hozza fel példaként, ami, persze, teljes mértékben történetlen – ugyanis az ott említett különböző törzsekben a soknemzetiségű állam előképét látja –, viszont jól tükrözi Putyin (és részben az orosz történetírás) múltszemléletét az orosz állam keletkezésével és annak „soknemzetiségű” jellegével kapcsolatban.

[48] Putyin, 2012.

[49] Kiemelés tőlem: S.E. Fontos, hogy nem a orosz nyelvű jelzót használja az államisággal kapcsolatban!

[50] Putyin, 2012.

[51] A felsőoktatásban 2023-ban kötelezően bevezetendő említett tantárgy ennek kialakítását célozza.

[52] Kiemelés tőlem: S.E.

zációnak az orosz kulturális dominancia (*russzkoj kul'turnoj dominanti*) megőrzésén alapszik, melynek hordozói nemcsak az etnikai oroszok (*etnyicsesz-kije russzkije*), hanem mindenki más is, aki ennek az identitásnak a hordozója, a nemzetiségtől függetlenül. Ez az a kulturális kód, amely az utóbbi években komoly megpróbáltatásoknak volt kitéve... ezt kell táplálni, megerősíteni és megőrizni.”^[53]

Végül pedig az egész cikk utolsó előtti mondatai ezek: „Meg fogjuk őrizni »történelmi államunkat«, melyet az elődök hagytak ránk. Az állam-civilizációt, amely képes organikusan megoldani a különböző etnoszok és felekezetek integrációjának feladatát.”^[54] E két kijelentés lakonikusan, mottószerűen foglalja össze az új narratíva lényegét, amelyet Linde így jellemez: „az állam központi jelentősége, mondhatni, beleíródik a civilizációs modellbe, ahol a fő eszme az, hogy az állam képezi a történelmi alapját a szóbanforgó civilizációnak, és amely nélkül az utóbbi elképzelhetetlen, továbbá az állam a kulcseleme annak, hogy ez a civilizáció miként jelenik meg a történelemben. A civilizációt és az államot úgy tekintik, mint amelyek olyannyira szorosan egymásba kapcsolódnak, hogy gyakorlatilag elválaszthatatlanok egymástól. Más szavakkal, az orosz kultúrára úgy tekint, mint amely alapvetően államcentrikus, amikor a legeredetibb és leghitelesebb módon van jelen.”^[55] Mindazonáltal egyetérthetünk Linde-vel abban, hogy ez a „civilizációs fordulatként” elhíresült változás nem változtatta meg a putyini narratíva belső lényegét: „a »civilizációs fordulat«, bár önmagában véve és következményeit tekintve is fontos, ugyanakkor nem hozott magával semmilyen nagy változást azon prioritások és aspirációk tekintetében, amelyek az orosz vezetést irányítják, és amelyek ne lettek volna jelen e feljemenyt megelőzően is. Más szavakkal, a civilizációs fordulatot a tartós preferenciák és a változó stratégiák keretében lehet leírni.”^[56]

Érdeemes megnézni ennek a régi-új ideológiának egyik másik jellemző példáját 2013-ból, a Valdaj klub összejövetelén tartott beszédben, már csak azért is, mert itt is egy korábbi orosz gondolkodóra hivatkozik Putyin civilizációs narratívája: „Oroszország, amint azt a filozófus Konsztantyin Leontyev plasztikusan megfogalmazta, mindig úgy fejlődött mint egy »virágzó összetettség«, mint egy állam-civilizáció (*goszudarsztvo-civilizacija*), amit az orosz nép (*russzchim narodom*), az orosz nyelv (*russzchim jazikom*), az orosz kultúra (*russzkoj kul'turoj*), az Orosz ortodox egyház (*Russzkoj pravoszalvnoj cerkov'ju*) forrasztott egybe. Éppen az állam-civilizációs modellből (*iz mogyeli goszudarsztva-civilizacii*) erednek államberendezkedésünk sajátosságai. Az államberendezkedés mindig törekedett arra, hogy rugalmasan vegye figyelembe az egyik vagy másik terület nemzeti, vallási specifikumait, biztosítva a sokszínűséget az egységben.”^[57]

[53] Putyin, 2012.

[54] Putyin, 2012.

[55] Linde, 2016, 23.

[56] Linde, 2016, 25.

[57] Putyin, 2013.

Ez a „civilizációs nacionalizmusként” definiálható felfogás a kulturális különállást, az egyediséget „az orosz *Sonderweget* (speciális utat) legitimálja”.^[58] A Leontyevre történő hivatkozás azért is fontos, mert ő egy olyan eurázsiai eszmét vetített előre, amelynek lényege az volt, hogy Oroszország jövője – szemben azzal, amit könyvének címe (Bizantizmus és a szlávtság, 1875) sugallt – nem a pánszlávizmusban van, hanem abban, hogy Oroszország majd az ázsiai területeivel együtt alkot egy nagy civilizációt. Leontyev az „orosz államiság lényegét” – hogy kellően kiemelje szembehelyezkedését a szlávizmussal – „bizantizmusnak” kereszteli el”.^[59] Azon kijelentése pedig, hogy „a bizantizmus erős államiságúvá kizárólag orosz talajon fejlődhetett”,^[60] az ortodoxia és az államiság szoros kapcsolatát hangsúlyozza. Ami Oroszország államberendezkedését illeti, Leontyev szerint a legjobb, ha a nép nem avatkozik bele az államügyekbe. Leontyev meggyőződése ugyanis az volt, hogy az „orosz bizantizmus” vethet gátat a liberalizmus további oroszországi terjedésének, az „orosz bizantizmus” lényege pedig az, hogy az autokrata cár az ortodoxia jegyében fegyelmező szerepet tölt be: az autokrácia az, amely biztosítja az „»előrehaladást a történelem bizonyos pontjain, de csakis az erős hatalom eszközével: ha szükséges, a kényszerítésre is készen állva«.”^[61]

2012-től tehát a putyini narratívában az a tendencia és cél érvényesül, hogy elmossa a határvonalakat a *rosszijanyin* és a *russzkij*, az állampolgári és az etnikai-kulturális identitás elemei közt: a *russzkij* az első két elnöki ciklushoz képest egyértelműen előtérbe került, és sokkal fontosabbá vált mint a *rosszijanyin*.^[62] Világosan mutatja ezt a *Nyezaviszimaja gazetában* közölt cikkben a *Russzkaja goszudarsztvennoszty* szöösszetétel! Blakkisrud úgy fogalmaz, hogy az új érában (2012 után) „a *russzkij* lett az új *rossziszskij*”.^[63] A *rosszijanyin* szinte eltűnt, de megmaradt a tartalom: ha a retorika kerülni igyekszik az etnikai identításra való utalást, akkor az „Oroszország állampolgárai” (*grazsdanye Rosszii*) kifejezést használja, amelybe mind a *rosszijanyint* mind a *russzkijt* bel lehet érteni!^[64]

Az a vizsgálat tehát, amely „az orosz állam életrajzát” kívánja bemutatni, nem lehet teljes, ha csakis a hatalombirtokos(ok) lényegi, meghatározó döntéseire koncentrál: nevezetesen azokra a fordulópontokra, amelyek a nagyhatalmiságot (az állam területi terjeszkedését, más szóhasználatban „a civilizációs tér” kiformalódását), továbbá az államberendezkedés tényleges változásait, így a hatalom alkotmányos korlátozásának kérdéseit helyezi a középpontba. Teret kell adni a történetfilozófiai eszmefuttatásokat tartalmazó azon 19-21. századi munkák-

[58] Linde, 2016, 27.

[59] Gecse, 1992.

[60] Gecse, 1992.

[61] Idézi: Filippov, 2010, 80. Filippov Szergej jelzi, hogy a kiemelések az idézetben magától a szerzőtől valók.

[62] Blakkisrud, 2022.

[63] Blakkisrud, 2022.

[64] Blakkisrud, 2022.

nak, amelyek az állam szerepéről értekeznek: azaz be kell mutatni olyan szerzők nézeteit, mint Ivan Iljin vagy Konsztantyin Leontyev, akik manapság Putyin retorikájában kiemelt szerepet kapnak, vagy éppen Alekszandr Dugin elképzeléseit.

IRODALOM

- Karamzin, Nyikolaj Mihajlovics (2021): A régi és az új Oroszországról, politikai és polgári vonatkozásban. In: Krausz Tamás – Szvák Gyula (szerk.) (2015): *Nyikolaj Karamzin. A régi és az új Oroszországról*. Budapest, Russica Pannonicana.
- *Konsztyitucija Rosszjiszkaj Fegyvercii, 1993* (1993). (Elérhető: (<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201408010002>). Letöltés ideje: 2022.11.03.).
- Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics (1999): *Rosszija na rubezse tiszcacsiletij*. (Elérhető: https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millenium.html). Letöltés ideje: 2022.11.03.).
- Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics (2012): *Rosszija: nacional'nij voprosz*. (Elérhető: https://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html). Letöltés ideje: 2022.11.03.).
- Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics (2013): *Zasedanyije mezsdunarodnogo gyiszkusszi-onnogo kluba „Valdaj”* (2013. szeptember 19.). (Elérhető: <http://kremlin.ru/events/president/news/19243>). Letöltés ideje: 2022.11.03.).

EGYÉB FORRÁSOK

- Bacon, Edwin (2015): Perspectives for Russia's Future: The Case for Narrative Analysis. In: Pikulicka-Wilczewska, Agnieszka – Sakwa, Richard (eds.) (2015): *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. E-International Relations Publishing, Bristol.
- Blakkisrud, Helge (2022): Russkii as the New Rossiiskii? Nation-Building in Russia After 1991. In: *Nationalities Papers*. (Elérhető: <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/russkii-as-the-new-rossiiskii-nationbuilding-in-russia-after-1991/33A1E6DF27037B6B8A2FEFA8CEAEC2F4>). Letöltés ideje: 2022. 11. 03.). DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2022.11>.
- Cs. Kiss Lajos (2017): Államelméleti helyzetkép. In: *Pro Bono Publico - Magyar Közigazgatás*. 2017/2. sz.
- Filippov, Szergej (2010): *Az „orosz eszme” alakváltozásai. Az orosz konzervativizmus, liberalizmus és radikalizmus*. ELTE Ruszisztikai Központ, Budapest.
- Font Márta (2015): A Poveszty vremennih let mint történeti forrás. In: Balogh László – Kovács Livia (szerk.) (2015): *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Gecse Géza (1992): Pánszláv doktrínák Oroszországban. In: *Társadalmi Szemle*. 1992/3. sz. (Elérhető: <http://www.gecse.eu/TSzle92.htm>). Letöltés ideje: 2022.11. 03.).
- Hosking, Geoffrey (1998): *Russia: People and Empire, 1552–1917*. Fontana Press, London. DOI: <https://doi.org/10.2307/20048324>.
- Kiss Lajos András (2018): Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjov filozófiájában (I). In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*. 2018/2.

- Linde, Fabian (2016): State Civilisation: The Statist Core of Vladimir Putin's Civilisational Discourse and its Implication for Russian Foreign Policy. In: *Politics in Central Europe*. Vol. 2016/1. (Elérhető: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:942560/FULL-TEXT01.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 11. 03.).
DOI: Roszsijszkaja goszdarsztvennoszty i polityicseszkiy mentalityet.
- Lubszkij, Roman A. (2013): *Roszsijszkaja goszdarsztvennoszty i polityicseszkiy mentalityet*. (Elérhető: <https://www.sworld.com.ua/konfer31/882.pdf>. Letöltés ideje: 2022.11. 03.).
- Pomeranz, William E. (2018): *Law and the Russian State: Russia's Legal Evolution from Peter the Great to Vladimir Putin*. Bloomsbury Academic Press, London–New York.
- Puleri, Marco (2020): In Search of “New Roots”: Towards a Situational Ideology in Putin's Russia. In: Bianchini, Stefano – Fiori, Antonio (eds) (2020): *Rekindling the Strong State in Russia and China*. Brill, Leiden–Boston.
DOI: https://doi.org/10.1163/9789004428898_003.
- Reznick, Samuel (1927): The Political and Social Theory of Michael Bakunin. In: *The American Political Science Review*. Vol. 1927/2.
DOI: <https://doi.org/10.2307/1945179>.
- Sakwa, Richard (2021): *Russian Politics and Society*. 5. kiadás. Routledge, New York.
- Sashalmi Endre (2018): Az állam egysége (celoszty goszdarsztva) és az autokrácia: Feofán Prokopovics mint az orosz államnarratíva” atyja. In: Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila (szerk.) (2018): *A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves*. PTE BTK TTI Moszt Kutatócsoport, Pécs.
- Sashalmi Endre (2020): *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Sashalmi, Endre (2022): *Russian Notions of Power and State in a European Perspective, 1462-1725. Assessing the Significance of Peter's Reign*. Academic Studies Press, Boston.
- Schierle, Ingrid (2012): Ponyjatyije «Roszszija» v polityicseszkiy lityerature XVIII veka. In: Zsivov, Viktor M.– Kagarlickij, Jurij V. (eds) (2012): *Evoljucija ponyjatyij v szvetye isztorii ruszskoj kul'turi*. Moszkva.
- Shatz, Marshall S. (1990): Note on the Translation. In: Shatz, Marshall S. (transl.) (1990): *Michael Bakunin: Statehood and Anarchy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tsygankov, Andrei (2014): *The Strong State in Russia: Development and Crisis*. Oxford University Press, Oxford.
- Turoma, Sanna – Mjør, Kåre Johan (2020): Introduction. Russian Civilization in Global Perspective. In: Turoma, Sanna – Mjør, Kåre Johan (eds.) (2020): *Russia as Civilization. Ideological Discourses in Politics, Media, and Academia*. Routledge, Abingdon–New York.
- Wirtschafter, Elise Kimerling (2007): A State in Search of a People: The Problem of Civil Society in Imperial Russia. In: Bartlett, Roger – Lehmann-Carli, Gabriela (eds) (2007): *Eighteenth-Century Russia: Society, Culture, Economy*. Lit Verlag, Berlin.
- Wortman, Richard S. (2018): *The Power of Language and Rhetoric in Russian Political History: Charismatic Words from the 18th to the 21st Centuries*. Bloomsbury Academic, London–New York.

Szerényi Gábor grafikája

BARTKÓ RÓBERT

A „nullum crimen elv” védelmében

ABSTRACT

During the COVID 19 pandemic, on 1 of May 2021, the Hungarian Government adopted the Decree No. 220/2021 which was based on the regulations of the Hungarian Constitution regarding the rules on special legal order. According to these rules, during a time of the special legal order, the government has right to make decrees in legal fields which need to be regulated by act. The Hungarian Government had inserted new crimes into the system of the Hungarian criminal law by the statute mentioned above, which was in force during the time of the special legal order announced in connection with the pandemic. With this step, the Hungarian Government had revalued the principle of „nullum crimen”, which is one of the most important principles in the system of substantive criminal law. This paper aims to present the legal problem and the answer of the Hungarian Constitutional Court to it.

Keywords: principle of nullum crimen ■ the principle of legality ■ Hungarian substantive criminal law ■ special legal order ■ constitutional claim

I. BEVEZETÉS

A hazai anyagi büntetőjogi dogmatika alaptétele, hogy egy cselekmény büntetendővé nyilvánításának, valamint a bűnösség megállapítása esetén az alkalmazandó szankciónak törvényi alapokon kell nyugodnia. Azaz a jogállamiság egyik alapköve, hogy kizárólag törvény jogosult egy magatartást bűncselekménnyé minősíteni, és csak ugyanezen jogforrásban lehet büntetést vagy intézkedést megállapítani a jogalkotónak (*nullum crimen sine lege/nulla poena sine lege*). Ennek a központi gondolatnak az eredete az, amit alkotmányos, vagy másnéven jogállami büntetőjognak szoktunk hívni.

Az elv nem újkeletű, hiszen már az 1795-ös büntetőjogi kódex tervezetének fő célkitűzése volt a törvény „uralmának megteremtése”^[1],

[1] Nagy, 2014, 299.

Az elv nem újkeletű, hiszen már az 1795-ös büntetőjogi kódex tervezetének fő célkitűzése volt a törvény „uralmának megteremtése”^[1], és bár a szocializmus kezdeti időszakában ettől eltávolodó törekvések is voltak,^[2] a hazai büntetőjog tulajdonképpen az 1961-es Btk. kodifikációját követően ebben a tekintetben nyugvópontra került, és azóta következetesen érvényre juttatja az elvet, szám-talan hazai szaktanulmány alapját adva ezzel.^[3] Ugyanakkor a princípium nem pusztán a büntetőjoghoz, hanem az alkotmányjoghoz is kapcsolható, hiszen 1989-től már az előző Alkotmányunk is, de a jelenlegi Alaptörvény is szabályozza mintegy garanciát, azt a jogállamiság formális követelményeként, a jobbiztonság megtestesüléseként értelmezve.^[4] A szabályozás metodikáját tekintve a korábbi és a jelenlegi alkotmányos környezet között nincs különbség, melyre majd a későbbiekben még utalni fogunk.

A tanulmány tárgyát jelentő alapelv valós tartalmát megállapító, az alkotmányos rendelkezéseket ezen a téren elemző alkotmánybíróvási határozatok, szakmai publikációk egyetértettek abban, hogy a bűncselekmény-fogalom fundamentuma a törvényi szabályozottság követelménye, azaz a törvénynek, mint jogforrásnak a bűncselekmény definíciójához való kapcsolása.^[5]

A hazai anyagi büntetőjog ledönthetetlennek hitt oszlopa azonban megremegett, amikor a COVID-19 pandémia idején a magyar Kormány elfogadta a 220/2021. (V.01.) sz. rendeletet, amely a védettségi igazolással kapcsolatos visszaélések megfékezése érdekében különböző magatartásokat bűncselekménnyé nyilvánított (a továbbiakban: Rendelet).^[6] Az Alaptörvény 53. cikk (2) bekezdésére, valamint a 2011. évi CXXVIII. tv. 51/A.§-ára alapított jogalkotási jogkörben megalkotott szabályok 2022. június 1. napjáig voltak hatályban hazánkban, mellyel a Kormány nemcsak új tényállásokat alkotott, de „kriminalizációs dumplumokat”^[7] is teremtett. A nullum crimen elvvel összefüggésben jelentkező alkotmányossági probléma tisztázása érdekében alkotmányjogi panasz került benyújtásra, mely IV/3759/2021. szám alatt volt folyamatban az Alkotmánybíróság előtt. Az Alkotmánybíróság 33. sorszám alatt döntésében^[8] nem vállalta fel, hogy a felvetett alkotmányos büntetőjogi problémára testületi

[1] Nagy, 2014, 299.

[2] Gondolhatunk itt a Btá. időszakára, amikor a törvény mellett törvényerejű rendelet és miniszertanási rendelet is megállapíthatott bűncselekményt.

[3] A teljesség igénye nélkül lásd ebben a kérdésben: Nagy, 1995, 257-270.; Hollán, 2009, 2060-2088.; Nagy, 2016a, 139-153.

[4] Nagy, 2016b, 485.

[5] Bartkó, 2022a, 33.

[6] A szabályozott bűncselekményeknek jellemzően mindazon okirat elkövetési tárgyát képezte, melyeknek a védettségi igazolás folyamatában jelentősége volt, ideértve természetesen az információs rendszereket, az azokba bevitt adatoknak is a körét.

[7] Így például a közokirat-hamisítás, valamint a hamis magánokirat felhasználásának fordulatai egyaránt megjelentek a rendeletben. Lásd ezzel kapcsolatban: Bartkó, 2021, 49-50.

[8] Az Alkotmánybíróság Határozatai 19/2022. számában jelent meg a 3325/2022. (VII. 21.) AB végzés az eljárás megszüntetéséről.

szinten adjon egyértelmű választ, a Rendelet hatályon kívül helyezése folytán az alkotmányjogipanasz-eljárást 2022. június 28. napján megszüntette.^[9]

Figyelemmel az Alkotmánybíróság büntetőjogszabályok alkotmányosságának vizsgálatával kapcsolatban kialakított gyakorlatára, nemcsak a döntés formája, hanem az abban foglalt indokok is további jogirodalmi elemzést igényelnek.

Jelen tanulmány az alkotmányjogi problémát és az annak mentén megírt panaszt bemutató,^[10] valamint az azzal szemben az igazságügyért felelős miniszter által előterjesztett amicus curiae-ra reflexiókat tartalmazó tanulmányok^[11] sorába illeszkedik, célja pedig az Alkotmánybíróság döntésének rövid, tudományos szempontú értékelése.

II. RÖVIDEN AZ ELŐZMÉNYEKRŐL

A benyújtott alkotmányjogi panasz érvrendszerének középpontjában az állt, hogy a Kormány a támadott és időközben hatályon kívül helyezett Rendelet megalkotása során az Alaptörvénynek a Rendelet elfogadásakor hatályos 53. cikk (2) bekezdésében foglalt jogkört kizárólag a Btk., és nem az Alaptörvény egyéb rendelkezésének a viszonylatában tette vizsgálat tárgyává. Az Alaptörvény hivatkozott rendelkezése ugyanis nem adott korlátlan felhatalmazást a Kormánynak a jogalkotás terén, még különleges jogrendi körülmények között sem.

A benyújtott panasz a nullum crimen elv alkotmánybírósági gyakorlatban megjelenő tartalmát részletesen bemutatta, így hivatkozott a jogállamiság elvével összefüggésben a 9/1992. (I. 30.) AB határozat indokolásának V/2. pontjára,^[12] valamint a 11/1992. (III.05.) AB határozatra, amely a büntetőjogi legalitás követelményével hozta összefüggésbe az elvet az indokolása IV/2-3. pontjában.^[13] Szintén kiemelésre került a 18/2006. (V.31.) AB határozat indokolásának III/4. pontja, valamint a 32/2008. (III.12.) AB határozat indokolásának V/2.1. pontja is, melyekben ismételtlen megerősítésre került az elv.

[9] Meg kell azonban jegyezni, hogy bár a Rendelet hatályon kívül helyezésre került, a veszélyhelyzettel összefüggő egyes szabályozási kérdésekről szóló 2021. évi CXXX. tv. 3.§ (2) bekezdése alapján annak rendelkezéseit változatlanul alkalmazni kell, amennyiben az annak hatálya alatt elkövetett bűncselekményt kell a hatóságoknak elbírálnia. Ezzel egyben célzott kivételt is teremtett a jogalkotó a Btk. időbeli hatályára vonatkozó rendelkezések alól. Lásd ezzel kapcsolatban bővebben: Szomora, 2022.

[10] Bartkó, 2022b, 29-37.

[11] Bartkó, 2022c, 79-87.

[12] Az Alkotmánybíróság a jogállamiság elvét Magyarország egyik alapértékeként deklarálta, mely az alkotmányos szabályok különböző rendelkezéseinek szintjén fejeződik ki.

[13] Az Alkotmánybíróság kiemelte, hogy az államnak nincs és nem is lehet korlátlan büntető hatalma, és rögzítette, hogy a nullum crimen elve általában azt követeli meg, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás, az elítélés, és a büntetés is törvényes legyen, törvényen alapuljon.

A panasz ezen hivatkozásaival szemben az igazságügyért felelős miniszter az amicus curiae-ban arra utalt, hogy a panasz kizárólag az Alkotmány szövegét értelmező határozatokat jelölt meg indokai között, melyek azonban az Alaptörvény negyedik módosításának eredményeként hatályukat veszítették. Ugyanakkor figyelmen kívül vette azon lényeges körülményt, hogy a taláros testület 13/2013. (VI.17.) AB határozata indokolásának (32) bekezdésében a korábbi határozatokban foglalt jogi érveket is felhasználhatónak minősítette azon rendelkezések tekintetében, ahol a két alkotmányos norma között a tartalmi és rendszertani egyezés is kimutatható^[14]. Márpedig a nullum crimen elv is ilyen, az azonosságot az alábbi táblázat jól példázza:

ALKOTMÁNY	ALAPTÖRVÉNY
Alkotmány 57.§ (4) bek.: „ Senkit sem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – a határozatok kölcsönös elismerése elvének érvényesülése céljából az Európai Unió jogi aktusai által meghatározott körben, az alapvető jogok lényeges tartalmát nem korlátozva – a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség létrehozásában közreműködő más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.”	Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bek.: „Senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusai által meghatározott körben – más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.”
Alkotmány 8.§ (4) bek.: „Rendkívüli állapot, szükségállapot, vagy veszélyhelyzet idején az alapvető jogok gyakorlása – az 54-56.§-ban, az 57.§ (2)-(4) bekezdésében, a 60.§-ban, a 66-69.§-ban és a 70/E.§-ban megállapított alapvető jogok kivételével – felfüggeszhető vagy korlátozható.	Alaptörvény 52. cikk (2) bek.: „Különlleges jogrendben az alapvető jogok gyakorlása – a II. és a III. cikkben, valamint a XXVIII. cikk (2)-(6) bekezdésében megállapított alapvető jogok kivételével – felfüggeszhető vagy az I. cikk (3) bekezdése szerinti mértéken túl korlátozható.

1. táblázat: Az irányadó alkotmányos rendelkezések összevetése
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Az alkotmányos normák összevetése alapján jól látszik, hogy – Jakab András szavaival élve – a nullum crimen elv, mint a demokratikus jogállamiság egyik alaptétele, az alkotmány szövegének cseréjét^[15] is túlélt.

A fenti tartalmi hasonlóságot az amicus curiae azzal igyekezett relativizálni, hogy a „magyar jog” tartalmát el kívánta oldani a törvényi szinttől. Érvelésé-

[14] Hangsúlyozzuk, hogy az Alaptörvény hatályba lépése óta a nullum crimen elv tartalmának értelmezése jellemzően nem képezte egyik alkotmánybírói határozat indokolását sem, így ilyen határozatra történő hivatkozása sem lett volna lehetséges.

[15] Jakab, 2011, 303.

nek alapja ugyanis az volt, hogy a magyar jog tartalmát éppúgy a rendeletek is adják, így a Kormány különleges jogrendi időszakban meglévő rendeletalkotási joga egyértelműen beilleszthető a nullum crimen elv értelmezésébe. Ezzel tulajdonképpen az igazságügyért felelős miniszter nemcsak ignorálta az Alaptörvény fenti táblázatban is nevesített kivételszabályát, de a „magyar jog” fogalmának kiterjesztő értelmezésével érvelése alapján akár a generális szabály is módosulhatna, mely alapján különleges jogrendi helyzettől függetlenül is biztosítható lenne a rendeleti szintű jogalkotás az anyagi büntetőjogban – megjegyezzük, hogy egy ilyen interpretáció esetén éppen az Alaptörvény fenti táblázatban is szerepeltetett kivételszabálya lenne teljesen indokolatlan.

A nullum crimen elv ilyen kettős értelmezése azonban nem vezethető le az Alaptörvényből, de nem volt levezethető már az Alkotmányból sem. Az alkotmányos dilemma ezért vagy a nullum crimen elv tartalmának alkotmányos újra értelmezése révén, vagy pedig a kivételszabály elismerésével lett volna feloldható.

III. AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG DÖNTÉSE

Az Alkotmánybíróság – mint ahogyan arra a bevezetőben már utaltunk – az alkotmányjogi panasz alapján indult eljárást megszüntette, figyelemmel az Abtv. 59.§-ára, valamint a testület Ügyrendjének 67.§ (2) bekezdés e) pontjában foglaltakra. Ennek alapján tehát arra a következtetésre jutott, hogy mivel a Rendelet 2022. június 1. napjával hatályát veszítette, nem indokolt az eljárás lefolytatása olyan esetben, amikor a támadott jogszabály már nem hatályos és nem is alkalmazható, hiszen ez esetben az Alkotmánybíróságnak egy olyan jogszabály alkotmányosságát kellene vizsgálnia, adott esetben pedig megsemmisítenie, amelyik már nincs is hatályban. Az Alkotmánybíróság továbbá kitért arra is, hogy a panaszos közvetlen érintettségre – azaz a vele szemben folyamatban lévő büntető-eljárásra a Rendelet hatálya alá tartozó bűncselekmény miatt – nem hivatkozott, így a 2021. évi CXXX. tv. már felhívott 3.§ (2) bekezdéséből fakadóan sem érheti hátrány. A végzéshez két különvélemény, valamint az Alkotmánybíróság elnökének figyelemre méltó megállapításokat is tartalmazó párhuzamos indokolása kapcsolódott.

Az Abtv. 59.§-a szerint az Alkotmánybíróság az ügyrendi keretek között nyilvánvaló okafigyottság alapján megszüntetheti az előtte folyamatban lévő eljárást. A nyilvánvaló okafigyottság fogalmát az Ügyrend 67.§ (2) bekezdése értelmezi, melynek e) pontja az elemzésre kerülő végzés indokai között is megjelent. Ez alapján okafigyott az indítvány, ha az eljárás folytatására okot adó körülmény már nem áll fenn, illetve, ha az indítvány egyéb okból válik tárgytalanná. Az Ügyrend ezen pontjának megállapítását az Alkotmánybíróság azzal indokolta, hogy a hatályon kívül helyezett jogszabály már nem hatályos és nem is alkalmazható.

A végzés indokainak első logikai hibája itt érhető tetten. A fentiekben már felhívtam 2021. évi CXXX. tv. (a továbbiakban: Átmenet tv.) ugyanis éppen a Rendelet hatályon kívül helyezés ellenére történő „továbbhatását” szabályozza, hiszen a 3.§ (2) bekezdése alapján a Rendelettel szabályozott büntetendő magatartásokra a cselekmény elkövetésekor hatályos jogszabályokat kell alkalmazni. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy az Alkotmánybíróság indokai között felhozott a „[...] és nem is alkalmazható” kitétel nem áll fenn. A Rendelet 2021. május 16. napjától 2022. június 1. napjáig volt hatályban. Ez tehát azt jelenti, hogy minden olyan magatartásra, amely tényállásszerű a Rendelet fogalmi körében és elkövetésére 2021. május 16. és 2022. május 31. napja között került sor, arra a Rendeletet a fenti tovább hatást szabályozó norma miatt alkalmazni kell. Az ilyen büntetendő cselekmények büntetési tételét a jogszabály öt évig terjedő szabadságvesztésben határozta meg, így ezen cselekmények büntethetősége a Btk. 26.§ (1) bekezdése alapján öt év alatt évül el. Ha tehát figyelembe vesszük az elévülési időt, akkor büntetőeljárás ezen cselekmények miatt egészen 2027. május 31. napjáig indítható, mely alapján a Rendelet szabályai legkorábban 2027. június 1. napjától kezdődően nem lesznek alkalmazhatók. Azaz éppen a továbbhatást szabályozó norma okán nem lehet az indítvány és az abban felvetett kérdés okafogyott, főként nem a Rendelet által újonnan alkotott tényállások mentén, melyek – ha a Rendelet nem lett volna – nem is minősültek volna bűncselekménynek^[16] a hatályos büntető anyagi jog szabályai alapján.

A másik, indokolásban megjelenő érv az indítványozó konkrét büntetőeljárással kapcsolatos érintettségének hiánya. Ez az érv már annak okán is megkérdőjeleződik, hogy az alkotmányjogi panaszt az Alkotmánybíróság a formai feltételek vizsgálatának eredményeként befogadta. Érintettség hiányában ugyanis már a befogadhatósági feltételek sem teljesülhettek volna. Ugyanakkor büntetőjogi tárgyú normák alkotmányossági vizsgálatára irányuló panasz-eljárásokban az Alkotmánybíróság, a korábbi megközelítésével szakítva, már több határozatában is megengedőbb gyakorlatot alakított ki. A kivételesség feltételeinek fennállását a közvetlen hatályosulás lehetőségére tekintettel elfogadta, azaz az érintettséget azokban az esetekben is megállapította, ha a kifogásolt rendelkezést a panaszt előterjesztővel szemben még nem alkalmazták, illetve nincs is folyamatban ilyen eljárás, hiszen senkitől sem várható az el, hogy büntetendő magatartást valósítson meg annak érdekében, hogy megteremtse egy alkotmányjogi panasz benyújtásának formális feltételét.^[17]

[16] Ilyen magatartások például a hamis magánokirat készítése, tartalmának meghamisítása, valamint az okiratokkal kapcsolatos forgalomba hozatali és kereskedelmi alakzatok.

[17] Lásd az Alkotmánybíróság ezen gyakorlatával kapcsolatban: 3/2019. (III.7.) AB határozat, 15/2020. (VII.8.) AB határozat, valamint a 24/2021. (VII. 21.) AB határozat indokolási részeit. Megjegyezzük, hogy ezen szempontra Dr. Czine Ágnes alkotmánybíró is kitért a végzéshez fűzött különvéleményében.

A fentiek alapján álláspontunk szerint nem álltak fenn a fenti ügyben az eljárás megszüntetésének indoklás szerinti feltételei, melyet különvéleményükben Dr. Czine Ágnes^[18] és Dr. Schanda Balázs^[19] alkotmánybírók is hangsúlyoztak.

Bár a felvetett alkotmányjogi problémára érdemi választ az Alkotmánybíróság nem adott, mégis, a testület elnökének, Dr. Sulyok Tamásnak a párhuzamos véleménye érdekes megállapítást tartalmaz. Mint ahogyan arra a bevezetőben is utaltunk, a kérdés két irányból lett volna érdemben megválaszolható. Az egyik a Kormány rendeletalkotási jogkörével kapcsolatos kivételszabály elismerése, és ennek alapján annak megállapítása, hogy a büntetőjog törvényességi elvéből fakadóan még különleges jogrendi helyzetben sincs lehetősége bűncselekményt rendeleti úton szabályozni a Kormánynak. A másik – és ez lett volna az alkotmánybírósági gyakorlat, és jogállami büntetőjog garanciális elveire és éppen a kivételszabályra is figyelemmel a nehezebben indokolható válasz –, ha a nullum crimen elv tartalmát a testület újra bírói értelmezés alá vonta volna. Ugyan érdemi határozat formájában egyik sem került megfogalmazásra, az első forgatókönyv mégis megjelenik az említett párhuzamos indokolásban. A testület elnöke ugyanis akként foglalt állást, hogy: „az Alaptörvény rendszeréből, a XXVIII. cikk (4) bekezdésének, az I. cikk (3) bekezdésének, valamint a IV. cikk (2) bekezdésének együttes és egymásra tekintettel történő értelmezéséből kiolvasható az anyagi jogi legalitás veszélyhelyzettől független jelentéstartalmaként a büntető anyagi jogi szabályok törvényi jogforrási szinten történő szabályozásának követelmények.”^[20]

IV. ZÁRÓ GONDOLATOK

Az Alkotmánybíróság végzését olvasva a népmesei hasonlat jut az ember eszébe arról az egyszerű lányról, „aki hozott is ajándékot meg nem is.” Bár a testület határozat formájában nem vállalta fel a nullum crimen elv tartalmának megerősítését az Alaptörvény rendelkezései mentén, Dr. Sulyok Tamás párhuzamos véleményének lényegi eleme – valamint a különvéleményekből közvetve leszűrhető nézetrendszer – megnyugtató álláspontot fogalmaz meg, és megerősíti az anyagi jogi legalitás tisztza tartalmát. Az alkotmányos szabályok változatlan tartalma, azok rendszertani elhelyezése egyértelműen igazolja az Alkotmány hatálya alatt kialakított és következetesen alkalmazott alkotmánybírósági gyakorlat

[18] Czine Ágnes a panasz érdemi elbírálásának indokát abban látta, hogy az Átmenetv. 3.§ (2) bekezdése önmagában is a panasz befogadását és érdemi vizsgálatának szükségességét megalapozó tény.

[19] Schanda Balázs hangsúlyozta, hogy büntetőjogi normák alkotmányosságának vizsgálata során az indítványozó ügyén túlmutató jelentősége van annak, hogy egy adott büntetőjogi jogszabály alkotmányos-e vagy sem, hiszen kihat minden olyan ügyre, ahol azt alkalmazták, vagy alkalmazni fogják.

[20] Lásd a 3325/2022. (VII. 21.) AB végzéshez Dr. Sulyok Tamás alkotmánybíró által fűzött párhuzamos indokolását.

kontinuitásának létjogosultságát. A törvényesség elve a klasszikus büntetőjogi iskola örökségéként fontos eleme és építőköve a jogállami demokráciák jogrendszerének szankciós zárkövét jelentő büntető anyagi jognak, és bízunk benne, hogy a jövőben a taláros testület gyakorlatában is megjelenik majd immáron az új Alaptörvény által meghatározott alkotmányos környezetben. A törvényességi elv valós tartalmát és értéket csak akkor tud közvetíteni mindannyiunk számára, ha annak immanens lényege változatlan marad.

IRODALOM

- Bartkó Róbert (2021): Elmélkedések a védettségi igazolvány büntetőjogi védelméről – avagy veszélyhelyzetben a hazai büntetőjog? In: Czine Ágnes – Domokos Andrea – Lukács Krisztina (szerk.): *Studia in honorem Mihály Tóth 70.* Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Budapest.
- Bartkó Róbert (2022a): Veszélyhelyzetben a bűncselekmény-fogalom? In: Ambrus István – Kőhalmi László (szerk.): *Mészáros Ádám emlékére.* Publicitas Art Media Kft., Budapest.
- Bartkó Róbert (2022b): Egy alkotmányjogi panasz margójára. In: *Jog–Állam–Politika. Különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére.*
- Bartkó Róbert (2022c): Egy amicus curiae margójára. In: *Jog–Állam–Politika. 2022/2. sz.*
- Hollán Miklós (2009): A nullum crimen elv – a (4) bekezdés magyarázata. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Századvég, Budapest.
- Jakab András (2011): *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei.* HVG-ORAC Kft., Budapest.
- Nagy Ferenc (1995): A nullum crimen/nulla poena sine lege alapelvről. In: *Magyar Jog. 1995/5. sz.*
- Nagy Ferenc (2014): Nullum crimen/nulla poena sine lege elv történeti háttéréről. In: Jakab Éva – Pozsonyi, Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Nagy Ferenc (2016a): A büntetőjogi legalitás elvéről és alkotmányossági megítéléséről. In: Homoki Nagy Mária – Hajdú József (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged
- Nagy Ferenc (2016b): A bűncselekmény-fogalmi változások és irányzatok a német büntetőjog fejlődésében. Forum. In: *Acta Juridica et Politica. 2016/6. sz.*
- Szomora Zsolt (2022): Megszüntette az Alkotmánybíróság a védettségi igazolásokkal kapcsolatos büntetőrendelet alkotmányossági vizsgálatát. (Elérhető: <https://jogaszegylet.hu/jogelet/megszuntette-az-alkotmanybirosag-a-vedettsegi-igazolasokkal-kapcsolatos-buntetorendelet-alkotmanyossagi-vizsgalatat/>. Letöltés ideje: 2023. január 31.).

PESCI MARCO

Az Európai Ügyészség együttműködési keretrendszere az Európai Unió igazságügyi szerveivel

ABSTRACT

The organic development of European Criminal Law and the entry into force of the Treaty of Lisbon have opened the path towards the creation of the first investigative and prosecutorial authority with supranational characteristics, which was realised albeit with limited participation from the Member States of the European Union. However, due to the lack of unanimity, the idea to create unified authority from Eurojust foreseen by the Treaty on the Functioning of the European Union has fallen. Since the European Public Prosecutor's Office ('EPPO') is dependent on the national authorities and on the already existing European jurisdictional bodies, it was necessary to create an efficient cooperation framework in order to fruit their decade-long know-how and to secure the effective transfer of information. In this paper, I analyse the cooperation framework of the EPPO with EU justice institutions, such as Eurojust, Olaf, and Europol, through its historical development and its jurisdictional limitations.

Keywords: European Public Prosecutor's Office ■ cooperation ■ Eurojust
■ Olaf ■ Europol

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az európai büntetőjog az Európai Unió jogának egyik legfiatalabb területe. Sokáig elképzelhetetlennek tűnt a két jogág egységes kezelése és tárgyalása, mivel éles különbségek voltak megfigyelhetők, mind dogmatikai, mind pedig eljárásjogi szempontból. Az Európai Unió, mint valamennyi nemzetközi szerződésen alapuló intézményrendszer az állami szuverenitás bizonyos elemeinek önkéntes átadásán alapul.^[1] A büntető államhatalmi tevékenység gyakorlása az állami szuverenitás

[1] Bifulco – Nato, 2020, 49.

egyik legfontosabb eleme, annak „utolsó bástyája”,^[2] így a szuverenitás védelme és az eljárások hatékonysága közötti egyensúly megteremtése elengedhetetlen feltételként jelentkezett.^[3] Ebből kifolyólag a büntetőjog területén a szorosabb nemzetközi együttműködés megvalósulása így sokáig váratott magára, fokozatos fejlődésen ment keresztül.

Az Európai Unió által létrehozott intézmények a kezdetekben nem rendelkeztek olyan hatáskörökkel, amelyek lehetővé tették volna az egyes tevékenységekkel szembeni büntetőjogi védelmet,^[4] ugyanakkor az integráció természetéből és folyamatából fakadóan szükségszerűen felmerült az erre irányuló igény. A büntetőjog területén történő igazságügyi kooperáció elsődleges célja így egy olyan hatékony és jogilag szabályozott együttműködési mechanizmus létrehozása volt, amely egyrészt biztosítja az eltérő állami jogrendszerek összeköttetését, másrészt pedig lehetővé teszi az állami szuverenitás által leginkább befolyásolt kiadatás intézményének felállítását.^[5]

Az igazságügyi együttműködés fejlődésének egyik utolsó lépcsőfoka, a szupranacionális vádhatóságnak is tekinthető Európai Ügyészség létrehozásának ötlete már hosszú évtizedek óta megtalálható az európai uniós jogirodalmi, valamint politikai diskurzusok között, ugyanakkor a tényleges megvalósítás sokáig váratott magára.^[6]

Tekintettel arra, hogy a tagállamok évente körülbelül 50 milliárd EUR bevételtől esnek el az Európai Unió gazdasági érdekeit érintő egyes transznacionális bűncselekményekből kifolyólag,^[7] 2017-ben 16 tagállam a megerősített együttműködés^[8] eszközével élve, az uniós csalások elleni hatékonyabb fellépés érdekében az európai büntetőjog továbbfejlesztése mellett tette le voksát az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló Tanácsi Rendelet (a továbbiakban: Rendelet) elfogadásával.^[9]

A Rendelet indoklása kiemeli, hogy korábban a tagállamok kizárólagos joghatóságába tartozott a költségvetést károsító bűncselekmények köre, azonban a nyomozati cselekmények, valamint a tényleges vádemelések sok esetben el-

[2] Farkas, 2001, 7.

[3] Cassese, 2008, 20.

[4] Mitsilegas, 2020, 86.

[5] Miron-Paul, 2022, 10.

[6] Békés – Gépész, 2019, 1.

[7] Malan – Chen, 2021, 55.

[8] Ld. EUR-lex: Megerősített együttműködés. „A megerősített együttműködés az az eljárás, amelynek keretében legalább 9 uniós ország továbbléphet az integrációban vagy együttműködésben egy uniós struktúrába tartozó területen anélkül, hogy más uniós országokat ebbe bevonna. Ez a keret lehetővé teszi számukra, hogy eltérő ütemben és eltérő célok felé haladjanak azokhoz képest, akik nem részesei a megerősített együttműködésnek. Az eljárás célja annak a patthelyzetnek a feloldása, amikor valamely javaslat megvalósítását egyetlen ország vagy országok egy kis csoportja meggátolja, amelyek nem kívánának részt venni a kezdeményezésben. Az eljárás ugyanakkor nem teszi lehetővé, hogy a Szerződésekben megengedett mértéken túl bővítsék a hatásköröket.”

[9] Az Európai Ügyészség létrehozására vonatkozó megerősített együttműködés bevezetéséről szóló 2017/1939 Tanácsi Rendelet (a továbbiakban: Rendelet).

maradtak. Rávilágít továbbá arra, hogy a Rendelet hatálybalépése előtti intézményrendszer által nyújtott lehetőségek – így különösen az információcsere és a koordináció – nem elegendők az összehangolt tagállami fellépéshez. Mindemellett pedig megerősíti, hogy az Európai Csalás Elleni Hivatalnak (a továbbiakban: Olaf) és az Európai Rendőrségi Hivatalnak (a továbbiakban: Europol) ugyan van hatásköre a fentiek tekintetében, azonban hiányzik az önálló nyomozati valamint vádhatósági jogosultság, így az igazságügyi fellépés hatékonysága érdekében indokolt az Ügyészség létrehozása.^[10] Ennek megfelelően az Európai Ügyészség elsődleges feladata nem más, mint az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények elkövetőinek felkutatása, a nyomozás lefolytatása és a gyanúsítottak bíróság elé állítása.^[11]

Annak ellenére, hogy az Ügyészség az Európai Unió legújabb szerve, tevékenysége során nem teljesen önálló, hiszen azt integrálnia kell az Unió már létező intézményrendszerébe és a tagállami együttműködési struktúrákba. Ezt erősíti meg a Rendelet Preambulumának 41. pontja, amely deklarálja, hogy „az Európai Ügyészségnek más uniós intézményekkel és ügynökségekkel is szorosan együtt kell működnie [...]”. Jelen tanulmányban összehasonlító és dogmatikai elemzés által az Európai Ügyészség létrejöttének rövid bemutatását követően, joghatóságának elemzésén keresztül mutatom be az Európai Unió már létező intézményrendszerével, így különösen az Olaffal, az Europollal és az Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműködési Ügynökségével (a továbbiakban: Eurojust) fennálló együttműködési keretrendszerét.

II. AZ EURÓPAI ÜGYÉSZSÉG LÉTREJÖTTÉHEZ Vezető út

Az Európai Unió létrejötte jelentős változásokat eredményezett az európai államok társadalmi, gazdasági és jogrendszeri felépítésében, amely egy rendkívül szoros együttműködést hívott életre a Római Szerződésben és annak módosításaiban részes tagállamok között. A szerződések célkitűzései és azok megvalósítása azonban újabb kihívások elé állította a tagállamokat, amelyek a büntetőjog területén egyaránt jelentkeztek.

1976-ban a TREVI csoport létrejötte jelentette az első komoly lépcsőfokot. A tagállamok bel- és igazságügyi miniszterei megállapodtak a súlyos bűncselekmények elleni egységes fellépés és a tagállami rendőri szervek közötti szorosabb együttműködés megvalósításában.^[12] Az integráció következő lépcsőfoka – a közös piac létrehozása és a belső határok felszámolása – szükségessé tette az igazságügyi együttműködés továbbfejlesztését.^[13] 1985. június 14-én Német-

[10] Rendelet, 2. oldal.

[11] Satzger, 2018, 133.

[12] Bunyan, 1993, 97.

[13] Villányi, 2003, 212.

ország, Franciaország és a Benelux államok megállapodtak a közös határokon történő ellenőrzések fokozatos megszüntetéséről, és aláírták a Schengen I-ként ismert egyezményt, amely hosszú és rövid távú célkitűzéseket határozott meg. Az előbbibe tartozott a résztvevő országok közötti, határellenőrzés nélküli szabad mozgás lehetőségének tényleges biztosítása, amely az 1990. évi Schengeni Végrehajtási Egyezmény – Schengen II – aláírásával valósult meg. A két megállapodás – annak természetéből fakadóan – pedig szükségszerűen érintette a nemzetközi bűnügyi együttműködést is.^[14] Ennek megfelelően rendezték a határokon átnyúló megfigyelés, az operatív együttműködés és az információmegosztás kérdését.^[15]

1993-ban, a Maastrichti Szerződés hatálybalépésével jött létre a közösségi jog hárompilléres szerkezete, amelynek harmadik pillére intézményesítette a bel- és igazságügyi együttműködést.^[16] A harmadik pillér így a közös érdekű ügyek közé emelte – többek között – a nemzetközi jellemzőkkel bíró családok elleni fellépést, a büntetőügyekben történő igazságügyi és az információcserén alapuló rendőrségi együttműködést.^[17] Ugyanakkor az együttműködés keretrendszere továbbra is kormányközi jellemzőkkel bírt.^[18] Az 1997. évi Amszterdami Szerződés emelte be a közösségi jogba a „szabadság, biztonság és jog érvényesülésén alapuló térség” elvét, melynek egyik céljaként került definiálására az önálló bűnügyi együttműködés kialakítása. Ennek mentén, az igazságügyi együttműködés szupranacionális jellemzőkkel történő felruházásának ötlete Mireille Delmas-Marty professzorasszony 1997-ben publikált, *Corpus Juris* című tanulmányában jelent meg.^[19] A tanulmány kiemeli, hogy az eltérő tagállami büntetőjogi jogszabályi környezet nem teszi lehetővé a határokon átívelő családokkal szembeni hatékony fellépés lehetőségét, így javaslatot tesz egy egységes jogszabályi környezet (*single legal area*) létrehozására és az Európai Ügyészség felállítására,^[20] a hangsúlyt a harmonizációval szemben pedig az egységesítésre helyezte. Az integrációval kapcsolatos korabeli politikai nézetekből adódóan a javaslat nem nyert széleskörű támogatást, a szuverenitásukat védő tagállamok az Ügyészségre pedig egyfajta trójai falóként tekintettek.^[21] Nagy Ferenc szavával élve „indokolt különbséget tenni egyrészt a nemzeti jogok egységesítésére, illetve harmonizációjára irányuló törekvések, másrészt a nemzetek feletti saját, *sui generis* európai büntetőjog kialakítására vonatkozó igyekezet között”.^[22] Az Ügyészség pedig egyértelműen az utóbbi kategóriába tartozik.

[14] Klosek, 1999, 619.

[15] Weissensteiner, 2021, 74.

[16] Várnay – Papp, 2016, 58.

[17] Udvarhelyi, 2015, 47.

[18] Horváth, 2007, 512.

[19] Delmas –Vervaele, 2000, 80.

[20] White, 1998, 225.

[21] Spencer, 2017, 370.

[22] Nagy, 2011, 6.

Annak ellenére, hogy a szuverenitásukat féltő tagállamok jelentős ellenállást mutattak a teljesen egységes jogrendszer létrehozásával kapcsolatban, felismerték, hogy a transznacionális bűncselekményekkel szembeni hatékony fellépéshez olyan további intézkedések szükségesek, amelyek a társadalom jelentős részének támogatásával bírnak, és hatékonyan képesek megvédeni az Unió gazdasági érdekeit.^[23] Ennek mentén horizontális jellemzőkkel bíró jogszabályokat fogadtak el és intézményeket hoztak létre, úgy, mint az Olaf, az Eurojust és az Eurojust, vagy például a 2022. évi Tanács-kerethatározat az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról.

A 2007. évi Lisszaboni Szerződés ismételt megnyitotta az Európai Ügyészséggel kapcsolatos diskurzust.^[24] Felszámolta az eddigi hárompilléres rendszert, a rendőrségi és bünyügyi együttműködést az uniós jogba integrálta, mindemellett pedig *expressis verbis* beiktatta az Európai Unió Működéséről szóló Szerződésbe (a továbbiakban: EUMSZ) az Európai Ügyészség létrehozásának lehetőségét.

„Az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözésére a Tanács különleges jogalkotási eljárás keretében elfogadott rendeletekben az Eurojustból Európai Ügyészséget hozhat létre. A Tanács az Európai Parlament egyetértését követően, egyhangúlag határoz.”^[25]

A Lisszaboni Szerződés nyomán, 2013-ban a Bizottság benyújtotta az Európai Parlament számára az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló Tanácsi Rendelet tervezetét. Tekintettel arra, hogy a javaslat jelentős mértékben érintette a létező intézményrendszert, egyúttal javaslatot tett annak reformjára is.^[26] A Bizottság erőfeszítései ellenére számos szubszidiaritási aggály – például a pénzügyi érdeket sértő bűncselekmények körének meghatározása, a tényleges intézményi struktúra – merült fel a tagállamok részéről, így a 86. cikk által előírt egyhangúságot nem sikerült elérni. Ezt követően jelentős tárgyalássorozatok kezdődtek a Tanácson belül, és folyamatosan pontosították, illetve finomították az eredeti szövegjavaslatot,^[27] ugyanakkor egyértelművé vált, hogy az egyhangúság elérhetetlen. Ebből kifolyólag, az EUMSZ 20. cikke által biztosított megerősített együttműködés lehetőségével élve, a Tanács 2017-ben 16 tagállam kezdeményezésére elfogadta az Európai Ügyészséget létrehozó Rendeletet.

Az Európai Ügyészségnek jelenleg 22 tagállama van, amelyhez 5 tagállam, köztük Magyarország a mai napig nem csatlakozott.^[28] Magyarország ennek vonatkozásában kifejtette, hogy az adóigazgatást érintő kérdések egyhangú döntéshozatalt igényelnek, így nem tudja támogatni a Rendelet hatálybalépését.

[23] Follow-up Report on the Green Paper on the criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor, Brussels (2003), 20.

[24] Aden – Sanchez-Barrueco, 2019, 18.

[25] Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés, 86. cikk.

[26] Udvarhelyi, 2020, 153.

[27] Csordásné, 2016, 122.

[28] A tanulmány hátralévő részében a részes és nem részes tagállam kifejezés az Ügyészségben részes és nem részes uniós tagállamok közötti különbségtételre utal.

Álláspontja szerint a meglévő intézményrendszer – mint például az Eurojust vagy az Olaf – számára biztosított hatáskör elegendő az Unió pénzügyi érdekeit sértő cselekmények kivizsgálásához, így az Ügyészség felállítása a rendszer töredezettségéhez vezethet.^[29] Ugyanakkor az eredetileg távolmaradó Svédország 2019-ben bejelentette csatlakozási szándékát, és folyamatosan vizsgálják annak nemzeti jogalkotási követelményeit.^[30]

III. AZ EURÓPAI ÜGYÉSZSÉG – SZERVEZETRENDSZER, HATÁSKÖR, AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSRE VONATKOZÓ ÁLTALÁNOS RENDELKEZÉSEK

Az Ügyészség szervezete decentralizált módon épül fel. Központi hivatala az Ügyészi Kollégiumból, az Állandó Tanácsokból, az Európai Főügyészből, az Európai Főügyész helyetteseiből, az európai ügyészekből és az adminisztratív igazgatóból áll. A decentralizált szinten találhatóak meg a delegált európai ügyészek, akik az Állandó Tanácsok szoros felügyelete mellett látják el tevékenységüket.^[31]

Az Ügyészség tárgyi hatáskörét a Rendelet 22. cikke részletezi, amelynek alapján három hatáskörrel rendelkezik.

- Az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás, pénzmosás, aktív és passzív vesztegetés, valamint a hűtlen kezelés az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről szóló 2017/1371 irányelv (a továbbiakban: PIF) alapján, az elkövetési magatartás nemzeti minősítésétől függetlenül. Továbbá az Unió két vagy több tagállamához kapcsolódó, legalább 10 millió EUR szándékos cselekménnyel vagy mulasztással megvalósuló, héaalapú saját forrásokból származó bevételekkel kapcsolatos bűncselekmények.
- Az első bekezdésben foglalt bűncselekmények bünszervezetben történő elkövetése vagy az abban való részvétel, a szervezett bűnözés elleni küzdelemről szóló 2008/841/IB kerethatározat alapján.
- Minden egyéb olyan bűncselekmény, amely elválaszthatatlanul kapcsolódik az első ponthoz.

Míg az első esetben viszonylag könnyedén felsorolhatók azok a tényállások és elkövetési magatartások, amely(ek) alapján az Ügyészség hatásköre megállapítható, addig az utolsónál szükség van egy PIF bűncselekmény elkövetésére is.^[32] Mindebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az Ügyészségnek lényegében két önálló tárgyi hatásköre van, míg a harmadik azokat támogatja, bővíti.^[33]

[29] Magyarország Európai Unió melletti Állandó Képvisellete Brüsszel: Magyarország sem támogatja az Európai Ügyészség létrehozását.

[30] Government Offices of Sweden: Statement of Government EU Policy.

[31] Miron-Paul, 2022, 47.

[32] Marín, 2020, 39.

[33] Guerra, 2021, 50.

Az Ügyészségnek a tagállamoktól származtatott joghatósága^[34] abban az esetben állapítható meg, ha a fenti valamely bűncselekményt

- részben vagy egészben egy vagy több tagállam területén követték el;
- ha azt valamely tagállam területén kívül, egy tagállam állampolgára követte el, feltéve, hogy az állampolgárság szerinti tagállam joghatósággal rendelkezik; vagy
- ha az adott tagállam rendelkezik extraterritoriális joghatósággal azon bűncselekmény tekintetében, amelyet a tagállamok területén kívül követett el olyan személy, akire a bűncselekmény elkövetése idején vonatkozott az Unió személyzeti szabályzata vagy alkalmazási feltétele.^[35]

Az Ügyészség hatáskörének gyakorlása érdekében indíthat saját hatáskörű nyomozást, vagy meghatározott feltételek mellett saját hatáskörbe vonhat egy már megindult tagállami nyomozást.^[36] Az Ügyészség hatáskörének gyakorlása esetében az illetékes nemzeti hatóságok ugyanazon büntetendő cselekmény vonatkozásában nem gyakorolhatják saját hatáskörüket.^[37] Ugyanakkor, mint minden intézmény esetében, úgy az Ügyészség tekintetében is oly módon állapítható meg hatékonyságának mértéke, amilyen mértékben hatáskörét gyakorolni tudja, ^[38] ennek tekintetében pedig a létező intézményrendszerrel folytatandó együttműködés kiemelkedő relevanciával bír, amely a Rendelet preambulumban is megjelenik.

A Preambulum rögzíti, hogy az Ügyészség a nemzeti hatóságokra támaszkodik a kényszerintézkedések végrehajtása érdekében, másrészt, a lojális együttműködés elve alapján minden nemzeti hatóságnak és érintett uniós szervnek – így az Eurojustnak, az Europolnak és az Olafnak – együtt kell működnie, és aktívan kell támogatnia nyomozását és vádhatósági eljárását.^[39] Ebből a bekezdésből két fontos következtetés is levonható. Egyrészt az Ügyészségnek nincs és nem is lesz saját végrehajtó szerve, így például a letartóztatási parancsok foganatosításának vonatkozásában a tagállami rendőrségekre van utalva. Másrészt, a párhuzamos joghatóságok megállapításának elkerülése érdekében kifejezetten rögzíti a fenti három intézménnyel való együttműködés szükségességét, amelyek vonatkozásában további részletszabályokat is találhatunk.^[40]

A Rendelet 99. cikkének (1) bekezdése alapján együttműködési kapcsolatokat hozhat létre és ápolhat uniós intézményekkel, szervekkel, a nem részes tagállamokkal, harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel. A normaszöveg nem részletezi teljes mértékben az együttműködés célját, így az irányulhat operatív, stratégiai vagy adminisztratív tevékenységekre, amennyiben azok

[34] Karsai, 2021, 46.

[35] Rendelet, 23. cikk.

[36] Békés – Gépész, 2019, 43.

[37] Rendelet, 26. cikk.

[38] Winter, 2018, 25.

[39] Rendelet, Preambulum, 69.

[40] Traversa, 2019, 359.

összefüggnek az Ügyészség feladatával. A második bekezdés lehetővé teszi az információcsere, míg a harmadik alapján pedig – az Ügyészi Kollégium jóváhagyását követően^[41] – munkamegállapodásokat köthet az első bekezdésben lévő szervekkel és entitásokkal. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a Rendelet minden egyes alkalommal célhoz és tevékenységhez kötöttséget követel, amelyből egyenesen következtethetünk arra, hogy bármilyen együttműködési forma kizárólag az Ügyészség tevékenységéhez kapcsolódóan valósulhat meg, azon túl nem terjeszkedhet. Az információcsere tekintetében így kizárólag olyan adatok oszthatók meg az Ügyészséggel, amelyek a joghatósága alá tartozó cselekményekhez kapcsolódnak.^[42]

Egy Bizottsági jelentés szerint a már létező európai intézmények szükségesegek, azonban más célt szolgálnak.^[43] Ezt az attitűdöt a Rendelet nyelvezete is tükrözi, amely első olvasatra egyfajta hierarchiát állít fel az együttműködés keretrendszerében. Az Eurojust és az Olaf esetében kölcsönös együttműködésen alapuló szoros kapcsolatról (*close cooperation based on mutual cooperation*), az Europol vonatkozásában szoros kapcsolatról (*close cooperation*), míg – ahogy fent láthattuk – az általános rendelkezések között együttműködési kapcsolatokról (*cooperative relationship*) rendelkezik. Álláspontom szerint azonban a nyelvezetbeli különbségtétel nem a létező intézmények közötti hierarchiára utal, hanem sokkal inkább azoknak az Ügyészség működésében betöltött szerepére és jövőbeli kapcsolatukra.

IV. EUROJUST

Az Ügyészség és az Eurojust kapcsolatának vizsgálata során első körben érdeemes röviden kitérnünk az EUMSZ 86. cikkére, amely az Ügyészséget az Eurojustból hozta volna létre. Tekintettel arra, hogy az ehhez szükséges egyhangúság hiányzott, a Rendelet tárgyalása során három forgatókönyv látott napvilágot: szervezetileg független Ügyészségként jön létre, az Eurojust egy speciális egységként kerül felállításra, vagy az Ügyészség és az Eurojust végső soron összeolvad.^[44] A 86. cikk tényleges elemzése jelen írás tekintetében azonban irreleváns. A két intézmény közötti kapcsolatrendszer szabályozása bármely forgatókönyv esetében szükségszerű lett volna,^[45] amely kétségtávolú igaz a jelenlegi együttes létezésükre is.^[46] Következésképp, az értelmezési kérdések feloldásának kulcsa a komplementaritás.^[47]

[41] Az Európai Ügyészség Belső Eljárási Szabályzata, 66. cikk.

[42] Beckova, 2022, 20.

[43] Follow-up Report on the Green Paper on the criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor, Brussels (2003), 9.

[44] Erkelens – Pawlik, 2014, 71.

[45] Spiezia, 2018, 134.

[46] Grasso – Illuminati – Sicurella – Allegrezza, 2013, 667.

[47] Winter, 2018, 89.

Az Ügyészség elsősorban a PIF bűncselekményekben kompetens, míg az Eurojust hatásköre jelentősen tágabb.^[48] Az Ügyészség vertikálisan mozogva, elsősorban operatív alapon kapcsolódik be tagállami szinten a nyomozásokba és az eljárásokba, vádemelés esetén pedig ellátja a vádhatósági feladatokat.^[49] Ezzel szemben az Eurojust, horizontális megközelítést alkalmazva, a nemzeti hatóságokat támogatja és koordinálja a transznacionális bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozások során,^[50] más szóval az igazságügyi együttműködés támogatójaként jár el.^[51] Ebből pedig arra a következtetésre juthatunk, hogy az Eurojust az Ügyészség egyik legfontosabb partnere lesz,^[52] különös tekintettel a PIF és nem PIF bűncselekmények kapcsolatára, valamint az Ügyészség területi joghatóságára. Az utóbbi kapcsán pedig fontos kiemelnünk azt, hogy az Ügyészségben nem részes tagállamok egyben az Eurojust tagállamai is.^[53]

A két intézmény közötti együttműködést alapvetően három csoportra oszthatjuk.^[54] Intézményi szemszögből – nem kimerítően – az Eurojust volt nemzeti tagjai szerepelnek azok között, akiket az Európai Főügyész kiválasztásával foglalkozó tanácsadó testületbe delegálnak.^[55] A Főügyész és az Eurojust elnöke pedig rendszeresen ülésezik.^[56] Adminisztratív oldalról szemlélve, a Rendelet kiemeli, hogy az Eurojust kérésre igazgatási és erőforrásbéli támogatást nyújt az Ügyészségnek.^[57] Az utolsó, és egyben talán legfontosabb elem pedig az operatív együttműködés csoportja.

A Rendelet Preambuluma *expressis verbis* rögzíti, hogy az Európai Ügyészségnek és az Eurojustnak célszerű az operatív ügyekben történő partnerségi együttműködés.^[58] Itt kifejezett kötelezettséget nem találunk rá, ugyanakkor a Preambulumban rögzített, lojális együttműködésre vonatkozó kötelezettséggel együttesen olvasva a célszerűség más megvilágítást nyer. Ezt az értelmezést támasztja alá a Rendelet 3. cikke is, amely kijelentő módban rögzíti, hogy az Ügyészség együttműködik az Eurojusttal, és igénybe veszi annak támogatását. Az együttműködés keretének és részletszabályainak pontos meghatározása nélkül az operatív együttműködés tényleges megvalósítása, úgy, mint a 100. cikkben példálózó jelleggel rögzített információmegosztás és a határozatok, valamint kölcsönös jogsegélyek végrehajtásának vagy továbbításának támogatása a nem részes tagállamok felé lényegében lehetetlenné válna.

[48] Az Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműködési Ügynökségéről (Eurojust) és a 2002/187/IB tanácsi határozat felváltásáról és hatályon kívül helyezéséről szóló 2018/1727 Rendelet, I. melléklet.

[49] Winter, 2018, 88.

[50] Giuffrida, 2017, 5.

[51] Weyembergh – Armada – Brière, 2015, 261.

[52] Winter, 2018, 89.

[53] Aden – Sanchez-Barrueco, 2019, 83.

[54] Novokmet – Vinković, 2019, 589.

[55] Rendelet, 14. cikk (3) bekezdés.

[56] Rendelet, 100. cikk (1) bekezdés.

[57] Rendelet, 100. cikk (4) bekezdés.

[58] Rendelet, Preambulum, 102.

Az operatív együttműködés kerete ugyan nem taxatív, azonban az nem terjesz-
kedhet túl a vonatkozó jogszabályi kereteken.

A fentieknek megfelelően a két intézmény 2021. február 15-én írta alá Munkamegállapodását, amely részletesen rendezi az információmegosztás, a hatáskör-
gyakorlás és az intézményi együttműködés kérdését.^[59] Ennek kapcsán fontos
kiemelnünk, hogy az Eurojust egyik legfontosabb szerepe a Munkamegállapodás
9. cikkében nyer megvilágítást, amely rögzíti, hogy az Ügyészség felkérheti az
Eurojustot, hogy a nem részes tagállamok vonatkozásában szervezzen koordi-
nációs értekezletet, végezzen koordinált párhuzamos nyomozást, állítsanak
fel közös nyomozócsoportot, vagy oldják fel a konkuráló joghatósági kérdéseket.

Ugyan a megállapodás szövege ismételten feltételes módon fogalmaz, azon-
ban a lojális együttműködés elvéből fakadóan mindkét félnek jóhiszeműen kell
eljárnia, oly módon, hogy a kérést lehetőség szerint teljesíteni lehessen.^[60] Kö-
vetkezésképpen a két intézmény közötti kapcsolatot a szoros operatív együtt-
működés szemüvegén keresztül kell vizsgálnunk,^[61] amely első alkalommal egy
Svédországgal közösen felállított nyomozócsoportban testesült meg.^[62]

V. OLAF

Az Olaf 1999-ben jött létre a csalás, a korrupció és az Európai Unió pénzügyi
érdekeit sértő jogellenes tevékenységek elleni fellépés érdekében.^[63] Az Ügyész-
séggel és az Eurojusttal ellentétben önálló jogi személyiséggel nem rendelkezik,
tevékenységét azonban függetlenül látja el. Végrehajtói jogköre ugyan nincs,
viszont számos egyéb eszköz áll a rendelkezésére vizsgálatának lefolytatása
érdekében: helyszíni szemlét tarthat, tanúkat hallgathat meg, iratbetekintési jo-
gosultággal bír.^[64] Vizsgálatának eredményeként igazságügyi ajánlásokat fogal-
mazhat meg az uniós intézmények, illetve tagállami hatóságok számára. Ebből
következően pedig a tényleges nyomozati cselekmények elvégzésben és a váde-
melésben elsősorban a tagállami hatóságokra van utalva.^[65] Az Ügyészség és az
Olaf lényegében azonos tárgyi hatáskörrel és komplementerrel jellegettel rendel-

[59] Munkamegállapodás az Európai Ügyészség és az Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműkö-
dési Ügynöksége (Eurojust) között.

[60] Elsuwege, 2019, 285.

[61] Spiezia, 2018, 134.

[62] European Union Agency for Criminal Justice Cooperation: Eurojust assists in setting up first joint
investigation team with EPPO at request of Swedish authorities.

[63] Az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) által lefolytatott vizsgálatokról, valamint az 1073/1999/
EK európai parlamenti és tanácsi rendelet és az 1074/1999/Euratom tanácsi rendelet hatályon kívül
helyezéséről szóló 883/2013/EU számú Rendelet.

[64] White&Case: The Complementary Roles of the European Public Prosecutor's Office and the
European Anti-Fraud Office.

[65] Herlin-Karnell, 2017, 10.

kezik.^[66] A fő különbség, hogy míg az előbbi kizárólag a részes tagállamok területén járhat el, addig az utóbbi valamennyi tagállam területén a PIF bűncselekményekhez kapcsolódó, uniós szintű adminisztratív nyomozásokat folytathat.^[67]

A fentiek fényében a Rendelet szövege kifejezetten rögzíti, hogy az Ügyészségnek és az Olafnak szoros együttműködést kell kialakítania az átfedések elkerülése, illetve komplementer jellegük biztosítása érdekében.^[68] Ennek megfelelően pedig kölcsönös együttműködésen alapuló szoros kapcsolatot alakítanak ki és tartanak fenn.^[69] Az Eurojusttól eltérően a normaszöveg külön hangsúlyozza az információcsere, mint az együttműködés egyik alapelemét, amely a két szerv közel azonos hatásköri terjedelmével magyarázható. A jogszabályi átfedések biztosítása érdekében az Olaf Rendelet módosítása is szükségessé vált.^[70] A tényleges együttműködés – úgymint az információcsere vagy elemzés, az igazgatási vizsgálatok lefolytatása vagy a koordináció – részletszabályainak lefektetése érdekében 2021. július 5-én Munkamegállapodást írtak alá,^[71] amely alapján az együttműködés keretrendszerre négy fő tevékenységi körre osztható.

- Információcsere

A két szerv hatékonyságának fenntartása és növelése érdekében az operatív információcsere történhet önkéntes alapon, kérelemre és kötelező jelleggel. Fontos azonban kiemelni, hogy az egyes információk tartalma nem haladhatja meg a hatásköri és joghatósági korlátokat, egyúttal pedig tiszteletben kell tartani a vonatkozó adatvédelmi előírásokat is.

- Jelentéstétel és ügyátadás

A közös rendelkezések között megjelenik, hogy ugyanabban az ügyben az Olaf nem indíthat párhuzamos nyomozást, és köteles értesíteni az Ügyészséget, amennyiben a joghatóságába tartozó információ birtokába jutna. Amennyiben vizsgálatot indít, úgy az Olaf felajánlhatja komplementervizsgálat indítását vagy operatív támogatás biztosítását. Másrészt, amennyiben az Ügyészség olyan esetről szerez tudomást, amely sérti az Unió pénzügyi érdekeit, azonban annak kivizsgálására joghatósága nincs – külön kiemelve a nem részes tagállamokat –, úgy azt átadhatja az Olaf számára.^[72] Fontos különbség, hogy míg az első eset kötelezettség, addig az utóbbi opcionális. A normaszöveg így egyfajta hierarchikus viszonyt állít fel a két intézmény között, az Ügyészség primátusát deklarálva.

[66] Kolloczek – Gonzalez de Anleo, 2021, 188.

[67] Steven, 2008, 801.

[68] Rendelet, Preambulum, 103.

[69] Rendelet, 101. cikk.

[70] Az Euratom rendeletnek az Európai Ügyészséggel való együttműködés és az Európai Csalás Elleni Hivatal vizsgálati hatékonysága tekintetében történő módosításáról szóló 2020/2223 Rendelete.

[71] Working Arrangement between the European Anti-Fraud Office (“OLAF”) and the European Public Prosecutor’s Office (“EPPO”).

[72] Lažetić, 2020, 195.

- Nyomozati támogatás
Az Olaf szakmai, elemzői, operatív és koordinatív támogatást nyújthat az Ügyészség számára. A korábbiakhoz képest lényegi különbség, hogy mérlegelési jogkörrel bír, azonban a lojális együttműködés követelményeit itt is figyelembe kell vennie.
- Komplementervizsgálat
A komplementervizsgálat lényege, hogy az Ügyészség eljárásával párhuzamosan, külön kérés vagy önkéntes felajánlás alapján az Olaf adminisztratív vizsgálatokat folytat annak érdekében, hogy az esetleges igazságügyi ajánlások megtételével támogassa a vádhatósági eljárást.

Az Ügyészség létrejöttét követően az Olaf jelentősége minden valószínűséggel növekedni fog, az évek során jelentős tapasztalatra tett szert a PIF bűncselekmények területén.^[73] Ahogy arra a Munkamegállapodás is kifejezett lehetőséget biztosít, feltételezhetően azokra az országokra fog elsősorban koncentrálni, akik jelenleg nem vesznek részt az Ügyészség működésében.^[74] Amennyiben ez a helyzet megszűnik, úgy az is elképzelhető, hogy a két intézmény végső soron összeolvad.^[75]

VI. EUROPOL

Az Europol tevékenysége 1994-ig nyúlik vissza, a Kábítoszeregyeség felállításaig.^[76] Az Europol Egyezményt 1995. július 26-án írták alá,^[77] és 1999. július 1-jén kezdte meg működését, melyben az Európai Unió valamennyi tagállama részt vesz. Tárgyi hatásköre^[78] ugyan jelentős eltérést mutat az Ügyészséghez képest, azonban kapcsolatuk fontossága korántsem megkérdőjelezhető, hiszen a PIF bűncselekmények elkövetése során is felmerülhet a korrupció, az információs rendszerek tiltott felhasználása vagy a magas rangú állami tisztviselők érintettsége.

Az Europol elsődleges feladata, hogy támogassa a tagállami hatóságokat a transznacionális bűncselekmények megelőzésében és a vele szemben folytatott harcban. Ennek érdekében pedig adatokat gyűjt, tárol és elemez, egyfajta

[73] Venegoni, 2017, 195.

[74] Karsai, 2021, 56.

[75] Covolo, 2012, 87.

[76] Anderson, 1996, 66.

[77] Az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján az Európai Rendőrségi Hivatal létrehozásáról szóló Egyezmény.

[78] Két vagy több tagállamot érintő terrorizmus, kiberbűnözés, emberkereskedelem, kábítószer-kereskedelem, PIF-bűncselekmények, migránsok csempészése, környezeti bűnözés, pénzmosás, csalás.

adatelemző központként működik.^[79] Közel három évtizedes tevékenysége során jelentős tapasztalatra tett szert a transznacionális bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozások tekintetében, így az Ügyészség számára rendkívül hasznos támpontként szolgálhat. Ezt a felismerést lekötve, az EUMSZ 86. cikkének (2) bekezdése külön említi az Europol, mint lehetséges együttműködő partnert.^[80]

A Rendelet a két intézmény közötti kapcsolatra csupán két bekezdést szentel, rögzítve, hogy szoros kapcsolatot alakítanak ki és tartanak fenn, az Ügyészség számára pedig lehetővé kell tennie a hatáskörébe tartozó bűncselekményekre vonatkozó információk elérését. Fontos különbség, hogy az Europol – az Eurojusttól és az Olaf-tól eltérően – nem férhet hozzá automatikusan az Ügyészség ügyviteli rendszeréhez. Konkrét tilalom ennek kapcsán nincs, azonban mindenképp kérvényezni kell, amelynek részletszabályait Rendeleti előírások hiányában Munkamegállapodásban kell a feleknek rendezniük. A két intézmény 2021. január 19-én írta alá Munkamegállapodását, amely rögzíti a kölcsönös információcsere és az elemzési támogatás részletszabályait.^[81]

Együttműködésük fontosságát és hatékonyságát bizonyítja az eddigi legnagyobb összegű, bünszervezetben elkövetett nemzetközi általános forgalmi adó csalás feltárása. 2021 folyamán a portugál delegált európai ügyész kérvényezte ez Europol elemzési támogatását, melynek köszönhetően egy több, mint 2.2 milliárd EUR összértékű bünszervezetet számoltak fel, 24 természetes személyt tartóztattak le, és számos ingó és ingatlan vagyont foglaltak le.^[82]

VII. ÖSSZEGRZÉS

Az Európai Büntetőjog organikus fejlődése és a Lisszaboni Szerződés újítása által lehetőség nyílt az első, szupranacionális jellemzőkkel bíró nyomozó- és vádhatóság létrehozására, amely korlátozott tagállami részvétellel ugyan, de megvalósult. Az EUMSZ 86. cikkének értelmezése alapján egyértelműen arra a következtetésre juthatunk, hogy a jogalkotó eredeti célja egy egységes hatóság létrehozása volt, azonban erre nyilvánvaló okokból adódóan nem került sor. Úgy vélem, hogy amint az Európai Unió valamennyi tagállama csatlakozik az Ügyészséghez, úgy a jelenlegi intézményi struktúra fenntartása indokolatlanná válik, különös tekintettel arra, hogy az Eurojust és az Olaf tevékenysége jelentős mértékben egybevágh az Ügyészségével.

[79] Kai, 2018, 567.

[80] "Az Európai Ügyészség hatáskörrel rendelkezik – adott esetben az Europollal együttműködve – az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények tetteseinek és részeseinek felkutatására."

[81] Working Arrangement establishing cooperative relations between the European Public Prosecutor's Office and the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation.

[82] EUROPOL: Europol support to EPPO investigation into EUR 2.2 billion VAT fraud scheme.

Ezt a megközelítést erősíti meg a Rendelet szövegezése is, amely a két intézményt a többi közül kiemelve, eltérő súllyal kezeli az Ügyészséggel folytatandó kölcsönös együttműködésen alapuló szoros kapcsolat követelményének felállításával. A teljes tagállami csatlakozás eléréséig azonban szükségszerű a jelenlegi struktúra fenntartása, hiszen a valamennyi uniós tagállamra kiterjedő joghatóság és a PIF bűncselekmények tekintetében szerzett *know how* elengedhetetlen az Ügyészség mandátumának hatékony betöltéséhez. A Rendelet szövegezése során ezt a szükségszerűséget felismerve építették fel az Ügyészségnek az Európai Unió igazságügyi szerveivel létesíthető együttműködési keretrendszerét. A több évtizedes múltra visszatekintő igazságügyi intézményrendszer számtalanszor bizonyította hatékonyságát, így egyik napról a másikra történő felszámolásuk teljes mértékben elképzelhetetlennek tűnik. Ebből kifolyólag az Ügyészség számos további Munkamegállapodást kötött, például az Európai Befektetési Bankkal, az Európai Számvevőszékkal illetve az Európai Bizottsággal.

A Rendelet által biztosított lehetőségek mögött meghúzódó jogalkotói akarat egyértelműen rávilágít az Ügyészség területi joghatóságának korlátaira a nem részes- és harmadik államokkal való együttműködés szükségességének propagálásával, hiszen az információ megfelelő áramlásának biztosítása ezen entitások érintettségének esetében is szükséges. Az információáramlás fontosságát ebben a tekintetben tovább árnyalja, hogy a nem részes tagállamok valamennyi fent ismertetett intézmény működésében részt vesznek, így az Ügyészség esetleges joghatóságának hiányából adódóan egy bűncselekmény gyanúja feltételezhetően nem marad kivizsgálás nélkül. A rendszer hatékonyságát támasztja alá, hogy az Ügyészség 2021-es beszámolója alapján összesen 190 joghatósága alá tartozó esetet osztottak meg partnerei.^[83]

IRODALOM

- Aden, Hartmut – Sanchez-Barrueco, Maria-Luisa – Stephenson, Paul (2019): *The European Public Prosecutor's Office: Strategies for Coping with Complexity*. European Parliament, Strasbourg.
- Anderson, Malcolm (1996): *Policing the European Union: Theory, Law, and Practice*. Clarendon Press, Oxford.
- Beckova, Dominika Marcokova (2022): Relations between the European Public Prosecutor's Office and the Nonparticipating EU Member States. In: Tasev, Hristina Rucheva (ed.): *International Academic Institute Academic Conference Proceedings*. International Academic Institute, Skopje.
- Békés Ádám – Gépész Tamás (2019): Az Európai Ügyészség Hatásköri Szabályozása. Hatékony-e a köztes megoldás? In: *Iustum Aequum Salutare*. 2019/2. sz.
- Bifulco, Raffaele – Nato, Alessandro (2020): *The concept of sovereignty in the EU – past, present and the future*. LUISS Rome, Róma.
- Bunyan, Tony (1993): *Trevi, Europol and the European state*. Statewatch, London.

[83] European Public Prosecutor's Office, 2021 Annual Report. 88.

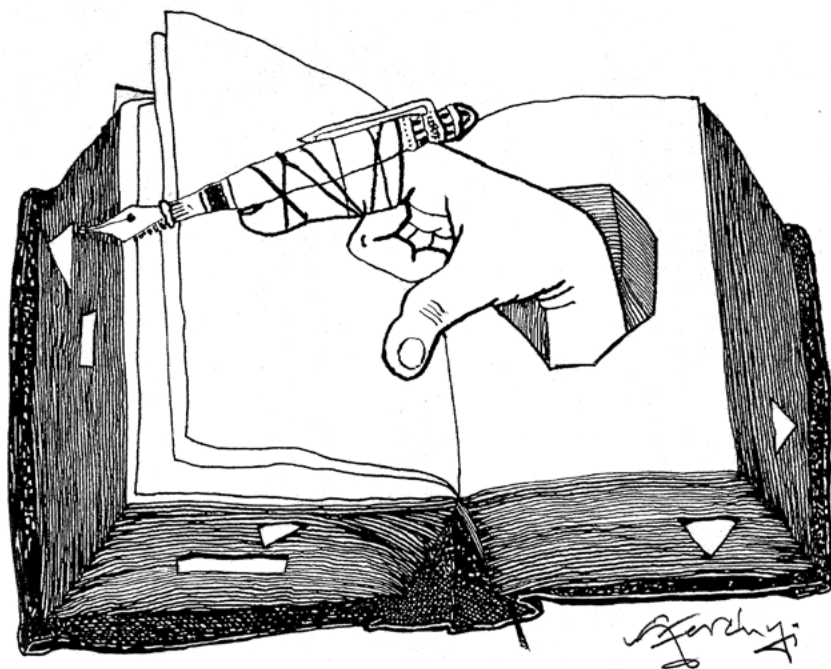
- Cassese, Antonio (2008): *International Criminal Law*. Oxford University Press, Oxford.
- Covolo, Valentina (2012): From Europol to Eurojust – towards a European Public Prosecutor. Where Does OLAF Fit? In: *EUCRIM*. 2012/2. sz.
- Csordásné Nagy Krisztina (2016): Az Európai Ügyészség jövője. In: *Ügyészek Lapja*. 2016/3-4. sz.
- Delmas-Marty, Mireille – Vervaele, John A. E. (2000.): *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*. Intersentia, Antwerpen–Groningen–Oxford.
- Erkelens, Leendert H. – Meij, Arjen W.H – Pawlik, Marta (2014): *The European Public Prosecutor's Office. An Extended Arm or a Two-Headed Dragon?* T.M.C. Asser Press, The Hague, Netherlands.
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-6265-035-0>.
- EUR-lex: Megerősített együttműködés. (Elérhető: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/enhanced_cooperation.html?locale=hu. Letöltés ideje: 2023. február 2.).
- European Public Prosecutor's Office, 2021 Annual Report.
- European Union Agency for Criminal Justice Cooperation: Eurojust assists in setting up first joint investigation team with EPPO at request of Swedish authorities. (Elérhető: <https://www.eurojust.europa.eu/news/eurojust-assists-first-joint-investigation-team-epo-swedish-authorities>. Letöltés ideje: 2023. február 2.).
- EUROPOL: Europol support to EPPO investigation into EUR 2.2 billion VAT fraud scheme. (Elérhető: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/europol-support-to-epo-investigation-eur-22-billion-vat-fraud-scheme>. Letöltés ideje: 2022. február 2.).
- Farkas Ákos (2001): *Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Giuffrida, Fabio (2017): The European public prosecutor's office: King Without Kingdom? In: *CEPS Research Report*. 2017/3. sz.
- Giulio, Illuminati – Giovanni, Grasso – Rosaria, Sicurella – Silvia, Allegranza (2013): *Le sfide dell'attuazione di una procura europea: definizione di regole comuni e loro impatto sugli ordinamenti interni*. Pubblicazioni del centro di diritto penale europeo, Catania.
- Government Offices of Sweden: Statement of Government EU Policy. (Elérhető: <https://www.government.se/speeches/20192/11/statement-of-government-eu-policy/>. Letöltés ideje: 2023. február 2.).
- Guerra, José Eduardo (2021): The Material Competence of the EPPO and the Concept of Inextricably Linked Offences. In: *EUCRIM*. 2021/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2021-004>.
- Herlin-Karnell, Ester (2017): The Robustness of EU Financial Crimes Legislation: A Critical Review of the EU and UK Anti-Fraud and Money Laundering Scheme. In: *European Business Law Review*. 2017/4. sz.
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2816980>.
- Horváth Zoltán (2007): *Kézikönyv az Európai Unióról*. HVG–Orac, Budapest.
- Kai, Ambos (2018): *European Criminal Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Karsai Krisztina (2021): *The European Public Prosecutor's Office and Hungary, Challenge or Missed Opportunity?* Transparency International, Berlin.
- Klosek, Jacqueline (1999): The Development of International Police Cooperation within the EU and Between the EU and Third Party States: A Discussion of the Legal Bases of Such Cooperation and the Problems and Promises Resulting Thereof. In: *American University International Law Review*. 1999/4. sz.
- Kolloczek, Nadine – Gonzalez de Anleo, Julia Echanove (2021): The European Anti-Fraud Office and the European Public Prosecutor's Office: A Work in Progress. In: *EUCRIM*. 2021/3. sz.
DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2021-028>.

- Lažetić, Gordana (2020): A Short Overview of Some Challenging Issues Regarding the Successful Functioning of the EPPU. In: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*. 2020/1. sz.
- Magyarország Európai Unió melletti Állandó Képviselője Brüsszel: Magyarország sem támogatja az Európai Ügyészség létrehozását. (Elérhető: <https://eu-brusszel.mfa.gov.hu/news/magyarorszag-sem-tamogatja-az-europai-uegyeszseg-letrehozasi-nyilatkozta-trocsanyi-laszlo-igazsaguegyi-miniszter-bruesszelben>. Letöltés ideje: 2023. február 2.).
- Malan, Jack – Chen, Ivan (2021): *Impact of Organised Crime on the EU's Financial Interests*. European Parliament's Committee on Budgetary Control.
- Marín, Ángeles Pérez (2020): The European Public Prosecutor's Office Protecting the Union's Financial Interests through Criminal Law: New Challenges for Judicial Cooperation in Spain. In: *EUCRIM*. 2020/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2020-002>.
- Miron-Paul, Chichişan (2022): The Relationship between the EPPU and the other Jurisdictional Bodies at the EU Level. In: *International Journal of Legal and Social Order*. 2022/1. sz.
- Mitsilegas, Valsamis: *EU Criminal Law*. Hart Publishing, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.55516/ijlso.v1i1.63>.
- Nagy Ferenc (2011): Az európai büntetőjog fogalmáról. In: *Európai Jog*. 2011/1. sz.
- Novokmet, Ante – Vinković, Zoran (2019): Eurojust and EPPU on the Crossroads of their Future Cooperation. In: *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*. 2019/3. sz.
DOI: <https://doi.org/10.25234/eclic/9018>.
- Satzger, Helmut (2018): *International and European Criminal Law*. Hart Publishing, Nomos.
- Spencer, John R. (2017): Who's Afraid of the Big, Bad European Public Prosecutor? In: Leinarte, Emilija – Odudu, Oke (eds): *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. Cambridge University Press, Cambridge.
DOI: <https://doi.org/10.5040/9781472566300.ch-014>.
- Spiezia, Filippo (2018): The European Public Prosecutor's Office: How to Implement the Relations with Eurojust? In: *EUCRIM*. 2018/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2018-013>.
- Steven Brown (2008): *Combating international crime – the longer arm of the law*. Routledge, London.
DOI: <https://doi.org/10.1108/13639510910958262>.
- Traversa, Enrico (2019): I tre principali aspetti istituzionali dell'attività della Procura europea (EPPU): legge applicabile, rimedi giurisdizionali e conflitti di competenza. In: *Archivio Penale*. 2019/3. sz.
- Udvarhelyi Bence (2015): Criminal Law Competences of the European Union before and After the Treaty of Lisbon. In: *European Integration Studies*. 2015/11. sz.
- Udvarhelyi Bence (2020): Gondolatok az Európai Ügyészség tárgyi hatásköréről. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2020/1. sz.
- Van Elsuwege, Peter (2019): The Duty of Sincere Cooperation and Its Implications for Autonomous Member State Action in the Field of External Relations. In: Varjú Márton (ed.): *Between Compliance and Particularism: Member State Interests and European Union Law*. Springer, Berlin.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-05782-4_13.
- Várnay Ernő – Papp Mónika (2016): *Az Európai Unió Joga*. Wolters Kluwer, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956114>.
- Venegoni, Andrea (2017): The New Frontier of PFI Investigations: The EPPU and Its Relationship with OLAF. In: *EUCRIM*. 2017/4. sz.
DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2017-020>.

- Villányi József (2003): Az EU kölcsönös bűnügyi jogsegélyéről szóló egyezményhez kapcsolódó jogalkotási feladatok. In: *Acta Universitatis Szegediensis*. 2003/3. sz.
- Weissensteiner, Monika (2021): Cross-Border Police Cooperation and 'Secondary Movements'. On Reconfigurations in Enforcing Differential Mobility Rights within the Spatial-Legal Schengen Space. In: *Utrecht Law Review*. 2021/4. sz.
DOI: <https://doi.org/10.36633/ulr.779>.
- Weyembergh, Anne – Armada, Inés – Brière; Chloé (2015): Competition or Cooperation? State of Play and Future Perspectives on the Relations between Europol, Eurojust and the European Judicial Network. In: *New Journal of European Criminal Law*. 2015/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1177/203228441500600207>.
- White&Case: The Complementary Roles of the European Public Prosecutor's Office and the European Anti-Fraud Office. (Elérhető: <https://www.whitecase.com/insight-alert/complementary-roles-european-public-prosecutors-office-and-european-anti-fraud-office#:~:text=While%20the%20EPPO%20will%20take,not%20participating%20in%20the%20EPPO>. Letöltés ideje: 2023. február 2.).
- White, Simone (1998): EC Criminal Law: Prospects for the Corpus Juris. In: *Journal of Financial Crime*. 1998/5. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1108/eb025835>.
- Winter, Lorena Bachmaier (2018): *The European Public Prosecutor's Office: The Challenges Ahead*. Springer, Berlin.

JOGFORRÁSOK

- Az Euratom rendeletnek az Európai Ügyészséggel való együttműködés és az Európai Csalás Elleni Hivatal vizsgálati hatékonysága tekintetében történő módosításáról szóló 2020/2223 számú Rendelet.
- Az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) által lefolytatott vizsgálatokról, valamint az 1073/1999/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet és az 1074/1999/Euratom tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 883/2013/EU számú Rendelet.
- Az Európai Ügyészség Belső Eljárási Szabályzata.
- Az Európai Ügyészség létrehozására vonatkozó megerősített együttműködés bevezetéséről szóló 2017/1939 Tanácsi Rendelet.
- Az Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműködési Ügynökségéről (Eurojust) és a 2002/187/IB tanácsi határozat felváltásáról és hatályon kívül helyezéséről szóló 2018/1727 Rendelet.
- Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés.
- Az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján az Európai Rendőrségi Hivatal létrehozásáról szóló Egyezmény.
- Follow-up Report on the Green Paper on the criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor, Brussels (2003).
- Munkamegállapodás az Európai Ügyészség és az Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműködési Ügynöksége (Eurojust) között.
- Working Arrangement between the European Anti-Fraud Office ("OLAF") and the European Public Prosecutor's Office ("EPPO").
- Working Arrangement establishing cooperative relations between the European Public Prosecutor's Office and the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation.

Szerényi Gábor grafikája

FRANK MÁTÉ

Contractual Dilemmas of Smart Contracts Information Society Versus Contract Law^[1]

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the issues of inserting smart contracts into our operative contract law. In this context, I am examining the positive and negative effects of this technological achievement on contract law, as well as its potential dangers. Smart contracts, like traditional contracts, require the consensus of the parties at the time the contract is concluded. The only difference is that the performance of the contract in the case of a smart contract is completely independent of the parties. This attribute could lead to the potential outcome that the application of performance and breach of contract rules in the Hungarian Civil Code—and as well in other continental civil codes—, could become inapplicable due to the lack of possibility of breaching the contract.

Keywords: smart contracts ■ traditional contracts ■ contractual liability
■ breach of contract

I. FOREWORD

Many people may have wondered if it was possible and easy to sign for example a real estate sale contract without a lawyer or notary. Contracting by the traditional way consumes a lot of time, energy and last but not least, has significant costs. Would it be possible that the technological revolution takes away the job of attorneys and notaries? Could an algorithm-driven electronic self-executing (smart) contract replace a lawyer's counter-signature or even a notarial document? This idea may seem utopian, but it hasn't bounced from the ground as much as it first seems. The ongoing Fourth Industrial Revolution is pouring out technological advances that are impacting and gradually transforming our

[1] Supported by the ÚNKP-21-3-I-SZE-41 New National Excellence Program of the Ministry for Innovation and Technology from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.

lives. It creates a compulsion for renewal for the contracting parties, but increasingly also for those practicing the legal profession.

With the expansion of e-commerce, namely the “one-click contracts”,^[2] the first major paradigm shift of the contract law just seems to be coming to a standstill, when this legal material that is still being formed today has to face additional and new challenges. A smart contract is a technologically existing “type of contract” that could hardly be categorized based on our current legal concepts of contract law, but at the same time its identification and contractual analysis – as far as this is possible due to its individual characteristics–, is necessary. Smart contracts are starting to permeate many areas of our lives^[3] (especially the trade, banking and insurance sectors)^[4] at a rapid pace. The analysis and discussion of the inclusion of these contracts in our contract law is essential in order to be able to talk about technology-compliant legislation and law enforcement in the field of smart contracts. Making smart contracts compatible with our contract law is a prerequisite for that, scientific progress should not be hindered by legislation that is considered to be progressive, or sometimes lagging behind, but on the contrary, it should function as a driving force.

In my study, after a short, sketchy overview of the IT concept of smart contracts, I am dealing with the questions of their compatibility in our traditional law of obligations and contract law. In this context, I am discussing smart contracts in a contractual analysis. Could we apply our current concepts of contract law to smart contracts. If not, or not completely, then where and to what extent needs our law of obligations to be reformed or modified? During the review of the smart contractual application of contract law standards, I pay special attention to the issues of the possibilities of breach of contract in connection with the performance of the contract, as well as to the liability for contractual damages. In the traditional sense, is it even possible to talk about contractual liability for damages in the case of a contract that, in terms of execution and fulfilment–through self-execution–actually becomes independent from the contracting parties?

II. CONCEPTUAL BASIS

In order to examine the possibility of embedding smart contracts in our contract law, it is absolutely necessary to cover a few basic concepts to the novelty of this technology and the IT environment that defines its characteristics. The name smart contract could be associated with Nick Szabo,^[5] an American computer sci-

[2] Explained later in 3.2. subsection.

[3] See more about the possibilities of using smart contracts in an employment relationship or, for example, in the tax procedure in: Ferencz, 2020, 21-28. and Király, 2019, 59-70.

[4] Király, 2020, 26.

[5] Kraus – Obrist – Hari (eds.), 2019, 105.

entist of Hungarian origin, who as early as 1994 proposed the smart contract as a code-based program, which is capable of triggering contractual/contract-like effects between the contracting parties. In Szabo's definition,^[6] a smart contract is pre-programmed, coded software that executes itself when the conditions set by the parties occur, thus ensuring that the contract is performed automatically.^[7]

Some authors^[8] compare this operation directly to simple food and drink vending machines. In such vending machines, after selecting the appropriate food or drink and inserting the money, the vending machine – essentially like a self-executing smart contract – executes the sales contract by dispensing the chosen product, without any further intervention or external interference from the parties. This “smart contract” does not actually raise any major legal issues, as long as the vending machine is programmed to dispense soft drinks and sweets, not heroin, Max Raskin^[9] points out. Beyond the specific dispensing of food and drink, the adaptation of smart contracts to implement more complex and complicated contractual terms does not necessarily require the creation of innovative and entirely new legal norms, but may primarily benefit from the use of traditional contract law concepts.

Smart contracts are becoming more and more widely applicable thanks to blockchain technology. Without going into the IT details deeply, the essence of blockchain technology is that interconnected IT devices form a shared ledger forming a decentralised public database, which, thanks to various cryptographic procedures, is able to prove the data recorded in a credible and retroactively unalterable way, without any other intermediary person or server.^[10] Smart contracts are therefore based on blockchain technology, which is actually made famous by the cryptocurrency bitcoin. Many people identify smart contracts with bitcoin, however, bitcoin is just one embodiment of smart contracts, because smart contracts offer a much wider range of heterogeneous applications than their use as a “simple” means of payment.^[11] In all fields of law, whether public or private, the possibility of using smart contracts necessarily arises, for example in e-commerce, in the insurance sector through automatic claims payments, in taxation, in the tax procedure^[12] or in employment relations.^[13]

Regardless of the field of application, the advantages of smart contracts could be mainly seen in the fact that, after “programming”, they essentially exclude the possibility of non-performance through automatic self-execution, and au-

[6] Lauslahti – Mattila – Seppla, 2017, 3.

[7] Levi – Lipton – Vasile, 2020, 155. For more on how smart contracts “work” and related IT concepts, see also: Glavanits – Király, 2018, 174-178.

[8] See also: Klass, 2022, 15. and Raskin, 2016, 306.

[9] Raskin, 2016, 306.

[10] Glavanits – Király, 2018, 175.

[11] Király, 2020, 21.

[12] Király, 2019, 59-70.

[13] Ferencz, 2020, 21-28.

tomated contract processing could save a lot of time and costs as well. This is perhaps one of their biggest advantages, as compared to traditional paper-based contracts, smart contracts do not require a third party intermediary to execute the contract. Using blockchain technology, which is not a necessary but common element of smart contracts^[14], it is possible to capture data and events in the smart contract, which are automatically executed when a pre-coded, specific event occurs.^[15] This would significantly speed up the conclusion of transactions and the performance of contracts, as there would be no need to wait for legal declarations and possibly delayed legal actions by the other contracting party. Furthermore, in transactions subject to formalities, the function of the persons involved in the enforcement as indirect parties could be diminished. In my view, we are still some way off in time from a one-for-one replacement of smart contracts, such as those linked to the counter-signature of a lawyer or a notarial document, as a formality.

However, the current legislative environment is gradually moving towards digitalisation. In this context, it is worth referring the Act C of 2021 on the Real Estate Registry (hereinafter referred to as the New Real Estate Registry Act), the rules of which would enter into force on 1 February 2023, with a few exceptions. From 1 February 2023, the New Real Estate Registration Act would replace the current Real Estate Registration Act^[16] (hereinafter referred to as the “Act in force”) and will introduce a number of provisions, including the switch from paper to electronic administration – sacrificing on the altar of digitalisation –, with the aim of making administration faster and more efficient. In the absence of paper-based administration, the role of the Land Registry as an intermediary is somewhat reduced, while at the same time legal representatives are given much greater responsibility for the drafting process. With the digitalisation of the land registry, the direction of the legal environment in this area is clear, and the capacity to accommodate modern technologies is undoubtedly expanding. In spite of the fact I believe that our legal system still needs to undergo significant and cardinal reforms to reach the level of full digitisation, without any intermediaries, driven by algorithms. In the case of real estate contracts this is still a long way off.

In the above-mentioned case, the potential for a breakthrough in smart contracts is hindered by nothing more than the current state of development of the smart contract itself. It is worth distinguishing between smart contracts according to the extent to which they are by their very nature capable of replacing or even, where appropriate, superseding traditional contracts. There are some authors who differentiate in this respect between smart and less smart contracts, and some even question the very legitimacy of the term ‘smart’ for these techno-

[14] Stefán, 2021, 301.

[15] Király, 2020, 25.

[16] Act CXLI of 1997 on the Real Estate Registry.

logical novelties.^[17] One of the biggest advantages of smart contracts is their automaticity and self-execution, which is at least as much of a disadvantage when approached from the other side. Why do we call a contract smart if it could only carry out simple financial transactions with almost no flexibility or modification possibilities?^[18] Obviously, the issue is not so black and white, as smart contracts could be used for much more serious transactions than just financial ones, and their applications are becoming increasingly widespread. However, their certain characteristics, despite their many positive features, might make them less functional than their traditionally well-established counterparts, which are not considered as smart.

III. THE EXISTING LEGAL FRAMEWORK

1. Traditional framework

In the words of Károly Szladits, “an obligation is – unless the law makes an exception – any legal relationship between specified persons whereby one party (the debtor) is obliged to perform (to act or not to act) certain conduct for the benefit of the other (the creditor) and the creditor can legally compel the debtor to pay for this conduct.”^[19] In essence, this concept, which is well established in private law literature, was inherited by the legislator when it provided for the concept of obligation in the Civil Code^[20] (hereinafter ‘the Civil Code’). According to the current definition of the obligation in the Civil Code, an obligation is nothing other than “an obligation to perform a service and a right to demand performance of the service”.^[21] This concept is also perfectly applicable to the most common form of obligation, the contract, which is “a mutual and concordant legal act of the parties, giving rise to an obligation to perform a service and a right to claim the performance of a service.”^[22] It is not by chance that both the Civil Code concepts of obligation and contract start with the conceptual elements of obligation as a legal obligation and, in connection with this, enforceability, since these conceptual elements play the most prominent role in the breach of contract stage.^[23] It is in the breach of contract stage that “the bond is indeed a legal shackle, which the law does not allow to be easily shaken off, and can only

[17] DiMatteo - A. Cannarsa - Poncibó (eds.), 2020, 9.

[18] DiMatteo - A. Cannarsa - Poncibó (eds.), 2020, 9.

[19] Szladits, 1941, 2.

[20] Act V of 2013 on the Civil Code.

[21] Civil Code 6:1. §.

[22] Civil Code 6:58. §.

[23] Kemenes, 2014, 208.

be freed from it by the imposition of sanctions.”^[24] Before analysing the problem intelligent contracts in relation to breach of contract, it is worth mentioning the two ancient principles which most pervade contract law and the circumstances in which contracts are concluded.

The ancient contract law principle of *pacta sunt servanda*,^[25] which gives binding force to a contract, could easily apply in a smart contract law environment. Under the principle of *pacta sunt servanda*, contracts between parties must be performed in accordance with their content and the legal provisions. In a smart contract relationship, the parties could not act otherwise, since the ‘unalterability’ of a smart contract precludes the possibility of non-contractual performance. The principle of *clausula rebus sic stantibus*,^[26] which also takes into account the external circumstances relevant to the parties, has been developed to counterbalance this strict principle, especially in the case of long-lasting legal relationships, and which, by easing the reins of the binding force of the contract, allows the parties to modify the obligation and, where appropriate, to escape from it. A material change of circumstances occurring after the conclusion of the contract which affects the essential legal interests of the parties allows the parties to modify or, in the last resort, terminate the contract.^[27] Contrary to the principle of *pacta sunt servanda*, the validity of the principle of *clausula rebus sic stantibus*, in relation to smart contracts, is already strongly called into question, since it is a self-executing contract based on a predetermined code. The self-executing feature could offer many benefits, but it is also one of the biggest risks of smart contracts as well. If a mistake occurs in the programming, it would be executed as quickly and efficiently as the flawless contract provision and without the contributors and built-in control in the process, there is no way to restore the original state.

From the point of view of contract formation, the contract law environment in which smart contracts are to be integrated is in fact technology-neutral, so there are no major obstacles to their adaptation in this area. According to the definition in the Civil Code, a contract is formed by the mutual and consensual expression of the will of the parties.^[28] Moreover, also in the section cited, and more precisely in the second paragraph, the legislator goes beyond the precondition of consensus and requires, for the contract to be concluded, agreement between the parties on matters which are essential and which either of them considers essential, if one of the parties expresses its intention not to conclude the contract in the absence of agreement on the matter in question.^[29] Consensus and agreement on essential issues, as essential conceptual elements for the

[24] Leszkoven, 2018, 17.

[25] Osztovits, 2014, 143.

[26] Lukács, 2016, 6.

[27] For example: Civil Code 6:73. § (3), 6:192. §.

[28] Civil Code 6:63. § (1).

[29] Vékás, 2020, 1543. and Civil Code 6:63. § (2).

conclusion of a contract, should not, in my view, be at issue in the application of smart contracts. In the case of a smart contract, it is in fact the formation of the contract that constitutes the limit of the parties' transactional intentions, since the smart contract is then executed independently of the parties at the stage of implementation and performance. The conclusion of a smart contract presupposes consensus, so its valid formation is, in my view, hardly disputable. In contrast, once a valid smart contract has been created, and the smart contractus is essentially independent of the parties, the role of the parties' transactional will is in fact obliterated. This characteristic gradually leads us to the problem of the smart contract of contractual performance (see later in subsection 3.3).

2. First major signs of digitalisation in contract law

Still looking at the stage of establishment, but moving on to the question of form, it can be seen that our contract law offers several alternatives, which could also be applied to smart contracts, where appropriate. Under the provisions of the Civil Code on the form of legal declarations, a legal declaration may be made orally, in writing or by implication. All the ways of making a declaration of rights may also be used to conclude a contract.^[30] In the case of smart contracts, one could even consider the use of implication as a statement of contractual intent, for example, by analogy with the purchase of goods from vending machines (be it parking or food and drink vending machines). However, electronic contracting is a much more convenient and suitable smart contracting method. Following the Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (hereinafter the Directive on electronic commerce), the 2001 Act CVIII of 2001 on certain aspects of electronic commerce services and information society services made the rules on electronic contracts part of the Civil Code. The rules on electronic contracting in the E-Commerce Directive do not apply to all contracts concluded by electronic means, so for example contracts concluded by e-mail will continue to be governed by the general rules of contract law.^[31] Among the special rules for the conclusion of a contract by electronic means (website, click-through), the Civil Code imposes an additional information obligation on the party providing the electronic means. In particular, the party using the electronic means must be informed of the technical steps of the conclusion of the contract, whether the contract to be concluded is a written contract, whether the electronic means will record the contract, whether the contract will be accessible at a later date, and the means for identifying and correcting errors in the electronic recording of

[30] Welmann, 2018, 40.

[31] Welmann 2014, 30. and Fazekas – Menyhárt – Kóhidi, 2017.

data before the contract is concluded.^[32]

In addition to one-click contracts, it is worth mentioning chapter XV of the Civil Code on general contract terms^[33]. According to the definition in force, “a general contract term is a contractual term which is unilaterally determined in advance by the party applying it for the purpose of concluding several contracts, without the involvement of the other party, and which has not been individually negotiated by the parties”.^[34] It may be questioned whether smart contracts could also be considered as general terms and conditions, since a GTC is also a ‘smart’ term and condition drawn up in advance by its user, which cannot be individually negotiated. A GTC becomes part of the contract if its content is made available to the other party by its user prior to the conclusion of the contract and is accepted by the other party. In the case of a party who is contracting with a party using the GTC, the contractual freedom is essentially limited to whether or not to contract at all with the party using the blank. The current definition of the GTCF could also serve as a starting point for smart contracts, although in the case of the GTC, the right of the user of the GTC – especially in the case of longer-term contracts – to modify the GTCF afterwards is maintained and could be implemented effectively. In the case of smart contracts, however, the right to modify the contract *ex post* on the grounds of self-executing is excluded. By its very nature, GTC, electronic one-click or one-click contracts could become the normative starting point for smart contracts.

3. Potential risks of smart contracts

A smart contract could bring many benefits, but it could also pose just as many questions and, in extreme cases, dangers. The question arises, for example, who should bear the damage in a contract claim based on a smart contract? Could we even talk about contractual liability in the case of smart contracts? Who should bear the damage: the parties, the manufacturer of the blockchain system that is the heart of the smart contract or the hosting provider of the database on which the smart contract was “fed”?

Highlighting the issues of contractual liability from the foregoing, could the parties be found in breach of contract situation where the parties’ transactional intentions are in fact limited to the establishment of the contract? In a smart contract, as in a traditional contract, the parties’ transactional intention is required at the time of the formation of the contract, the only difference being that the performance of the contract is independent of the parties. It follows that the application of the rules on performance and breach of contract under the Civil Code would be marginalised in the context of smart contracts, and in some cases

[32] Civil Code 6:82. § (1).

[33] Németh, 2020, 116-122.

[34] Civil Code 6:77. § (1).

would even become *ad absurdum* pointless because of the absence of any possibility of breach of contract in principle. A contract that cannot be enforced cannot be considered either a contract or an obligation, on the basis of the concept of obligation and contract as discussed above. The possibility of enforcement is necessary for a reasonable contract to be defined as an obligation. Provision should also be made for the issue of imposition of liability in the case of potential claims arising in a smart contract relationship. If it is not contractual, then provision should be made for the imposition of liability on a tort/delict basis. This issue is of particular interest because until the adoption of the Civil Code in 2013, there was a uniform system of liability for damages in contract and tort.^[35] The former Civil Code in article 318,^[36] combined the two forms of liability in the sense that the liability for breach of contract and the amount of damages were governed by the rules of non-contractual, the so called delictual liability, with the exception that the reduction of damages was not possible in the absence of a statutory exception.^[37] By contrast, the Civil Code also made a normative distinction between contractual and delictual liability^[38] and established the primacy of contractual liability by excluding parallel claims.^[39]

In a situation where, in the context of smart contracts, the rules of our law of contract on breach of contract and would be declared inapplicable, the rules of delictual liability would necessarily have to be invoked. In that case, we would be faced with a contractual construction in some respects, but a contractual construction which is not valid from the point of view of contract law in other respects. If smart contracts are assumed to be contracts, but we cannot apply the contractual rules to them, it may be necessary to reconsider the prohibition in the *non-cumul* in order to resolve the contradictions mentioned above.

IV. CONCLUDING THOUGHTS

In my study, I have highlighted those provisions of contract law from our law of obligations that could serve as a starting point for questions of adaptability. Smart contracts, despite their many advantages, have features which, by virtue of their function, could also be disadvantageous. For example, the so-called self-execution, which may, as it happens, exclude the possibility of default or breach of the contract, but at the same time minimises, if not completely relegates, the possibility of modifying the contract. It is in this context that perhaps one of the biggest challenges for “smart contract law” arises, namely in the area

[35] Fazekas – Menyhárt – Kőhidi, 2017, 159.

[36] Fazekas, 2017, 25.

[37] Eörsi, 1998, 176.

[38] Keserű, 2017, 207.

[39] Civil Code 6:145. §.

of breach of contract and contractual liability, which is the traditional contract law area that constitutes the most problematic terrain for the incorporation of smart contracts into contract law.

The examination of the incorporation of smart contracts into our contract law is of paramount importance, as we are faced with a technological innovation that is essentially ready for use, only the legal framework needs to catch up in this area. Identifying and answering these and similar questions presented in this study is essential in order to incorporate smart contracts into our law of obligations in the near, but not too distant, future in order to establish a workable smart contract practice.

LITERATURE

- DiMatteo, Larry A. - Cannarsa, Michel - Poncibó, Cristina (eds.) (2020): *The Cambridge Handbook of Smart Contracts – Blockchain Technology and Digital Platforms*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Eörsi Gyula (1998): *Kötelmi Jog. Általános rész. (Law of obligations: General Part)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Fazekas Judit – Kőhidi Ákos – Csístei Béla (2017): *Állandóság és változás – Tanulmányok a magánjogi felelősség jogköréből (Stability and change, Studies on the scope of private law liability)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fazekas Judit – Menyhárt Ádám – Kőhidi Ákos (2017): *Kötelmi Jog (Law of obligations)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ferencz Jácint (2020): Blockchain-rendszerű megoldások a munkaviszonyokban (Blockchain-based solutions for employment relationships). In: *Erdélyi Jogélet*. DOI: 10.47745/ERJOG.2020.04.02.
- Glavanits Judit – Király Péter Bálint (2018): A blockchain-technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége (Legal issues in the application of blockchain technology: the need to clarify the conceptual framework). In: *Jog-Állam-Politika*. 2018/3. sz.
- Király Péter Bálint (2020): Az okos szerződések helye a jogrendszerben (The place of smart contracts in the legal system). In: *Diskurzus*. 2020/1. sz.
- Király Péter Bálint (201): A blokklánc felhasználási területei az adóeljárársban (Applications of blockchain in the tax procedure). In: *Iustum Aequum Salutare*. XV. 2019. 3.
- Klass, Gregory (2022): *How to Interpret a Vending Machine: Smart Contracts and Contract Law*. Georgetown University Law Center, Georgetown. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4045711>.
- Kraus, Daniel – Obrist, Thierry – Hari, Olivier (eds.) (2019): *Blockchains, Smart Contracts, Decentralised Autonomous Organisations and the Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788115131>.
- Lauslahti, Kristian – Mattila, Juri – Seppla, Timo (2017): Smart Contracts – How will Blockchain Technology Affect Contractual Practices. In: *The Research Institute of the Finnish Economy: ETLA Reports*. No. 68/2017, January. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3154043>.
- Leszkóven László (2018): *Szerződésszegés a polgári jogban (Breach of contract in private law)*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest.

DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632958668>.

- Levi, Stuart – Lipton, Alex – Vasile, Cristina (2020): Legal Issues surrounding the use of smart contracts. In: Dewey, N. Josias: *Blockchain and Cryptocurrency Regulation*. Global Legal Insights.

- Németh Gabriella (2020): A szerződések lehetséges automatizációjának kötelmi jogi kihívásai a magyar jogban. In: *Gazdasági tendenciák és jogi kihívások a 21. században 2*. SZTE Egyetemi Kiadványok, Szeged.

- Osztoivits András (eds.) (2014): *A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, III. kötet (V Act of 2013 on the Civil Code and the major commentary on related legislation, Volume III)*. Opten Informatikai Kft. Kiadó, Budapest.

- Raskin, Max (2016): The Law and Legality of Smart Contracts In: *Georgetown Law Technology Review*. Vol 1:2/2016.

- Stefán Ibolya (2021): Az okos szerződések létrejöttének és érvénytelenségének kérdései (The establishment and invalidity of smart contracts). In: *Miskolci Jogi Szemle*. 16. évf., 2021/3, sz. (2. különsz.).

DOI: <https://doi.org/10.32980/mjsz.2021.3.1036>.

- Szladits Károly (eds.) (1941): *Magyar Magánjog (Hungarian Private Law), III. kötet*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.

- Talabos Dávidné Lukács Nikolett (2016): *A clausula rebus sic stantibus elvének továbbélése, különös tekintettel a XX. századi magyar jogfejlődésre (The survival of the principle of clausula rebus sic stantibus, with special regard to the development of Hungarian law in the 20th century)*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen.

- Vékás Lajos – Gárdos Péter (eds.) (2020): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz (General Commentary on the Civil Code)*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest.

- Vékás Lajos – Vörös Imre (eds.) (2014): *Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz (Studies for the new Civil Code)*. Wolters Kluwer CompLex Kiadó, Budapest.

- Welmann György (ed.) (2018): *A Ptk. magyarázata V/VI., Kötelmi jog első és második rész (Explanation of the Civil Code, Part V/VI, Law of Obligations, Parts I and II)*. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.

- Welmann György (ed.) (2014): *Szerződések tára (List of contracts)*. HVG ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.

SOURCES OF LAW

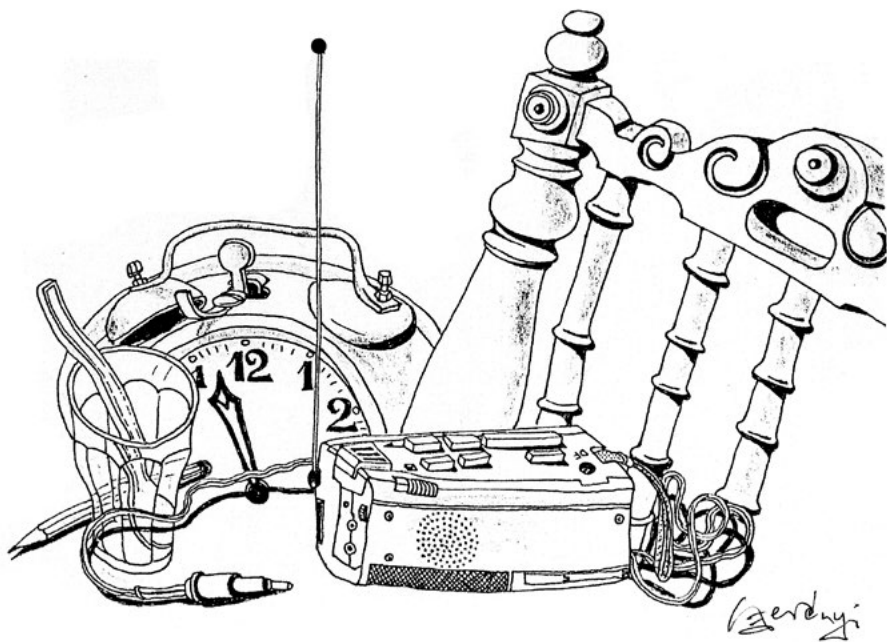
- Act CXLI of 1997 on the Real Estate Registry.

- Act C of 2021 on the Real Estate Registry.

- Act V of 2013 on the Civil Code.

- Act CVIII of 2001 on certain issues of electronic commerce services and information society services.

- Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce).

Szerényi Gábor grafikája

KELEMEN ROLAND

A kibertér jellemzőinek biztonság központú vizsgálata

ABSTRACT

An absolute concept and definition of cyberspace is an impossible undertaking due to its multidisciplinary nature. The information technology, social and natural science aspects of cyberspace would have to be included in such a concept. Consequently, the aim of this paper is not to create a generalised concept of cyberspace. Rather, it is to explore the fundamental characteristics of cyberspace in a multidisciplinary way. However, identifying these characteristics is not an end in itself, but aims at a better understanding of cyberspace from a national security perspective. Indeed, for the development of an effective national security framework, it is also necessary to have an in-depth understanding of the social reality of cyberspace, as both technology and society have an impact on each other and necessarily on security processes in traditional space. It is essential for the development of modern defence and security arrangements to understand and synthesise these.

Keywords: cyberspace ■ cyber geography ■ social networks ■ cyber psychology
■ cyber operation ■ NATO ■ national security

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A kibertér fogalmának abszolút érvényű meghatározása, definíciója annak multidiszciplináris jellegéből adódóan lehetetlen, sőt kifejezetten tudománytalan vállalkozás volna, hiszen e fogalomban szerepelnie kellene az információtechnológiai megközelítésnek, a társadalomtudományok, így kifejezetten az állam- és jogtudományi, szociológiai, filozófiai, gazdaságtudományi diszciplínák kapcsolódásainak, valamint legalább ilyen hangsúlyban a természettudományi (geográfia, matematika, fizika) aspektusoknak, továbbá az elmúlt évtizedekben tapasztalható hadi, védelmi célú felhasználása okán a hadtudományi értelmezéseknek is. Ebből kifolyólag ezen tanulmány nem azt tűzi ki célul, hogy egy átfogó kibertér-fogalmat alkosson meg, hanem egy multidiszciplináris áttekin-

tését kívánja adni a kibertér fogalmi jegyeinek, amellyel megfelelő mélységben tudja megalapozni a későbbi tudományos diskurzust e területen.

A kibertér elnevezés William Gibson nevéhez köthető, aki 1984-es disztópikus sci-fijében, a *Neurománchban* tette közzé a kifejezést. A regényében egy olyan társadalmat ábrázol, ahol a kibertérhez való csatlakozás a normális emberi létezés alapfeltétele, ennek hiányában az egyén a társadalom peremére szorul. Magát a kibertérrel úgy mutatta be, mint egyfajta kollektív hallucinációt vagy benyomást, a számítógépes adatok grafikai reprezentációját.^[1] Maga Gibson sem gondolta azt, hogy az általa teremtett világ ilyen mértékben valósággá válik napjainkra. Természetesen merész állítás volna azt kijelenteni, hogy eme disztópia tökéletes leírása jelenkorunk államának vagy társadalmának, azonban a napjainkban tapasztalható folyamatok és jelenségek egyes jegyeiben hasonlóságot mutatnak a könyvében felépített világgal (gondoljunk itt példának okáért a közösség média kiterjedtségére és a felhasználói kultúrára), a háttérrendszerek további fejlődése pedig töretlen. Sőt ezen innováció folyamatosan gyorsul, ami abban fogható meg leginkább, hogy Moore-törvénye,^[2] amely szerint az egy chipben lévő tranzistorok száma körülbelül 18 havonta megduplázódik, napjainkra a technológiai óriásvállalatok álláspontja szerint megdőlt.^[3] Az infokommunikációs területnek ez a robbanásszerű fejlődése tehát sok tekintetben fizikai valósággá változtatta Gibson akkor még fikciónak vélt világát, mivel „a globális számítógépes hálózatokban végbemenő kölcsönhatások révén megszületett a kibertér (cyberspace), a kibernetikus világegyetem”.^[4] E kibertér rendkívül egyedi és összetett jelenség, hiszen leírható fizikai és földrajzi fogalmakkal, emellett azonban virtuális jellemzői is komoly relevanciával bírnak megismerése során, továbbá rendkívüli térnyerésének következtében újra kell gondolni olyan alapvető területeket is, mint a szociológia, a geopolitika, valamint a biztonságpolitika, vagy éppenséggel a védelmi jog.

II. A KIBERTÉR TÉRJELLEMZŐI

A kibertér összetettsége elvárhatóvá teszi, hogy annak fogalmi jellemzése is a multidiszciplinaritás talaján álljon. Ennek a szemléletnek megfelelően kézenfekvő kiindulási pontot ad a fogalom felbontása a kiber és a tér szavakra, így pedig a szemlélődés kezdőpontja a kibertér tér jellegének vizsgálata, amely a földrajztudomány, azon belül is a kibergeográfia vagy virtuális geográfia területére visz el minket. A hagyományos természettudományok elkülönült térértelmezéseket használnak. Megkülönböztetnek abszolutista és relativista térfelfogást. Az ab-

[1] Gibson, 1984, 5.

[2] Moore, 1965.

[3] LightReading: Moore's Law Is Dead.

[4] Nagy, 1999, 173.

szolutista szerint a tér egy változatlan befogadási közeg, amelyet a benne zajló folyamatok nem módosítanak, míg a relativista pontosan az ellenkezőjét gondolja, ugyanis ez alapján a tér a benne megjelenő folyamatok lévén nyer értelmet. A földrajzi tér fogalma valahol a kettő között helyezhető el, ugyanis az nem azonos a fizikai térrel, de attól nem is független.^[5] A földrajzi tér alatt egy összetett jelenséget értenek, amely számos alrendszerrel foglal magába, amelyek egymásra kölcsönösen hatnak. Ennek a földrajzi térnek az egyik legfontosabb sajátossága, hogy az ember és természet közötti interakció hozza létre, módosítja, alakítja és ennek köszönhetően fejlődik. „A földrajzi tér tulajdonképpen fizikailag létező struktúrák és az azokról alkotott képzetek, valamint teljesen virtuális, a fizikai térben kézzel nem fogható, ámbátor mindennapjainkban használt, vagy megélt hálózatok összességéeként fogható fel.”^[6] Ez a lényegében ember által formált tér olyan struktúrákat is magába foglal, amelyet a társadalmi viszonyrendszerek hoztak létre, így például a hatalmi struktúrákat vagy az etnikai és vallási struktúrákat.^[7] Megelőlegezve a későbbieket: érdekes kérdés, ha a földrajzi térnek része a virtuális tér is, akkor ezen struktúrák ott is megjelennek-e, illetve, ha igen, milyen módon.

Viszont, hogy erre a kérdésre választ tudjunk adni, tovább kell bontani a földrajzi tér fogalmát, és megvizsgálni, hogy a kibertér milyen viszonyban van a földrajzi tér egészével. A földrajzi tér esetében különböző felosztásokkal találkozhatunk. A vertikális metszeteket a vizsgálódás középpontjába helyező megközelítés szerint elkülöníthetünk társadalmi környezetet, épített környezetet, élő környezetet és élettelen környezetet, és akár ezt bővítve, virtuális környezetet. E szemlélődés lényege, hogy úgy különítenek el szférákat, hogy hasonló helyekből állítanak össze halmazokat. Egy másik felfogás szerint az egyén oldaláról osztjuk fel a földrajzi teret, amely az egyén észlelésén, tapasztalatain és tevékenységén nyugszik. E felosztás kettős: virtuális tér és fizikailag létező tér. Előbbi az individuális térből, kognitív térből,^[8] kibertérből és fiktív térből áll; utóbbi az individuális térből, antropológiai térből, biológiai térből és fizikai térből tevődik össze. Látható, hogy e felosztás szerint a virtuális tér jóval bővebb, mint, amit mi kibertérnek tekintünk, hiszen ebbe beletartozik az egyén képzelete és az azáltal leírt világ is.^[9]

Fentiekből adódóan a virtuális tér (kibertér) immanens részét képezi a földrajzi térnek, annak tág értelmében – lásd egyéni központi felosztás – és szűk értelmében is, vagyis, mint infokommunikációs közeg is. Érdekes azonban ezen körben kitérni arra, hogy a hagyományostér-szemléletet miként érintette a kibertér kialakulása és glóbuszt behálózó jellege. A virtuális geológia atyának

[5] Pirisi – Trócsányi, 2019, 39-40.

[6] Pirisi – Trócsányi, 2015.

[7] Pirisi – Trócsányi, 2019, 41.

[8] A kognitív infokommunikációról (CogInfoCom) és térjellemezőiről ld. bővebben: Erdős – Németh, 2019.

[9] Pirisi – Trócsányi, 2019, 58-61.

tekinthető Michael Batty szerint a kibertér önmagában megváltoztatja a valós (földrajzi) helyek szerepét, módosítja a hely és tér fogalmát és kapcsolatát, megváltoztatja a távolságdefiníciókat, leszűkíti a hely- és térfelfogás hagyományos értelmezését.^[10] Emellett azonban számos tekintetben kiszélesíti azt, hiszen a kibertér nem egy homogén térből áll, abban ugyanis számtalan, gyorsan növekvő kibertérület található, amelyek mindegyike másfajta interakcióra képes, miközben a technológiák gyors konvergenciája miatt új hibrid terek jönnek létre.^[11] Ezek a megállapítások át is visznek minket a terület legvitatottabb kérdésére, hogy a kibertérnek köszönhetően a tér, a földrajzi tér és azon belül a távolság egyáltalán értelmezhető fogalmak-e. A főként társadalomtudományi megközelítés szerint az információs társadalomban az információ mindenhová eljut és eljuttatható, vagyis az egyenes csatornák bárhová elérnek, így a tér, az idő és a távolság már irreleváns. Manuel Castells ezt úgy fogalmazta meg, hogy „az időtlen idő mint az idő technológia által történő megsemmisítésére irányuló törekvés... A technológia kisszámú, esetleges pillanatra sűríti az időt, ily módon szakítva meg a társadalom folyamatosságát és fosztva meg történetiségétől a történelmet.”^[12] Ezzel a felfogással szemben – főként a földrajztudomány képviselői – azon az állásponton vannak, hogy a földrajzi tér továbbra is releváns, amelynek hagyományostér-rétegei is hatással bírnak a kibertérre, nem elhallgatva, hogy „a digitális információs interakciók egy önálló és sajátos teret, egy párhuzamos kibertéri világot generálnak, mely azonban nem teljesen független a világunk fizikai-térbeli sajátosságaitól.”^[13]

Az igazság valójában a kettő közötti aranyközéputon található, ami Mészáros Rezső kibertérre leíró jellemzésében is tetten érhető: a kibertér „sok mesterségesen konstruált térből áll – ezek tervezőik, sőt gyakran használóik alkotásai, és csak akkor veszik fel a »földrajzi« (euklidészi) tér tulajdonságait, ha kifejezetten erre programozták őket. Sőt a terek gyakran tisztán olyan vizuális tárgyak, amelyeknek nincs se súlya, se tömege, sőt még az is bizonytalan, hogy mozdulatlanok-e (a terek egy szempillantás alatt megjelennek vagy eltűnnek). A kibertérnek anyagtalan és dinamikus térbeli és szerkezeti formái (felépítései) vannak, a szó fizikai (szoros) értelmében nem kézzel fogható, mert csak az agyunk segítségével vagyunk képesek megvizsgálni, de a metafora szintjén kapcsolatban áll testi tapasztalatokkal (érzékeléssel) is.”^[14] Erre kapcsolódik rá Jakobi Ákos is, aki szerint a kibertér nem más, mint „az új komputerizált világ sajátos, elvont tere”.^[15] Azonban ezek a fizikai valóság oldaláról történő megközelítések önmagukban nem elégségesek ahhoz, hogy pontos képet kapjunk a kibertér valós jellegéről és hagyományos térrel való kapcsolatáról, főként, hogy látható módon

[10] Batty, 1997, 337-352.

[11] Dodge - Kitchin, 2001, 1-33.

[12] Castells, 2007, 433.

[13] Jakobi - Lengyel, 2014, 42.

[14] Mészáros, 2006, 494.

[15] Jakobi, 2002, 1484.

egy- társadalomtudományi megközelítések a kibertér és a hagyományos tér kapcsolatáról élesen eltérő képet adnak. Így szükséges további vizsgálódás tárgyává tenni a kibertér tér jellegét.

Ennek megfelelően érdemes a kibertérrel kapcsolatos térfelfogásokra kitérni. A fizikai térhez legközelebb álló felfogás az infrastrukturális térfelfogás, amely a számítógépes hálózatok effektív kapcsolatait, vagyis a hardveres összeköttetést jelenti. Ettől már jóval árnyaltabb képet mutat a koncepcionális térfelfogás, mely a virtuális világ széles értelmezése, vagyis lényegében a körön belüli részelemek egymás közötti kapcsolatait jelenti. Ennek megfelelően a kibertér különböző kommunikációs rendszerek önálló belső tereiből épül fel, amelyek további téregységekre bonthatóak. „A kibertér így az információk és a kommunikáció áramlásának egyfajta koncepcionális tereként jellemezhető, amely a digitális világ hardver eszközei, a számítógépek szoftverei, a telekommunikációs hálózatok és az emberi elme szerves kombinációjából jött létre.”^[16] Utóbbi szemléletből mindenképpen kiemelendő, hogy a tér elkülönült részének tekintni a hardvert, a szoftvert és az egyént is. Ez pedig lehetővé teszi az egyik legegyszerűbb és leginkább kézenfekvő felosztás vizsgálatát, vagyis külső és belső tér fogalompárosának görcső alá helyezését. Ennek a két fogalomnak – külső kibertér vs. belső kibertér – felvázolása, majd későbbi alábontása lehetővé teszi annak a gordiuszi csomónak az átvágását, amely az eltérő tudományterületek sajátos kiindulópontjából következőleg néhol ellentétes következtetéseket enged levonni a kibertér és a hagyományos tér kapcsolatáról.

A külső kibertérnek „csak olyan tereket nevezhetünk, amelyekben meghatározhatóan jelen van a lokalizáció, a földi (földrajzi) térhez kapcsolódás momentuma...”, ebből adódóan a „kibervilág külső terének tehát a rendszerhez köthető infrastrukturális tartozékok földi térszerkezetét nevezzük”.^[17] A belső kibertér ennél sokkal nehezebben megfogható, ugyanis „a kibertér virtuális összetevői fizikailag nem létező dolgok, amelyek egyik része a valós világ bizonyos dolgainak helyettesítője, reprezentációja, másik része mögött létező valós dolog nem áll”.^[18] A belső kibertérről akkor beszélhetünk, amikor a kibertér „önmagában mutat térjellemzőket, egyenlőtlenséget és rendezettséget”.^[19] Ezzel pedig a kibertér egy alternatív földrajzi struktúrát hoz létre.

A kettő elválasztásából egyértelműen következhetne – és az esetek egy részében következik is – az, hogy a lokalizálható külső térben megjelenő erőforrások, szerkezetek, hálózati elemek körében a klasszikus jogi, védelmi, biztonságpolitikai fogalmak alkalmazhatóvá válhatnak, hiszen ezek esetében egyértelműnek hathat akár az állami főhatalom kérdése, akár a tulajdonosi jogok gyakorlása. A belső tér fogalma azonban ezt is relativizálhatja, tudniillik a kibertér mint technológia formálja a teret, mert mint technológia, egyedi térbeli viszonyokat

[16] Jakobi – Lengyel, 2014, 43.

[17] Jakobi, 2002, 1487.

[18] Szkála – Munka, 2018, 346-347.

[19] Jakobi, 2002, 1487.

hoz létre.^[20] Így a belső kibertér ön maga által létrehozott térjellemezőkkel rendelkezik, amelyek semmissé tehetik azt a hagyományostér-fogalmat, amelyet a külső kibertér fogalom is megtestesít, vagyis például, hogy egy-egy adathalmaz megjelenése egy lokalizálható szerveren, hálózaton nem egyértelműen jelenti akár a jogi felelősség megalapozhatóságát, akár az állami főhatalom tényleges kiterjeszhetőségét. Ez viszont azon alapszik, hogy a belső kibertér lokalizálható hely nélküli tér,^[21] vagyis a külső kibertér lokalizálható szegmensei nem egyértelműen azonosíthatók a belső tér szegmenseivel.

Önmagában a hagyományostér-fogalom gondolkodáscsapidába vezetheti akár a jogalkotást, akár biztonsági intézkedések mechanizmusának kialakítását, továbbá sok esetben külön mechanizmusokra és szabályokra van szükség a külső és belső tér esetében, azonban a valódi nehézségét az adja eme feladatnak, hogy mindvégig fenn kell tartani a két területre vonatkozó gondolkodás összhangját. Ehhez viszont az általánosnak ható – és némiképp meghaladott – külső és belső elhatárolásnál részletesebb, a napi folyamatokhoz jobban igazodó alábontás szükséges, hasonlóan a fentebb már bemutatott földrajzi tér szegmenseihez. Az egyik első ilyen modellt az ún. OSI-modellt (Open Systems Interconnection Model), a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet dolgozta ki az 1980-as évek közepére. A modell létrehozásának a célja az volt, hogy megalkossanak egy referencia rendszert, amely biztosítja a hálózati együttműködést, mégpedig gyártósemleges módon. A modell azt írja le, hogy egyes rétegek esetében minek kell megvalósulnia, így elkerülve a hálózati protokollok túlburjánzását. Az OSI-modell hét réteget különít el: a fizikai (physical) réteget, az adatkapcsolati (data link) réteget, a hálózati (network) réteget, a szállítási (transport) réteget, a viszonyrétet (session), a megjelenítési (presentation) réteget és az alkalmazási (application) réteget. A modell túlzott bonyolultsága okán annak inkább csak egyes részeit használják.^[22] Ennek is köszönhető egy másik modellnek a térnyerése, a TCP/IP modellnek. A TCP/IP-modell kezdetei majd egy évtizeddel megelőzték az OSI-modellt, azonban dominánssá válása az ARPANET^[23]-ből kinövő internetnek köszönhető, illetve az OSI-hoz mért átláthatóságának. A TCP/IP-modell lényege is abban fogható meg, hogy az egyes rétegek meghatározott feladatokat látnak el, amely rétegek szolgálatelérési pontokon kommunikálnak. A TCP/IP-modell az alábbi rétegeket különíti el: kapcsolati réteg (network interface), internet (internet) réteg, szállítási (transport) réteg és alkalmazási réteg (application layer).^[24] Eme modelleket alapul véve dolgozták ki Werbach és Kulesza rétegfelfogásait,

[20] Blount, 2016, 4.

[21] Jakobi, 2002, 1488.

[22] Stokes, 2009, 16-17.

[23] Az ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network) az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma által finanszírozott fejlesztésű hálózat a védelmi szféra területén érintett, főként tudományos intézetek közötti számítógép-hálózat. A Védelmi Minisztériumhoz való kapcsolata okán külső szereplők korlátozottan tudtak kapcsolódni a hálózathoz. Az ARPANET 1990-ig működött. Lásd: Wright.

[24] Stokes, 2009, 17.

amelyeket nevezhetünk a kibertér rétegméletének. Ezen alábontás lehetővé teszi a különböző, ugyanakkor egymással összefüggő technológiák funkciók szerinti csoportosítását, és feltárja, hogy az egyes önálló technológiák, rétegek hogyan kapcsolódnak egymásba.^[25] Werbach négy, míg Kulesza három réteget különít el. Werbach felosztása szerint fizikai réteg (physical layer), logikai réteg (logical layer), alkalmazás réteg (applications layer) és tartalmi réteg (content layer) adja a kibertér totalitását.^[26] Kulesza az alkalmazási réteget nem választotta külön.^[27] A fizikai réteg lényegében a hardver oldalt jelöli, vagyis a klasszikus felosztások szerinti külső kibertér. A logikai réteg zökkenőmentessé teszi az információ áramlását a hálózat egyes pontjai között, ez a réteg rendkívül szoros kapcsolatban van a fizikai réteggel, lényegében az adatok fizikai réteg számára továbbítható állapotba, formátumba alakítását, konverzióját segítik elő a szoftverprotokollok révén. Az alkalmazás vagy más néven szolgáltatás réteg a végfelhasználók számára megjelenő funkciók összességét jelenti. A tartalmi réteg pedig az adatok, információk összességét.^[28] Eme felosztás már könnyebben megfogható szinteket különít el a kibertér mint tér fogalmi vizsgálódásában. Utóbbi felosztás lehetővé teszi például jogi szabályozási területek leválasztását is, hiszen a fizikai és logikai réteg esetében a rendszerbiztonságra alkalmazható szabályok vonatkoznak, míg utóbbi két réteg esetén a tartalommal kapcsolatos elvárások határozhatóak meg, emellett pedig világossá teszi, hogy a külső és belső aspektusok, bár azonosíthatóan elkülönült szintjei vannak, azonban nem szétválaszthatóak, hiszen annak integritása csak egészében szavatolható, amennyiben bármelyik réteg sérül, az egész rendszer biztonsága sérül.

Az eddigieket összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a kibertér a földrajzi tér egy sajátos szegmense, amely jelentős hatást gyakorol a hagyományos tér-, távolság- és időértelmezésünkre és -felfogásunkra, azonban azokat egészében nem tudja felülrni, és ebből adódóan, mivel a földrajzi tér totalitásának a része, így az abban megjelenő jellegadó tendenciák, folyamatok a kibertérben is megjelennek, arra is hatással vannak. Látszik viszont az is, hogy a valódi jellegadó folyamatok – bár a legtöbb esetben külső téri eredményeik is vannak – a belső térben zajlanak, mindazonáltal osztva mind Jakobi, mind a Pirisi, Trócsányi szerzőpáros véleményét, a hagyományos fizikai tér hatásai alól a kibertér sem mentesülhet.

III. A KIBERTÉR TÁRSADALMI JELLEMZŐI

A Moore törvényét meghaladó fejlődés a glóbusz egészére kiépült kibertér sajátos térjellemezői miatt az az elmúlt évtizedekben radikálisan megváltoztat-

[25] Blount, 2016, 37.

[26] Werbach, 2006, 59.

[27] Kulesza, 2012, 125.

[28] Werbach, 2006.

ja a társadalmi, kulturális, politikai, intézményi és gazdasági életet.^[29] Ennek a radikális átalakulásnak a kezdőpontja és motorja az ún. új gazdaság megjelenése volt az 1970-es években, amely szakított a fordista termelési rendszerrel – megteremtve a posztfordista rendszert –, ami fejlett ipari országoknál azt eredményezte, hogy a gyáripari tömegtermelés elkezdett visszaszorulni. Ennek az új gazdasági szemléletnek a fogalmi alapját jelentik az információgazdaság, a kreatív gazdaság, a kulturális gazdaság. Az információgazdaság az új gazdaság digitális oldalát jelenti, így a gazdasági játszótér két részre bomlott: hagyományos offline gazdaságra és online gazdaságra, azonban előbbi az utóbbi nélkül már nem tud versenyképes lenni, ugyanis a kulturális gazdasági átalakulásnak köszönhetően a fogyasztói szokások is jelentősen átalakultak, ami már odáig jutott, hogy a teljes gazdaság jelentős hányadát a szolgáltatásközpontúság jellemzi, amely pedig elválaszthatatlan a kibertértől és a hozzá kapcsolódó eszközöktől.^[30] E folyamatok során „... valóban forradalmi változások kezdődtek el, amikor a gazdasági, pénzügyi, társadalmi és politikai folyamatokat egyaránt a kibertérre alapozzák... Kialakul a közösségi (másnéven megosztott) gazdaság (shared economy), amely rátelepül a határokon átnyúló infokommunikációs hálózatokra. A közösségi gazdaság az olyan eddig állandónak bizonyult alrendszereket is érintheti, mint a nemzeti pénzkibocsátás, vagy a nemzetközi pénzügyi közvetítő rendszer.”^[31] Tehát a kibertér kiépülésének és az azt megalapozó gazdasági átalakulásnak köszönhetően beteljesedett a globalizáció a pénzügyi, gazdasági és a kulturális viszonyokban. Ennek a globalizációnak az egyik velejárója, de sok tekintetben katalizátora a digitális transzformáció, amely „... az új, áttörő technológiák elfogadása és integrálása a vállalati működésbe”.^[32] E tendencia révén pedig az egyes intézmények, szektorok biztonsági kockázatai csak fokozódnak.

E közegben, ahol a fogyasztói igények alakítása alapvető gazdasági igényként fogalmazódik meg, nem véletlen, hogy az egyén társadalmi helyzete, szerepe és gondolkodása jelentősen átalakul, ami erőteljesen köthető a kibertérhez is. Ennek kitűnő példája a WEB 2.0 megjelenése, amely meglehetősen bizakodó hangulatot eredményezett: az elvárást, hogy kialakulásával létrejön a korlátok nélküli kommunikáció terepe. Azonban – ahogy arra Gosztanyi Gergely kiválóan rámutat – csakhamar kiderült, hogy valóban a magáncenzúra (vagy óvatosabban: magánkuratálás) korszakába léptünk,^[33] ahol a szűrőbuborék-rendszer^[34] révén a kibertér egyes szereplői „képesek befolyással lenni az éntudatra és a közösségre.”^[35] E keretből pedig nincs menekvés, ugyanis – ahogy Manuel Castells spa-

[29] Dodge – Kitchin, 2001, 13.

[30] Baji, 2014, 119–120.

[31] Pintér, 2016, 330.

[32] Hortoványi – Szabó – Nagy – Stukovszky, 2020, 74.

[33] Gosztanyi, 2022, 84–86.

[34] Koltay, 2019, 4–7.

[35] Mészáros, 2006, 494.

nyol szociológus írja – a hálózathoz tartozás a létezés fokmérőjévé vált,^[36] ahol a „hálózati társadalom testetlenné teszi a hálózati viszonyokat”.^[37] Mary Aiken, a neves ír kiberpszichológus egyenesen odáig megy, hogy azt állítja, az egyén számára „a technológia olyan természetessé vált, mint a belélegzett levegő. Olyan szükség a 21. században való túléléshez, mint a testünket felüdítő víz. A környezetünk részévé vált.”^[38] Mindezt ismerve, Castells mégis megfogalmazta a hálózatba ágyazott individualizmus eszméjét, amely szerint a virtuális közösség énközpontú vagy személyre szabott közösség.^[39] Sherry Turkle *Alone Together* című könyvében kifejti, hogy a túlterhelt életvitelnek köszönhetően az emberek olyan kapcsolatokat alakítanak ki, illetve tartanak fenn, amelyek alacsony kockázatúak: Facebook-barátok, avatarok,^[40] IRC chat-partnerek, vagyis olyan hálózatokhoz akarunk tartozni, ami kényelmes számunkra – azonos világnézet, tényleges intimitás és a konfliktus hiánya –, és ahol a kontroll látszata fennáll.^[41] Tehát egy meglehetősen furcsa kettősséggel találkozunk: az ember számára a hálózathoz tartozás létszükséggé vált, és emellett mégis az énközpontúság jellemzi – ez pedig nyilvánvaló feszültséget okoz, egyéneken és társadalmon belül is. Eme feszültség abban jelenik meg szélesebb spektrumú problémaként – ahogy Arturo Escobar erre felhívta a figyelmet –, hogy nemcsak a kibertér gyakorol hatást a hagyományos térre, hanem az is viszonzthatást gyakorol rá. A technológia ugyanis alapvetően társadalmi konstrukció, amely révén a hagyományos tér folyamatai nem szeparálhatók a kibertér folyamataitól; azok szorosan összefonódnak egymással.^[42] Megerősíti ezt, ha visszatartunk a kibertér földrajzi térben betöltött szerepére, ugyanis az egészében társadalmi eredetű, így nem lehet független az offline világtól és annak térbeli totalitásától sem.^[43]

Így a hagyományos tér társadalmi feszültségei – legyenek azok politikai, vallási, ideológiai, kriminológiai jellegűek – ebben a globális belső kibertérben szintén megjelennek. Castells is felhívja erre figyelmet, mikor rögzíti, hogy a hálózati társadalmakból – ahogy a korábbi korok társadalmáiból sem – nem hiányoznak a társadalmi konfliktusok.^[44] Eme feszültségek ezekben a személyre szabott globális közösségekben azonban – ahol az egyén sérelme, érdeke, világlátása hatványozott számban és mértékben tudja formálni a hálózat többi tagjának értékrendjét, éntudatát – fokozott intenzitással jelennek meg. Amerikai szociológusok is felhívták a figyelmet arra, hogy a kibertér alapvetően alkalmas volna arra,

[36] Pintér, 2007, 25.

[37] Castells, 2007, 433.

[38] Aiken, 2020, 103.

[39] Bell, 2007, 67.

[40] Avatar: virtuális én, valós énünk online reprezentációja. Ld. bővebben: Erdős – Németh – Bayboeva, 2023, 17.

[41] Turkle, 2011, 295.

[42] Escobar, 1994, 211-231.

[43] Jakobi – Lengyel, 2014, 43.

[44] Castells, 2007, 434.

hogy a társadalmi töréspontokat csökkentsék a civil szerveződések és az állam szociális szerveinek hatékonyságának a fokozása által, azonban a kibertér arra is tökéletesen alkalmas, hogy ezek megfelelő működése nélkül a hagyományos konfliktusok tovább éleződjenek.^[45] A növekvő társadalmi feszültséget a társadalmi mozgalmak is kifejezésre juttatják, és a saját eszközeiket, a globalizálódó technológiát és kultúrát fordítják szembe a hálózati világgal. Ebből kifolyólag a kibertér által nyújtott lehetőségeket kihasználva egyes terrorszervezetek, bűnszervezetek erősítik transznacionális jellegüket, és újfajta, hibrid biztonsági problémaként, kihívásként jelentkeznek.^[46] Nem véletlenül használják fel ezek a szervezetek hagyományos tevékenységük fokozására a kibertérrel, mivel „szinte végtelen számú búvóhely van itt...”,^[47] tehát a közeg tökéletesen alkalmas arra, hogy a problémás magatartások széles skálájának otthont adjon.^[48]

A biztonsági problémát fokozza, hogy a globális kibertérhez kapcsolódnak az egyes gazdasági, pénzügyi szereplők, valamint a nemzetállami és szupranacionális közösségek intézményei. Így a társadalmi feszültségből eredő és az államközi konfliktusok közvetlen célpontjává válhatnak a kibertérhez kapcsolódó, előbb felsorolt szereplők is. „Az információs társadalom fizikai életterét (hardverét) az állami és a nem állami szervek, valamint a velük közvetlen – ma leginkább elektronikus – kapcsolatban álló állampolgárok hálózata alkotja... az új társadalom »idegrendszere« az informatikai, hírközlési infrastruktúra, az immunrendszere pedig az informatikai biztonság és adatvédelem. A társadalom folyamatainak irányítását és vezetését (szoftverét) pedig azon stratégiák jelenthetik, amelyek képesek a közösség érdekei szerint megvédeni az értékeket, továbbá garantálják az élettér fenntartását és a társadalom különböző szegmenseinek biztonságos működését.”^[49] Kifejezetten növeli a sérülékenységet az államokban kibertérben, hogy elveszítették a kontrollt az információ felett – melyeket sok esetben viszont transznacionális vállalatok birtokolnak –, pedig az információ ellenőrzése már az információ kora előtt is az államhatalom alapja volt.^[50] Nem véletlen, hogy a kibertér, bár direktben nem, de közvetett módon a politikai hatalom gyakorlását is érinti,^[51] ott, ahol bírják a hatalom birtokosai az információt, ott ezt erősíti, ahol viszont nem rendelkeznek a szükséges információval, ott gyengíti a hatalom gyakorlását. Mindez pedig az állam geopolitikai helyzetét befolyásolja, működését hátráltatja, végső soron pedig a biztonságát is veszélyezteti.^[52] Nem véletlen, hogy Észtország 2017-ben, a világon elsőként

[45] Bainbridge, 2020, 1.

[46] Magyar – Simon, 2017, 57-68.; Simon – Magyar, 2017, 89-101.; Simon, 2015, 145-162.; Tóth, 2016, 26-42.

[47] Aiken, 2020, 295.

[48] Jegede – Ovia – Idam, 2016, 5.

[49] Simon, 2016, 72.

[50] Castells, 2006, 379.

[51] Blount, 2016, 5.

[52] Cattaruzza, 2019.

megállapodott külföldi adatszolgáltatók létrehozásáról, amely részeként a legfontosabb észt adatokat tartalmazó biztonsági mentést luxemburgi adatszolgáltatók tárolja, ezzel megnehezítve azt, hogy egyes kibertámadások megbénítsák az országot. Hasonló törekvés figyelhető meg a közel-keleti arab államok körében is, igaz, ők inkább a befektetések biztonságára érdekében kívánnak kialakítani hasonló rendszereket.^[53]

IV. A KIBERTÉR NEMZETI BIZTONSÁGI DIMENZIÓJA

E körülményeket figyelembe véve a kibertér – és ezáltal a hagyományos tér – védelme és biztonsága érdekében szükséges, hogy az egyes államok fegyveres védelmi rendszerei,^[54] illetve ezen belül azok katonai karakterű szervei^[55] – és az e területtel foglalkozó kutatók – feltérképezzék és a hadtudományokhoz igazított értelmezését adják a kibertérnek, ezzel is elősegítve azt, hogy e szervek definiálni tudják a helyüket, szerepüket a kibertéri folyamatokban.

A kibertér eme szűkített értelmezésének szükségességét megerősíti az is, hogy az „információval bárki képes lehet életeket kioltani..., ugyanis: Az internetes és kommunikációs hálózatokra kapcsolt eszközök akár fegyverhez hasonló felhasználást is eredményezhetnek... a pusztítás eszköze, mértéke, illetve társadalmi hatása is inkább a háborúk, vagy az ipari és természeti katasztrófák jogilag csak speciálisan megítélhető következményeivel hasonlíthatók.”^[56] Ezt felismerve, a NATO 2016-ban a kibertérrel is hadszíntérré minősítette.

A definícióalkotás valódi nehézségét e területen az adja – ahogy azt S. Michael Pavelec megfogalmazta –, hogy a hagyományos katonai rendszerekhez képest a kibertér veszélye és előnye, hogy az kiterjed az egész társadalomra, kormányzatra/közigazgatásra, katonaságra, civil szférára és azok mindennapi életére, ennek okán elengedhetetlen, hogy a kibertérre sajátos katonai doktrínákat, stratégiákat dolgozzanak ki, hiszen ezek szükségesek annak megértéséhez és végső soron a hálózatnak és az ahhoz kapcsolódó személyeknek, szervezeteknek a megvédéséhez.^[57] Eme összetettséget hangsúlyozza ki Zachary M. Smith is, amikor a kibertérbiztonságról, kibervédelemről ír, ugyanis rögzíti, hogy a kibervédelem nem önállóan állami tevékenység eredménye, hanem a kibertér jellege okán ahhoz elengedhetetlenül szükséges a civil (azaz a magán- és gazdasági) szféra is.^[58]

[53] Prakash, 2018, 145.

[54] Farkas, 2016; Farkas, 2017, 44-58.; Farkas, 2017, 5-20.

[55] Farkas, 2012, 3-6.

[56] Simon, 2016, 34., 41-42.

[57] Pavelec, 2015, 120-124.

[58] Smith, 2017, 62-66.

Steve Winterfeld és Jason Andress munkájukban úgy fogalmaztak, hogy a kibertérben a csatátér magába foglalja a hálózatokat, a számítógépeket, a hardvereket (ez magában foglalja a beágyazott számítógépes chipeket tartalmazó fegyverrendszereket), a szoftvereket (kereskedelmi és kormányzati fejlesztések), az alkalmazásokat (például parancs- és vezérlőrendszerek), a protokollokat, a mobil eszközöket és az embereket, akik működtetik az egyes eszközöket.^[59]

Az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma által létrehozott meghatározás szerint a kibertér az „informatikai (információs) környezetben értelmezett globális tartomány (domain), amely magába foglalja az IT infrastruktúrák egymással összefüggő elemeinek hálózatát, beleértve az internetet, a telekommunikációs hálózatokat, számítógépes rendszereket, valamint a beágyazott feldolgozó és vezérlő elemeket.”^[60] Szintén ad egy fogalmat a Magyar Honvédség Kibervédelmi szakmai koncepciója is: „a kibertér elektromágneses spektrum használatával meghatározható, dinamikusan változó tartomány, mely az összekapcsolt hálózatok, eszközök és kiegészítő fizikai infrastruktúrák közötti adatok kezelésére szolgál”.^[61] Mindkét meghatározás hiányossága az, amit e tanulmány bevezetőjében is írtam, hogy a kibertérnek annak technikai sajátosságai felől definiálja, és kihagyja annak a biztonság szavatolás oldaláról jelentős, más tudományterületeket is érintő jellemzőit, így például az egyén szerepét a rendszerek integritásában, vagy a térjellemzőiből és azok rétegeiből következő összetett sérülékenységet problematikáját.

A katonai karakterű szervek tevékenységéhez igazodó kibertérértelmezés tehát nem nélkülözheti annak civil sajátosságait, azonban, ahogy arra Haig Zsolték felhívják a figyelmet szükséges azt a civil sztereotípiáktól varázstalanítani. Ugyanis többek között, „a kibertér meghatározásával kapcsolatban – civil értelmezés szerint – általánosan elterjedt nézet, hogy az a számítógép-hálózatokkal és az internettel van összefüggésben. A kibertér katonai értelmezése azonban kiterjeszti ezt a dimenziót, és nemcsak a számítógép-hálózatok működési környezetét érti alatta.”^[62] Kassai Károly pedig emellett rögzíti a kibertér katonailag kiemelt sajátosságát, hogy „fizikai jellemzőkkel nehezen meghatározható, a képességek alakulása szerint dinamikusan változó tartalommal bír, beleértve az adatok és hozzáférési lehetőségek sokféleségét”,^[63] amelyek okán elengedhetetlenül szükséges a nemzetközi trendek és folyamatok ismerete, a sebezhetőségek azonosítása^[64] és a felhasználói tudatosság magas szinten tartása, amely magában hordozza a szövetségi és nemzeti szereplők közötti információáramlást.

A NATO fogalmi attitűdje azonban maradt technológiai központú. Alapvetően a kibertér egy összetett dinamikus környezetnek tekintik, amely a működési

[59] Winterfeld – Andress, 2013, 22.

[60] Joint Publication 1–02 Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, 57.

[61] A honvédelmi miniszter 60/2013. (IX. 30.) HM utasítása, 1. melléklet, 2. pont 8.

[62] Haig – Kovács – Ványa – Vass, 2014, 23.

[63] Kassai, 2012, 129.

[64] A kibertér sebezhetőségét fokozó karakterisztikáiról ld. Németh, 2019, 307-325.

környezet egyik komponense.^[65] A 2020-ban közétett kiberműveleti doktrínában található fogalom már a fentieknek – Haig, Kassai – megfelelően tartalmaz új fogalmi elemeket is. Ugyanis a doktrína szerint a kibertér „az összes összekapcsolt kommunikációs, informatikai és egyéb elektronikus rendszerből, hálózattól és azok adataiból álló globális terület, beleértve az elkülönült vagy független rendszereket is, amelyek adatokat dolgoznak fel, tárolnak vagy továbbítanak”.^[66] Vagyis kiemelt részét képezi a fogalomnak az adatvagyon is. Emellett viszont a fogalmi elhatárolásban továbbra sem jelenik meg a kibertér társadalmi jellege, amely viszont a nemzeti biztonság szempontjából legalább annyira releváns, mint a technológiai oldal. Ugyanis például a jogi eljárások és szabályozás kialakítása terén – Escobar és Castells gondolatait továbbfűzve – a technológia és társadalom egymás esszenciális jellegét jelenthetik, hiszen mára a technológiának a társadalmi, a társadalomnak pedig a technológiai realitása megkérdőjelezhetetlen; a hatás–viszonytatás pedig mindkettő esetében strukturális változásokat eredményezhet. Így a jog mint társadalmi jelenség, a társadalmi totalitás egyik részobjektuma is ezen változó környezet része, amelyre ugyanúgy hatással van a technológia. Viszont a társadalom oldaláról biztonságos keretek kialakítását teszi lehetővé a megfelelő mélységű és színvonalú jogi szabályozás, a technológia fejlesztések, azok alkalmazása és továbbfejlesztése terén. Nem elhanyagolható e szempontból pedig, hogy az ezen nyugvó jogi környezet az állam biztonsági, védelmi, valamint államközi tevékenységének technológiai oldalát nézve is megfelelő, garanciális és nem utolsósorban jogállami foglalatát adhatja. Ehhez viszont szükségképpen fel kell ismerni, hogy a kibertérnek és a kibertér biztonságának nemcsak technológiai fogalmi jegyei vannak, hanem társadalmiak is.

V. UTÓSZÓ

A fenti fogalmak és jellemzők összegzéseként mindenképpen levonható az a következtetés, hogy a kibertér a földrajzi tér egy olyan sajátos, folytonosan változó része, amely a hagyományostér-elemekkel kölcsönhatásban van, de azoktól mégis elkülönült, egyedi térjellemzőkkel bíró térréteg. E virtuális téren keresztül milliós nagyságú információs áradat halad át egyetlen perc leforgása alatt. „Egyértelműen prognosztizálható: a kibertér rendszerei egyre nagyobbá, gyorsabbá és komplexebbé válnak”^[67] az elkövetkező években. Ezáltal még inkább mindenki számára könnyen hozzáférhetővé válik ez a folyamatosan bővülő entitás, amely valós hatást gyakorol az egyén, valamint a társadalom önképére, a társadalmi reflexiókra, a globális gazdaságra, és amelyben aktív szereplőként jelennek meg az államok igazgatási és katonai karakterű szervei.

[65] Munk, 2018, 115.

[66] Allied Joint Publication-3.20 Allied – Joint Doctrine for Cyberspace Operations. NATO standard, 4.

[67] Babos, 2011, 42.

A kibertér tehát ebben a felfogásban nemcsak a földrajzi tér része, hanem a társadalmi totalitás olyan részegysége, amely közvetlenül befolyásolja a társadalmi totalitás többi részegységét, így többek között az egyéneket, a társadalmi hálózatokat és a társadalmi struktúrát, az állami intézményrendszert és feladatellátást, a biztonsági rendszereket és a jogi szabályozást is. E hatás megkerülhetetlen velejárója, hogy a társadalmi totalitás érintett részkomplexumainak választ kell adniuk arra a kihívásra, amelyet a kibertér és a hozzá kapcsolódó technológiák jelentenek.

IRODALOM

- Aiken, Mary (2020): *Cyber-csapda – Hogyan változtatja meg az online tér az emberi viselkedést?* Harmat– Új ember, Budapest.
- Babos Tibor (2011): „Globális közös terek” a NATO-ban. In: *Nemzet és biztonság*. 2011/3. sz.
- Bainbridge, William Sims (2020): *The Social Structure of Online Communities*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Baji Péter (2014): Az internet, a tér és az új gazdaság Budapesten. In: *Tér*. 2014/4. sz. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2628>.
- Batty, Michael (1997): Virtual Geography. In: *Futures*. 1997/4–5. sz. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(97\)00018-9](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(97)00018-9).
- Bell, David (2007): *Cyberculture Theorists – Manuel Castells and Donna Haraway*. Routledge, London – New York.
- Blount, P. J. (2016): *Reprogramming the World: Cyberspace and the Geography of Global Order* (disszertáció). The State University of New Jersey, Newark.
- Castells, Manuel (2006): *Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra – Az identitás hatalma*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Castells, Manuel (2007): *Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra III. kötet – Az évezred vége*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Cattaruzza, Amaël (2019): *A digitális adatok geopolitikája – Hatalom és konfliktus a big data korában*. Pallas Athéné Books, Budapest.
- Dodge, Martin – Kitchin, Rob (2001): *Mapping Cyberspace*. Routledge, London–New York.
- Erdős, Ferenc – Németh, Richárd (2019): AMT-based Real-Time, Inter-Cognitive Communication Model. In: *Acta Polytechnica Hungarica – Journal of Applied Sciences*. Vol. 16, No. 6/2019. DOI: 10.12700/APH.16.6.2019.6.8.
- Erdős, Ferenc – Németh, Richárd – Bayboboeva, Firuza (2023): Virtual Teamwork in Gamified 3D Environment. In: *Infocommunications Journal*. 15., Special Issue. DOI: <https://doi.org/10.36244/ICJ.2023.SI-IODCR.3>.
- Escobar, Arturo (1994): Welcome to Cyberia – Notes on the Anthropology of Cyberculture. In: *Current Anthropology*. 1994/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.1086/204266>.
- Farkas Ádám (2012): A katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás helye, szerepe, létjogosultsága az állam és társadalom rendszereiben. In: *Hadtudomány*. 2012/elektronikus sz.
- Farkas Ádám (2016): *Tévelygések fogásában?: Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarországi katonai védelmére*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.

- Farkas Ádám (2017a): Adalékok az állam fegyveres védelmének rendszertani megközelítéséhez. In: *Honvédségi Szemle*. 2017/1. sz.
- Farkas Ádám (2017b): A terrorizmus elleni harc, mint kiemelt ágazatközi fegyveres védelmi feladat. In: *Szakmai Szemle*. 2017/3. sz.
- Gibson, William (1984): *Neuromancer*. ACE Publishing Group, New York.
- Gosztonyi Gergely (2022): *Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig – A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Haig Zsolt – Kovács László – Ványa László – Vass Sándor (2014): *Elektronikus hadviselés*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest.
- Hortoványi Lilla – Szabó Zsolt Roland – Nagy Sándor Gyula – Stukovszky Tamás (2020): A digitális transzformáció munkahelyekre gyakorolt hatásai – Felkészültek-e a hazai vállalatok a benne rejlő nagy lehetőségre (vagy a veszélyekre)? In: *Külgazdaság*. 2020/március-április.
- Jakobi Ákos – Lengyel Balázs (2014): Egy online közösségi háló offline földrajza, avagy a távolság és a méret szerepének magyar empiriái. In: *Tér*. 2014/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.17649/tet.28.1.2590>.
- Jakobi Ákos (2002): A virtuális világ terei. In: *Magyar Tudomány*. 2002/11. sz.
- Jegede, Ajibade Ebenezer – E. Ovia – SC. Idam (2016): Cyberspace and Crime Engineering: A Sociological Review. In: *International Journal of Forensic Sciences*. 2016/1. sz.
- Kassai Károly (2012): Kiberveszély és a Magyar Honvédség. In: *Hadmérnök*. 2012/4. sz.
- Koltay András (2019): A social media platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából. In: *In Medias Res*. 2019/1.
- Kulesza, Joanna (2012): *International Internet Law*. Routledge, London, New York.
- LightReading: Moore's Law Is Dead. Where Is Energy Saving Heading in the Electronic Information Industry? (Elérhető: <https://www.lightreading.com/moores-law-is-dead-where-is-energy-saving-heading-in-electronic-information-industry/a/d-id/781014> Le-töltés ideje: 2023.02.04.).
- Magyar Sándor – Simon László (2017): A terrorizmus és indirekt hadviselés az EU kiber-térben. In: *Szakmai Szemle – A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat tudományos-szakmai folyóirata*. 2017/4. sz.
- Mészáros Rezső (2006): A kibertér, mint új földrajzi tér. In: Kiss Andrea – Mezősi Gábor – Sümegehy Zoltán (szerk.): *Táj, környezet és társadalom – Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, Szeged.
- Moore, Gordon E. (1965): Cramming more components onto integrated circuits. In: *Electronics*. 1965/8. sz.
- Munk Sándor (2018): A kibertér fogalmának egyes, az egységes értelmezést biztosító kérdései. In: *Hadtudomány*. 2018/1. sz.
- Nagy Károly (1999): Titok és biztonság az információs társadalomban. In: *Belügyi Szemle*. 1999/4–5. sz.
- Németh Richárd (2019): Kibertámadások gazdasági vonatkozásai a vállalati szférában. In: Dernóczy–Polyák Adrienn (szerk.): *Kutatási jelentés I*. Universitas–Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Pavelec, S. Michael (2015): Cyber Warfare in the Professional Military Education System. In: Spinger, Paul J. (szerk.): *Cyber Warfare*. ABC–CLIO, Santa Barbara–Denver–Oxford.
- Pintér István (2016): A virtuális tér geopolitikája. In: Pintér István (szerk.): *A virtuális tér geopolitikája – Geopolitikai Tanács Műhelytanulmányok*. Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány, Budapest.
- Pintér Róbert (2007): Úton az információs társadalom megismerése felé. In: Pintér Róbert: *Az információs társadalom – Az elmélettől a politikai gyakorlatig*. Gondolat – Új Mandátum, Budapest.

- Pirisi Gábor – Trócsányi András (2015): *Általános társadalom- és gazdaságföldrajz*. (Elérhető: <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch01s02.html>. Letöltés ideje: 2023.02.04.).
- Pirisi Gábor – Trócsányi András (2019): *Fejezetek a társadalomföldrajz világából*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Prakash, Abishur (2018): *Új geopolitika – A világ jövője technológia, I-II. kötet*. Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest.
- Simon László – Magyar Sándor (2017): A terrorizmus és indirekt hatása a kibertérben. In: *Nemzetbiztonsági Szemle*. 2017/3. sz.
- Simon László (2015): A fokozódó terrorizmus Európában és annak hatása a katonai tömegrendezvények biztosítására. In: *Szakmai Szemle – A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat tudományos-szakmai folyóirata*. 2015/2. sz.
- Simon László (2016): A titok speciális értelmezése az elmúlt 25 év kihívásainak, kockázatainak és fenyegetéseinek tükrében. In: *Felderítő Szemle*. 2016/1. sz.
- Simon László (2016): Az információ mint fegyver? In: *Szakmai Szemle*. 2016/1. sz.
- Smith, Zachary M. (2017): Cyber Security. In: Spinger, Paul J. (szerk.): *Encyclopedia of Cyber Warfare*. ABC-CLIO, Santa Barbara-Denver.
- Stokes, Christopher (2009): Chapter 2 – OSI Model and Then Some. In: Dale, Liu (szerk.): *Next generation SSH2 implementation: securing data in motion*. Burlington, Elsevier. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-1-59749-283-6.00002-7>.
- Szkála Károly – Munka Sándor (2018): A kibertér fogalma, értelmezése és fejlődése. In: *Földrajzi Közlemények*. 2018/4. sz.
- Tóth Zoltán Balázs (2016): Az Iszlám Állam online térhódítása. In: *Nemzetbiztonsági Szemle*. 2016/4. sz.
- Turkle, Sherry (2011): *Alone Together – Why We Expect more from Technology and Less from Each Other*. Basic Books, New York.
- Werbach, Kevon (2006): A Layered Model for Internet Policy. In: *Journal on Telecommunications and High Technology Law*. 2006/2. sz.
- Winterfeld, Steve – Andress, Jason (2013): *The Basics of Cyber Warfare Understanding the Fundamentals of Cyber Warfare in Theory and Practice*. Elsevier, Waltham.
- Wright, Gavin: ARPANET. In: *TechTarget/Networking*. (Elérhető: <https://www.techtarget.com/searchnetworking/definition/ARPANET> Letöltés ideje: 2023.02.04.).

JOGFORRÁSOK

- Allied Joint Publication-3.20 Allied – Joint Doctrine for Cyberspace Operations. NATO standard, January 2020. (Elérhető: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/899678/doctrine_nato_cyberspace_operations_ajp_3_20_1_.pdf. Letöltve: 2023.02.04.).
- Joint Publication 1–02 Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, (Elérhető: https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1_02.pdf Letöltés ideje: 2023.02.04.).
- A honvédelmi miniszter 60/2013. (IX. 30.) HM utasítása a Magyar Honvédség Kibervédelmi Szakmai Koncepciójának kiadásáról.

NÉMETH GABRIELLA

Dunántúli tanítói életképek a 19-20. századból – Németh Márton ágostai hitvallású evangéli- kus oskolamester hagyatéka^[1]

ABSTRACT

Lutheran elementary and secondary schools played a significant role in public education and culture already in the 19th and 20th centuries. Enrolling students, holding weekly meetings, providing training training for teachers and designing syllabuses were all part of their educational activities. Teachers had a significant impact on the life of the local community, as the establishment and operation of associations and community institutions (fire brigade, granary, clubs etc.) gave people a sense of stability, perspective and faith, even in the more difficult years of the century. Márton Németh, an Augustana Lutheran teacher, served the Transdanubian Congregation of the Lutheran Church in Iván-Egerszeg (now Vasegerszeg) for more than four decades. The work of the Németh family of teachers is thus rightly included in the county's heritage. The work of his grandson, who is now an honorary citizen of Vasegerszeg, is commemorated on a plaque in the town.

Keywords: Lutheran teachers ■ Sopron Grammar School ■ Márton Németh
■ Transdanubian Congregation of the Lutheran Church ■ Vasegerszeg ■ Iván-Egerszeg

I. BEVEZETÉS

Az evangélikus iskolák az egyház szervezeti felépülésével párhuzamosan indultak el a 16. században, és az elemi iskoláknak és középiskolai intézményeknek jelentős szerepük volt az oktatásban, népművelésben. Evangélikus iskolaként indult az 1530-as években a pápai, a 40-es években a sárospataki, majd később, a 17. században hat, a 18. század kez-

[1] A szerző jogász, a Budapesti Metropolitan Egyetem főiskolai docense, a Széchenyi István Egyetemen védte meg doktori disszertációját, Németh Márton ükunokája. A tanulmányt a 2020-2021 években végzett saját családfakutatása inspirálta, amelynek során feltárta a vadsofai Németh család leszármazói, köztük több ágostai evangélikus iskolamester életútját.

detén egyetlen evangélikus gimnázium született.^[2] Az evangélikus tanítóképzés kezdeteit is ekkorra tehetjük. A gyülekezetek többségének általában volt saját kisiskolája is, és a lelkészi és tanítói munka összefonódott. A lelkészek gyakran tanítással kezdték szolgálatukat, mielőtt a kiválóbbakat egy-egy gyülekezet végleges állásra meghívta. E korszakban a magyar köznemeseknek, papoknak, tanároknak és tanítóknak volt köszönhető, hogy a latin nyelvű tudományos irodalom mellett magas színvonalú magyar nyelvű egyházi (ún. prédikációs) irodalom alakult ki, amely fejlődést jelentett az előző századok magyar nyelvéhez képest.^[3] A 19. században egy új iskolaalapítási hullám volt érzékelhető. Az 1892/93-as tanévben az evangélikus egyháznak 22 gimnáziuma és 2 reáliskolája volt, az elemi iskolákon kívül.^[4] A diákok anyakönyvezése, a speciális tanulmányi rend, a tanárok heti megbeszélései és a tanmenet rögzítése egyaránt jellemezte az evangélikus oktatási rendszert.^[5] Filozófiai, bölcseleti, teológiai és jogi oktatás is folyt a líceumokban, és a 18. században elindult az evangélikus tanítóképzés. 1842-től kiadják a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot, amely a protestáns közvélemény formálásában döntő szerepet játszó egyetlen országos protestáns hetilap és a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium félhivatalos közlönye is volt, 1848-ban rendszeresen közölte a protestáns egyházakkal kapcsolatos rendeleteket.^[6] 1848-ban hívják össze az első evangélikus egyetemes tanítógyűlést. A kollégiumok és líceumok könyvtárakkal is rendelkeztek, emellett tanári könyvtárakban és gyülekezeti könyvtárakban is elérhető volt a főleg német nyelvű, illetve magyar nyelvvel és irodalommal is foglalkozó számos mű.^[7] 1911-ben még 1300 elemi iskola működött a polgári és a középiskolák, tanítóképzők és óvodák mellett, de 1952-ig minden evangélikus iskola államosításra került.^[8] A neves evangélikus egyházkerületi *lyceum* az államosítás után Berzsényi Dániel Gimnázium néven élt tovább, és könyvtára hazánk egyik legrégebbi evangélikus alapítású könyvtára, amely a középkori plébániagyűjtemények anyagából kifejlődött, több tízezer kötetes egyházi és polgári könyvtár volt.^[9] Szinte minden gyülekezet tartott fenn elemi iskolát, és működtek leánygimnáziumok, tanító- és tanítónőképzők, Jogakadémia vagy lelkészképző iskolák is.

Németh Márton, aki a Dunántúlon igen ismert ágostai evangélikus tanító volt, 1847. július 16-án született Vásárosfaluban, néhány évvel szülei esküvőjét követően.^[10] Szülőfaluja, Vásárosfalu a Rábaközben helyezkedik el. Egy 1381. jú-

[2] Keveházi, 1911, 81.

[3] Trócsányi, 1935, 37.

[4] Keveházi, 1911, 87.

[5] Keveházi, 1911, 83.

[6] Kertész, 2002, 30.

[7] Keveházi, 1911, 84.

[8] Keveházi, 1911, 87.

[9] Keveházi, 1911, 89.

[10] Németh Mihály (kisbirtokos polgár, sz.: 1824.) és Németh Mihályné sz. Mátis Zsófia (sz.: 1825) 1843. novemberében házasodtak. Gyermekük: Márton, Zsófia, Eszter, ifjabb Mihály és Anna.

lius 24-én kelt oklevél említi először a települést, Németfalu néven.^[11] A későbbi oklevelekben hol Németfalu, hol Vásárosfalu megjelöléssel szerepel.^[12] A középkorban az Osl nemzetség birtoka volt, később a Kanizsaiak, utána a sárvári Nádasdyak, majd az Esterházyak a környék legfőbb birtokosai. A 2011-es népszámlálás során a lakosok több mint kilencven százaléka magyarnak mondta magát, és a vallási felekezettel tekintve többségében evangélikusok lakta település.^[13] A Németh család és Márton életét bemutató életképeken keresztül bepillantunk a korabeli ágostai evangélikus tanítói hétköznapiakba, abba, hogy milyen közösséget alkottak, miben számítottak a falu lakosai a helyi tanítóra, és milyen közösségépítő szerepe volt egy oskolamesternek a helyi gazdasági, kulturális életben, intézmények alapításában való részvétellel, mások képviselésével vagy akár kézműves tehetségben rejlő segítő közreműködéssel. Az evangélikusoknak mindig nagy gondja volt a közművelődés emelésére, így minden gyülekezetben népiskolát, a nevezetesebb helyeken felsőbb iskolákat, vagy akár nyomdákat is alapítottak.^[14] De a kisebb gyülekezetek közül a fiókegyházaknak sem lelkésze, sem saját tanítója nincs.

II. A SOPRONI LYCEUMTÓL AZ IVÁN-EGERSZEGI GYÜLEKEZETIG

Híres intézmény falait koptatta a Németh tanító család több tagja is. A kiskamasz Márton 1861-től kezdve a soproni evangélikus *lyceumban* tanult, majd az akkor még három évfolyamú tanítóképzőbe iratkozott be, hol 1868-ban végzett. Már harmadéves hallgató korában segédtanítói állást nyert el.^[15] Csak később épült meg Vásárosfalu község saját iskolája, ahol azonban csak az alsó tagozatosok tanulhattak, míg a felsősök Beledre jártak át.

A *lyceum* ma a Berzsényi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium és Kollégium nevet viseli, és ahogy évszázadokkal ezelőtt, továbbra is küldetésének tartja a Sopron környéki vagy még távolabbi kistelepülések evangélikus gyülekezetei által hozzá küldött tehetséges fiatalok nevelését, oktatását.^[16] A középkor végi Magyarországon Sopron egyike volt annak a kilenc városnak, amely 1440 és 1514 között száznál is több tanuló küldött ki külföldi egyetemekre.^[17] 1557-ben a mai belváros szélén új, latin iskola épült – a korábbi városi kisiskola rozszant épületét

[11] Németfalu, Nemodfalu, Némethfalu – ld. Zala megye helytörténeti lexikona, 27.

[12] Wikipedia.hu: Vásárosfalu.

[13] KSH helynévtár: Vásárosfalu.

[14] Borovszky, 1898, 305.

[15] A soproni Evangélikus egyházkerületi lyceum 1867. évi kiadványa szerint a „tanítóképzésében az 1867/8-ik tanévben a III. éves növendékek közül Németh Márton, Vásárosfalu — Sopron megye s. tanítói állomást nyert.”

[16] Berzsényi Dániel Gimnázium weblapja: Alapítás.

[17] Berzsényi Dániel Gimnázium weblapja: Alapítás.

lerombolva, a polgármester egykori kertjét is magában foglaló telekadománynak köszönhetően annak helyén –, megelőzve ezzel az evangélikus gyülekezet 1565. évi megalakulását is.^[18] Az Evangélikus Líceum századok óta ezt az iskolát tekinti jogelődjének. Bár a protestantizmuson belül az evangélikusságnak külön hit- és erőpróbát jelentett többnemzetiségű összetétele, a reformkori iskolában alig voltak nemzetiségi ellentétek.^[19] Pedig a század folyamán volt olyan tanév, amikor 34 vármegye küldte el fiait a soproni alma materbe.^[20] 1829-ben a Líceum felső tagozatának keretében indult el a tanítóképzés.

1858-ban szervezetileg is különvált a gimnáziumtól a tanítóképzés, így már ide járhatott Németh Márton is.^[21] A húszéves tanítónövendék lelkesen segéd-tanítóskodott Répcelakon, majd 1868. októberében a közeli Iván-Egerszegrre hívta őt a helybéli evangélikus gyülekezet. Egyhangúlag választották meg a közösség helyi rendes tanítójának.^[22] A falu — voltaképpen egy uradalmi központ — csupán öt-hat házból állt, az evangélikus egyházközség eleme népiskolája pedig egy még épülőfélben lévő, zsúpfedeles házikó volt.^[23] A fiatalember lelkesen kezdett bele közösségépítő munkájába, két év múlva megalapította a gyülekezeti magtárat, amely jól prosperált, hisz tőkéje egy fél évtized elteltével már kétszáz mérő lett.^[24] A Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházban tömörültek az ország evangélikusai, nemzetiségi és nyelvi hovartartozásra tekintet nélkül.^[25] A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület névtárából – melyet Sopronban nyomtatott Romwalter Károly — pontosan tudni lehetett, hogy melyik évben hol, ki volt a tanító.^[26] Voltak községek, ahol gyors egymásutánban váltották egymást, és voltak olyan települések, ahol évtizedeken át nem változott a tanító személye a helyi gyülekezetben. Évekkel később Uraiújfaluba új tanító érkezett (Kiss Zsigmond), de Iván-Egerszegen tizenkét év múltával is még Németh Márton szolgált.^[27] Érdekes-

[18] Hummel Miklós. Forrás: Soproni Lyceum értesítője 1935/36, 3.

[19] Magyarország a XX. században, 1996-2000. 287.

[20] Berzsényi Dániel Gimnázium weblapja: XVIII-XIX. század.

[21] Berzsényi Dániel Gimnázium weblapja: A líceum története.

[22] Evangélikus Népiskola 1908, 337.

[23] Képes Újság, 1981/36. szám – Tanítónak született.

[24] Erről a negyvenéves tanítói jubileumot ünneplő gyűlésen 1908-ban felolvasott életrajzából tudunk részleteket. A mérő egykori mértékegység, szemtermények mérésére használták, általában 62,53 liter. Több fajtája volt, nagysága vidékenként változott. Térfogatot jelöl, főleg búza úrmértékét adták meg vele. 1 bécsi mérő 61,487 litert, 1 pesti mérő 93,74 litert, 1 pozsonyi mérő 62,53 litert, a szegedi mérő 128 litert jelentett. Ma már nem használatos. Ld. Magyar Néprajzi Lexikon, 3. kötet M.

[25] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 287.

[26] A Nyugati (Dunántúli) evangélikus egyházkerület székhelye Győr: 105 egyházközség található az egyházkerület területén, amik hat egyházmegyét alkotnak. (Időközben megszűnt a korábbi Dunántúli evangélikus egyházkerület, de az egyház zsinata 1997. február 22-én a meglévő két kerület mellett a dunántúli egyházkerület újbóli felállítását mellett döntött, amelynek neve Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület lett.) Lapja a Dunántúli Harangszó. Vö. Lutheran.hu.

[27] Ld. Ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes névtára (1880): „14. Urai-Ujfalu, m. keletk. és anyak. 1784. Up. és Ut. Ostffi-Asszonyfa. L. Kiss Imre. F. Nagy Pál, T. Kiss Zsigmond az anyának, Németh Márton Iván-Egerszegen.”

ség, hogy ugyanebben az időben szintén tanítóként tevékenykedett Tolna megyében egy másik Németh Márton is, aki azonban csak kortársa és névrokona volt az iván-egerszegi néptanítónak. (Orgonista volt Szekszárdon, igen jó tanító hírében állt, de amikor új orgonistát fogadott a város, féltékenységében oly dologra vete-medett, amelynek következtében menesztették egyházi szolgálatából.^[28])

Ebben az időszakban az evangélikus egyházi alkotmányozó zsinat számos, az egyház életét és szervezetét szabályozó törvényt fogadott el, amely a közalapokra vagy az egységesített adózásra vonatkozott. Magyarországon a polgári korban egymás után számos országos egyházi autonómiaszervezet jött létre (pl. erdélyi unitáriusok 1850, izraelita hitfelekezeti szabályzat 1868, görögkeleti szerbek 1875, baptisták 1905, stb.^[29]) és az ágostai hitvallású evangélikus egyház működését meghatározó alkotmányt 1893. március 18-án fogadta el I. Ferenc József király.^[30] Újabb tíz év elmúltával Iván-Egerszegen még mindig Németh Márton az oskolamester, míg például Urai-újfaluban Róth Kálmán vette fel a szolgálatot. Kis közösségekről beszélhetünk a Dunántúl ezen részein, bár az említett névtár szerint a lakosok száma 1903-ban, Iván-Egerszegen már több száz fő volt. Ez örövendes gyarapodást jelentett a kezdetekhez képest, amikor még csak néhány uradalmi házban laktak itt, de sajnos a falu többségében evangélikus lakossága a századelőt követő későbbi évtizedekben – egészen napjainkig – egyre csökkent.^[31] Amikor a mai Vasegerszeg község 1937-ben Iván-Egerszeg és Keményegerszeg egyesítéséből létrejön, és amely a szomszéd Urai-újfalu evangélikus egyházához tartozott, Márton már nem él, de a tanítói állásban egyik fia, Jenő dolgozik tovább.^[32] De ne ugorjunk hirtelen ennyit az időben, bár az evangélikus templom ma is áll. A kis gyülekezet Iván-Egerszeg főutcáján építette fel tornyos imaházát és felekezeti iskoláját a 19. század közepén, és az egykor iskolaépületként funkcionáló teremben ma is tartanak rendezvényeket, esküvőket vagy falunapi rendezvényt az összetartó faluközösség számára, míg az épületen belül található egykori tanítólakon nyomot hagyott az idő vasfoga.

[28] A Szekszárdi Vasárnap 1994.08.28-i számában Németh Judit írta meg az 1811-ben történt esetet.

[29] Gergely, 2004, 303.

[30] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 287.

[31] Vasegerszeg hivatalos weblapján a falutörténet szerint a falu lakossága 1890-ben 741 fő; 1920-ban 689 fő; 1949-ben 452 fő; 1960-ban 599 fő; 1970-ben 534 fő; 198-ban 447 fő; 1984-ben 413 fő; 2015-ben a Wikipedia Vasegerszegről szóló adatai szerint 392 fő, napjainkban 364 fő.

[32] Vasvármegye 121/137. számú határozata (1937).

1. ábra: Evangélikus templom és az egykori iskola,
Vasegerszeg (Forrás: a szerző fényképe, 2021)

A lelkipásztori szolgálat mellett az evangélikus egyház hangsúlyosan ellátta a helyi közösségek iskolai-nevelői tevékenységét. Az evangélikusság a reformatori alapokra épülő tanítási-oktatói feladatát mindig komolyan vette, és a gyülekezetek maguk gondoskodtak a templom mellett iskola létesítéséről.^[33] Németh Márton mint a településre kinevezett tanítómester mindösszesen 43 évig teljesített itt szolgálatot. Egykori sajtótudósítások egyenesen arról szóltak, hogy tanító dinasztiát alapított.^[34] Az alapító a negyvenéves jubileuma alkalmából a vallás- és közoktatási minisztertől szolgálata elismeréseként miniszteri oklevelet kapott.^[35] A Németh család egy évszázadon túlmutatóan, egészen 1981-ig adott tanítókat Vasegerszegnek. "Nagyapámat 1868-ban hívta meg tanítónak a helybéli evangélikus gyülekezet. Az évszám azért érdekes, mert báró Eötvös József akkor terjesztette az országgyűlés elé a kötelező iskolai oktatást bevezető népoktatási törvényt."^[36] – emlékezett unokája, Németh Jenő Árpád.^[37] Minden szülő vagy gyám, ideértve azokat is, „kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy házi szolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha nevelésökről a háznál vagy magán tanintézetben nem gondoskodtak)

[33] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 305.

[34] Németh Márton, majd fia, Németh Jenő, később pedig ennek fia, Németh Jenő Árpád is Iván-Egerszegen, később Vasegerszegen tanított, az evangélikus templomban működő iskola falai közt. A falukosai azóta összefogással felújították az egykori oskolamester és felesége sírját, és a felújított sírhelyet és a megjelent híveket 2022 novemberében a lelkész nő megáldotta.

[35] Erről a negyvenéves tanítói jubileumot ünneplő gyűlésen, 1908-ban felolvasott életrajzából tudunk részleteket.

[36] Az 1868. évi XXXVIII. törvény cikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

[37] Vas Népe, 1995/189. szám.

nyilvános iskolába járattani, életidejük 6-ik évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg 15-ik év betöltéséig”.^[38] Népoktatási tanintézetek voltak az elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdék, és a nyilvános tanintézeteket a különböző hitfelekezetek, társulatok, községek vagy az állam is fenntartóként üzemeltethette. A felekezetek saját erejükből tarthatták fenn tanintézeit, és ezekre híveiktől anyagi hozzájárulást kérhettek. A tanítókat és tanárokat maguk választhatták, fizetésüket maguk határozhatták meg, a tankönyveket maguk szabhatták meg, s a tanítási módszer iránt is önállóan rendelkezhettek, de a tanintézetek is az állam felügyelete alatt álltak.^[39] Ekkor még a fiú- és leánygyermekeket lehetőség szerint külön termekben kellett oktatni, miközben a község tartozott az iskolát földgömbel, térképpel, táblákkal, természetrajzi ábrákkal és taneszközökkel felszerelni.

Márton tanító ősei felvidéki jövevény kézművesek voltak, akik építő-készítő tudományukkal szereztek nemcsak tekintélyt, hanem megélhetést is maguknak, valahol Sárvár közelében.^[40] Takaros, „gyarapító-szaporító ember” lett Márton is, akit nem egyszerűen csak tanító bácsinak, hanem akkortájt mesternek (oskolamester) neveztek. Mert az evangélikus tanító egyben afféle íródeákja, megbecsült értelmiségije volt a falujának: marhalevelet^[41] vagy kérvényt írt, ha kellett, vagy képeket festett a termék díszítéséhez. A tűzvész pusztítása után épített házak is őrizték nevét, mert tanító létére ő készítette el a faragásokat, és ő szabta fel az új tetőket a faluban. Később a képviselőtestület tagja lett, és nemcsak a közösségi magtárnak, hanem a tűzoltóegyesület alapjainak lerakásában is közreműködött.^[42] Németh Márton növényeket oltott, szerezett, mint bárki más a helybeliek közül. Fia, Németh Jenő szintén a falu tanítója és egyben jegyzője is volt. Unokája, az ifjabb Németh Jenő Árpád is a tanítás mellett növényeket termesztett vagy festett, ha arra volt szükség.^[43] Széleskörű növénytani ismereteit bizonyította, hogy két almafajtából új típust nemesített ki, és negyvenöt méhcsaládot tartott. Emellett kőműves, ács, asztalos, lakatos is volt, szabadidejében

[38] 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 1. §, 4. §.

[39] 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 8-11. §, 14. §.

[40] A Népszabadság, 1979/152. számában a Tornyos iskola c. írásban megjelent személyes visszaemlékezés utal a Némethek eredeti, felvidéki származására. Németh Márton nagyapja, Németh György sz. 1794, Vadosfa, dédapja Németh Mihály, sz. 1761, Vadosfa, de ükapja, Németh Márton születési ideje és helye pontosan nem ismert, körülbelül 1739-re tehető.

[41] A marhalevél valamely nagyobb haszonállat azonosításához szükséges adatokat feltüntető hivatalos okirat, amely igazolja valakinek az állatra vonatkozó tulajdonjogát és azt, hogy állategészségügyi szempontból az szállításra, eladásra alkalmas-e. Számos azonosító adatot tartalmaz. A marhalevél napjainkban úgynevezett hatósági bizonyítvány, amely igazolja az állat tulajdonjogát, továbbá azt, hogy az állat(ok) forgalomba hozatalának, más település területére vagy – külön jogszabály alapján elrendelt zárlat esetén – a tartási helyéről más tartási helyre történő szállításának állat-egészségügyi hatósági korlátozó intézkedés miatt nincs akadálya. Ld. a 21/1996. (VII. 9.) FM rendelet a marhalevél kiváltásáról és kezeléséről.

[42] Erről a negyven éves tanítói jubileumot ünneplő gyűlésen, 1908-ban felolvasott életrajzából tudunk részleteket.

[43] Magyar Hírlap, 1971/333. szám – A százéves hársfa alatt.

a rokonságnak lakóházakat tervezett és épített. Nagyapja és apja nyomdokain lépkedve ő is a soproni tanítóképzőt végezte el, és a kilencszázhetvenes évek elején a templomkertben állva mutatta az oskolamester hagyatékát, egy legalább százéves gyönyörű hársfát, amelyet a tanító ültetett, és amely ma is árnyat ad a templom udvarán a nyári melegben.^[44] A végzős osztályok a kilencszázhetvenes években még e hársfánál állva készítették el az osztályfényképet a tanév lezárásával.^[45]

Németh Márton idejében a környékbeli Zsédenyből és Hegyfaluból is Iván-Egerszegre jártak a tanulók, így hat osztályban száz-százötven gyermeket tanított a mester. Fia, Jenő már csak 80-90 gyerekkel „bajlódott évről évre”, az unokára pedig csupán az alsós négy osztály felkészítése maradt.^[46] Másik fia, Kálmán is megbecsült és sokoldalú tagjává vált a dunántúli evangélikus közösségnek, aki nemcsak Galsán, Szepezden vagy Rigácson tanított, de ha kellett, ő is szövetkezetet alapított, színdarabot rendezett,^[47] polgári lövészegyletet és szövetkezetet vezetett, vagy az iskolai vizsgálóbizottságban tevékenykedett. Oltárképet festett a zalamegyesi templomnak, verset szavalt és gyűjtést rendezett nemes célok támogatására.^[48] Kálmán is négy évtizedig szolgált Rigácson, közösségének hűséges tanító mestere volt. Tudásukkal mindannyian tevékenyen részt vettek a helybéli családok életében.

III. KÖZÖSSÉGI ÉS HITÉLET A DUNÁNTÚLI EVANGÉLIKUS GYŰLEKEZETBEN

1951-ig a négy evangélikus Egyházkerület a Bányai, Dunántúli, Dunáninneri és a Tiszai.^[49] Az evangélikus egyházkerületekben 1870-ben egy felmérés 1 883 396 lélekszámot állapított meg (1970-ben már csak 430 000 főt számláltak).^[50] A kiegyezéstől az I. világháború kitöréséig tartó évek jelentős egyháztörténeti vonatkozásokkal bírtak,^[51] mialatt a magyar kormány az 1848. évi XX. tc. szellemének a vallássegnylőség, az egyházak anyagi támogatása tekintetében azok

[44] Magyar Hírlap, 1971/333. szám – A százéves hársfa alatt.

[45] Szabóné Tóth Ildikó Zita vasegerszegi lakos 2021. évi, a szerzőnek elmesélt személyes visszaemlékezése alapján.

[46] Magyar Hírlap, 1971/333. szám – A százéves hársfa alatt.

[47] Harangszó 1922.01.22/4. szám: „(1921.) Szilveszter és újév napján fényesen sikerült estét rendezett Németh Kálmánné, a nőegylet elnöke.” Vagy Harangszó, 1922.08.13/33. szám: „Németh Kálmán rigácsi ev. tanító az iskolás gyermekekkel 1922. jún.18-án szépen sikerült színelőadást rendezett. Színpadra került: 1. Álom az erdőben, gyermekszindarab. A szépen sikerült s a szülőket könnyekig megható előadás 1400 koronát eredményezett, mely felerészben az orgonaaalpra, felerészben pedig az iskola felszerelésére fordítottatik.”

[48] Reformatio.mnl.gov.hu: Zalamegyesi református templom, 2019.

[49] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 304.

[50] Keveházi, 1911, 86.

[51] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 289.

részbeni megvalósítása felé tartott. A törvény alapján "a bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás, valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedhetik",^[52] és minden törvényesen elismert vallásfelekezet egyenlősége is deklarálásra került. A századforduló evangélikus egyháza élhette a maga népegyházi életét: az egyházi anyakönyvezés révén – amelyek napjaink családfakutatásához is jelentős támogatást nyújtanak – számon tartotta megkeresztelt híveit; kivetette és behajtotta a kötelező egyházi adókat; gondozta épületeit: az iskolát, a templomot a paplakkal. Az egyház liberális teológiájával igyekezett beépülni a társadalomba: iskolai hitoktatást és valláserkölcsi nevelést végzett, társas rendezvényeket és báli összejöveteleket tartott.^[53] Az evangélikusok összetételében ekkor magyarok, németek, szlovákok, nagyjából egyenlő arányban.^[54] Ünnepi alkalmakat fényes külsőségek jellemezték, melyeket kultúrházak és iskolák termeiben rendeztek meg. A tanítók ifjúsági színdarabokkal vagy népszínművek előadásával igyekeztek vonzóvá tenni a programot a helyiek számára.

Miután Márton 1870-ben feleségül vette a nála hét évvel fiatalabb Sümeghi Zsuzsannát, őt szép gyermekük született.^[55] A tanító nemcsak négy fiát adta tanítónak, hanem egyetlen lányát is néptanító mellé szánta hitvesnek. Örömmel töltötte el, hogy gyermekei folytatták az elvárt hagyományt, így Gyula a bezi gyülekezetben, Kálmán Rigácson,^[56] Béla Jakfán, majd Vásárosfalun tanítókodott, Jenő pedig Iván-Egerszegen vette át tőle a stafétát.^[57] Az édesapa már negyven esztendő múlt, amikor elhunyt fiatal felesége, és néhány év múlva elveszítette elsőszülött felnőtt fiát is.^[58] Gyuláról szívhez szóló nekrológot írt tanítótársa, Bándy János, amely megemlíti Mártont is, mint gondos apai nevelőt,^[59] akinek

[52] 1848. évi XX. tc. 3, 4. §.

[53] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 289.

[54] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 289.

[55] Zsuzsanna még igen fiatal, csupán tizenhét éves, amikor az esküvőt követő évben megérkezett a kis Gyula. 1875-ben Emma követte őt, 1877-ben Jenő érkezett, 1883-ban Kálmán, végül a legkisebb 1885-ben, Béla.

[56] A szerző apai dédapja az 1883-ban született Németh Kálmán.

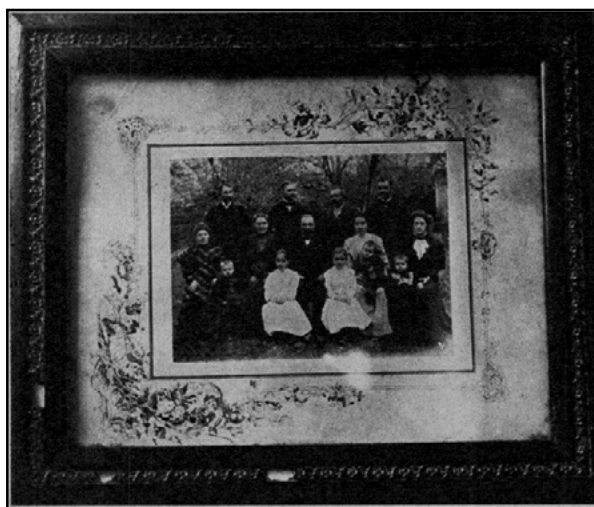
[57] Vas Népe, 1968/206. szám.

[58] Sümeghi Zsuzsanna 35 évesen 1889-ben, fiuk, Németh Gyula 25 éves korában hunyt el. Sírjuk ma is megtalálható a vasegerszegi temetőben, melyet 2022-ben újított fel a falu közössége, és amelyet 2022. november 2-án megáldott Magyar Melinda lelkész.

[59] „Németh Gyula Született 1871-ben Vas megyében, Iván Egerszeg nevű községben, Németh Márton ottani ev. tanító és neje Sümegi N. szülőktől. Elemi iskoláit kitűnő szorgalommal a gondos apai felügyelet alatt végezte; majd 1883-ban a soproni lyceumnak lett tanulója, hol az alsó 4 osztályt jeles eredménnyel végezvén, 1887-ben a soproni tanítóképzőben kezdte meg a tanítói pályára előkészítő tanfolyamot. Bevégezvén a képezdei 4 évi tanfolyamot, 1891-ben kitűnő eredménnyel letette vizsgáit s kitűnő diplomával kezében még ugyanazon év őszén léthén foglalt másodtanítói hivatalt. Itt töltött 2 évet a szorgalom és példaadó magaviselet által tündökölvé. Majd Kemenes Asszonyfára hivatott meg másodtanítónak, honnét rövid egy évi működés után a bezi ev. gyülekezet által úgyszólván egyhangúlag választatott meg rendes tanítónak. 3 évig működött itt, mely idő alatt tökéletesen kiérdemelte úgy gyülekezetének és tanítványainak, valamint feljebbvalóinak őszinte szeretetét és tiszteletét; mert irántuk barátságos indulattal s tanítóhoz illő szerény és kedves modorral viseltetett minden időben...”
Ld. Evangélikus Népkönyvtár, 1897/8-9. szám.

nemcsak lánya, Emma és annak mindkét lánya, de legidősebb fiának lánya is pedagógus felesége lett.^[60] A családi iránymutatás ugyanis nemcsak úgy hangzott, hogy a fiúk tanítók legyenek, hanem mind tanító lányát vegyék feleségül, és a leánygyermek is tanítóhoz menjen nőül. Ők legyenek mind „a falu lámpásai”.^[61]

Márton fiai, Kálmán és Gyula is számos kulturális és népnevelő eseményt rendeztek gyülekezetükben.^[62] A kilencszázhuszas évekből több társasági eseményről, evangélikus közösségi – olykor kifejezetten hazafias – rendezvényről tudjuk, hogy Kálmán és zongoratanárnő felesége aktív közreműködésével került sor a megrendezésükre. Az összejöveteleken kulturális műsor hangzott el, amely vagy a nyári iskolai évet zárta, vagy a szilveszteri időszakban került megrendezésre a helyi tanulók betanításával és lelkes családtagjaik közreműködésével.^[63]

2. ábra: Németh Márton tanító családja körében, mögötte fia
(Forrás: Tükör, 1968)

Bár a templomokban túlsúlyban voltak a fiatalok és különösen az asszonyok, az egyházvezetés testületeiben a férfiak kaptak inkább vezető szerepet ekkoriban. Tisztséget viselni tekintélyt és megbecsülést jelentett, amelyben az értelmiség, illetve a jómódú parasztság szerepe is jelentős lett.^[64]

[60] Népszabadság írása 1968-ból, 1968.09.13/215. szám: Százéves pedagógusdinasztia tagja – Huszonöt éve tanít Németh Jenő Vasegerszegen.

[61] Tükör, 1968. október-december (5. évfolyam, 40-53. szám), 1968.10.22/43. szám – 100 év lámpásai.

[62] Az ezredévi iskolai ünnepély alkalmával Márton fia, Gyula is „különösen meghódította népeinek szívét és szeretetét az által, hogy kis seregével május 9-én minden tekintetben lélekemelő ünnepséget rendezett.” Ld. Evangélikus Népiskola, 1897/8-9. szám.

[63] Ld 47. l.j.

[64] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 305.

Zsedényi Ede politikus és evangélikus egyházkerületi felügyelő jelentékeny vagyonát evangélikus egyházi és iskolai célokra fordította, rendszeres és tervszerű adományozással.^[65] Mivel a tanítók fontos és áldásos munkáját ekkoriban igen mostohán honorálták, vagyona legnagyobb részét a négy egyházkerület néptanítóinak jutalmazására hagyta alapítványul, és úgy rendelkezett, hogy ennek kamatait az egyházmegyék maguk ítélik oda az arra érdemes tanítóknak.^[66] Márton mester a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közösségi és hitéletének elismert és támogatott személye volt. Az 1883. évi gyűlésen hozott határozat szerint tíz tanítónak utalványozták ki a Zsedényi-féle alapítvány hozamát, ekkor 80 forintjával, köztük a vasi közép egyházmegye ajánlása alapján az iván-egerszegi tanítónak.^[67] Pápán 1897. augusztus 25. és 26. napjain tartották meg „főtisztelendő és méltóságos Gyurátz Ferencz püspök és nagyméltóságú szentmártoni Radó Kálmán egyházkerületi felügyelő urak ikerelnökölte mellett” az évi rendes közgyűlést, melyen jelen volt az iván-egerszegi tanító is.^[68] Németh Márton emellett az ezerkilencszázas években megtartott egyházkerületi tanítóegyesületi közgyűléseken is rendszeresen részt vett, mindezt hitelesen tanúsítják a gyűléseken gondosan felvett jelenléti összegzések és az evangélikus híradókban az elhangzottakról közzétett tudósítások.

Ötvennyolcadik életévét taposta már, mire két fia, Jenő és Kálmán is megnősült. Az említett Gyurátz püspöknek fontos szerepe volt abban, hogy Kálmán feleségül vette Kovácsics Lenkét, Kovácsics Gyula evangélikus tanító leányát.^[69] Az iván-egerszegi tanító fia és annak felesége is Rigácson – amely Vasegerszegtől Zsedeny, Sárvár érintésével mintegy kilencórányi gyalogútra fekszik – aktív társadalmi szerepet vállaltak, és egész életükben rendkívül adakozó szemléletűek voltak. Sem a közösség anyagi támogatása, sem a helyi ügyekben tisztség elvállalása nem riasztotta el a teendőktől a tanítócsalád tagjait. Amikor Rigácson lelkészlakot építettek, Németh Kálmán tanító a tanítólak javításához 30 K, anyósa, özv. Kovácsics Gyulané és felesége Lenke, 100 K értékben egy díszes selyem oltárterítőt, szószéktérítőt és kehelytakarót ajándékoztak. Amikor 1901. márciusban a Budapesti Törvényszék bejegyezte a Telepesek Általános Kölcsönző Egyletét, mint szövetkezetet, az öttagú igazgatóságban Németh Kálmán is sze-

[65] Szigethy, 1928, 10.; Zsedényi – Máday, 58.

[66] Az 1878. szeptember 7-én kelt végrendelet kivonata megjelent a magyar ágost. hitv. evangélikusok négy egyházkerülete 1879. szeptember 11-13. napjain Budapesten tartott egyetemes egyházi közgyűlésének jegyzőkönyvében: „Ezen tőke 5% kamataiból, ezer forint évenként ezen egyházkerület tíz felekezeti szegény néptanító jutalmazására, az esperességek ajánlatára, a Superintendens által fog fordíttatni, úgy hogy mindegyik ajánlott néptanító évenként száz forintot kapjon.”

[67] Az 1883. évi Egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve, 77. pont.

[68] A dunántúli ágostai hitvallású evangélikus egyházkerületnek Pápán 1897. augusztus 25. és 26. napjain megtartott évi rendes közgyűléséről szóló tudósítás, jelenléti jegyzőkönyv.

[69] Németh Kálmán (1883–1950) Balatonszepezden volt tanító, mielőtt Rigácsra került, későbbi feleségével, Kovácsics Lenkével (sz.: 1879) itt ismerkedett meg, aki Gyurátz Ferenc püspökéknél gyakorolta zongoraleckéit, és akire nagy hatással volt rá a püspök családja.

repet vállalt.^[70] A társasági rendezvények, a közösségi tisztségvállalás mellett szakmai összejövetelekre is sor került, melyeken nemcsak Márton, hanem később fiai is részt vállaltak. A somlyóvidéki evangélikus tanítói kör 1926. október 20-án, Ajkán tartotta Sülé Sándor körüli elnök vezetése mellett őszi közgyűlést, melyen Karner Gusztáv nagyalányosi és Németh Kálmán rigácsi tanítók gyakorlati tanításokat mutattak be. Egy évvel később pedig ugyanez a tanítóegyesület Nagyalányonban gyűlt egybe, így ezen az őszön Márton fia a természet utáni rajzolás új módszereiről tartott előadást az egybegyűlt kollégáknak.

A szeretteinek elvesztése okozta tragédiák után az iván-egerszegi iskola-mester később újra megnősült. Rendszeresen adakoztak új feleségével a háborúban elesett evangélikus tanítók özvegyei számára. Később a tanító özvegye, Halvax Erzsébet maga is segélyre vált jogosulttá.^[71] Adományt fizettek be például a soproni evangélikus tanítóképző-intézet jubileum alapjai javára, a mai érteken számítva esetenként akár több mint 4-5000 Ft értéknek megfelelő összegben. Az összegyűlt adományokból többek között az 1905/06. iskolai évben négy bennlakó növendék lakbérét fedezte a tanítóképző intézet.^[72] Ha ezeknél az éveknél is fellapozzuk a dunántúli névtár köteteit, nemcsak azt láthatjuk, hogy kilencszáztízben még mindig Róth Kálmán és Németh Márton vannak szolgálatban, hanem, hogy Hegyfaluban Tóth István, Terestyénfán pedig már Németh Béla, Márton legkisebb fia végzi a nevelő szolgálatot a helyi gyülekezeti iskolában. Egy év elteltével a vasi-közép egyházmegye magyar vidéki tanítóegyesülete rendes nyári közgyűlést tartott Szombathelyen, ahol a soproni alsó-egyházmegyei tanító-egyesületet Németh Márton képviselte. A tanítókat a lehetőségekhez képest olykor hivatalosan elrendelt állami juttatásokkal is segítették, így például az 1907. évi XXVII. törvénycikk értelmében felemelt korpótlékot az állam pénztárából az egyházkerület tanítói részére utalványozták ki, többek között Németh Márton részére 1908 és 1909 augusztusában.^[73] Mivel a korpótlékot az új jogszabály szerint azon szolgálati idő alapján kellett számítani, melyet a rendes tanító

[70] Központi Értesítő, 1901. március.

[71] Ld. Néptanítók Lapja (1920. július): évi 660K segély. Bakonytamási kis község lakossága 1916-ban „vallás különbség nélkül újra fényes tanúságát adta az édes haza iránt tanúsított mély szeretetének” – írta a Harangszó. November utolsó felében, mikor már a sürgős mezőgazdasági munkák megszűntek, gyűjtések indultak, és a háborúban elesett evangélikus tanítók özvegyei és árvái javára befolyt: 46.05K összeghez hozzájárult az iván-egerszegi tanító és felesége is.

[72] 1905-ben a tanítómester 2-2 K és 50-50 fil-t adakozott, az átszámítás a Pénz- és Ártörténeti Szakportál internetes indexe alapján történt.

[73] 1907. évi XXVII. törvénycikk 2.§ alapján a községi és a hitfelekezeti rendes tanítóknak alapfizetése az első és második polgári lakbérosztályba sorozott községekben legalább évi 1200 korona, a harmadik lakbérosztályba sorozott községekben legalább évi 1100 korona, a negyedik lakbérosztályba sorozott, vagy lakbérosztályba nem sorozott községekben legalább évi 1000 korona volt. Emellett minden rendes tanítót a fizetésén kívül még lakás (legalább két szoba, konyha, kamra és mellékhelyiségek), továbbá legalább egy negyedholdnyi kert, vagy ennek ellenértéke gyanánt 20 korona készpénz illetett. Lakás hiányában pedig lakásbér térítés járt. A rendes tanítók korpótléka az alapfizetésen felül járt, 5 évi szolgálat után 200 K, 10 évi szolgálat után további 200 K, ezen felül 5 évenként még további 100-100 K, és 25, illetve 30 évi szolgálat után további 200-200 K összegben.

szabályszerű képesítéssel a szolgálati helye végleges elfoglalásától kezdődően, legfeljebb azonban 1893. évi október hó 1-től kezdve megszakítás nélkül eltöltött, ez a támogatás ekkor a tanítómester számára 15 évnyi szolgálati jutalmat jelenthetett, többszáz korona összegben.^[74]

IV. A NEGYVENÉVES TANÍTÓI JUBILEUM

Tanítói tevékenységéről és az eltelt négy évtizedről a tanítóegyesületi gyűlés igen méltó módon emlékezett meg 1908-ban.^[75] Az iskola udvarán zajlott az ünnepély: „Kis ima- házszerű ház volt itt építve felékesítve a szerelő kezek által font koszorúkkal és virágfüzérékkel. Közepén emelvény, rajta imakönyv. Szemben ült kedves Márton bátyánk és körülötte a vele örvendezők, rokonok, jó barátok, kartársak, tanítványok, ismerősök, hivatalos személyek.” Az elnök ismertette életpályáját, hol tanult, hogyan került Iván-egerszegre. A vallás- és közoktatási miniszter elismerő oklevelét is felolvasták, amit Kis Gyula gyülekezeti felügyelő adott át meleg hangú szavak kíséretében számára. Kedves jelenet lehetett, ahogyan egy kis fehér ruhás lányka köszöntötte a tanítványok nevében a szeretett tanítót, aki 1880 óta volt a községi képviselő-testület tagja és a Hegyfalu és vidéke önkéntes tűzoltó egyesület egyik megalapítója is.^[76] 1901-ig bezárólag hat éven át megyebizottsági tagságot is vállalt. A tanítóegyesület nevében Horeczky Gyula elnök üdvözölte Márton bátyát. Méltatta egyesületi működését, kartársi szeretetét, és nemcsak igazságérzetét és nemes egyszerűségét, hanem békeségszeretetét is. Kiemelte, hogy „Márton bátyánk egyesületünknek egyik legrégebbi tagja, ki még Radó Kálmánt és Poszvék Sándort is láthatta elnöki székében.” A Sopron megyei alsó esperesség tanító egyesülete nevében Molnár Sándor üdvözölte az ünnepeltet, a gyülekezet nevében pedig a gondnok, a községi elöljáróság nevében a községi bíró, a tűzoltó testület nevében a parancsnok mondott méltató szavakat. „Igen sokan pedig levélileg fejezték ki jókívánataikat. Márton bátyánk minden üdvözletre külön-külön felelt meleg, érzékeny hangon. Az őszinte meghatottságnak igaz és forró könnyei gyakran folytak végig arcán. Mindenkire átragadt a meleg szeretet.”^[77] 1908-ban arról is szót ejtettek a tanítóegyesületi beszámolóban, hogy a rigácsi tanító, bármennyire is szeretett volna, nem tudott elmenni Nagy Elek külső-vathi tanító ötévztizedes jubileumára, mivel édesapja említett ünnepségén vett részt. Ez a tanítóttestület is Isten áldását kérte az egész család életére és az ünnepeltre. Egy év múlva a Rupprecht-féle tanítói alap kamatját is Németh Márton tanítónak ítélték oda, aki előtt ekkor már csak háromévnnyi szolgálat állt.

[74] 1907. évi XXVII. törvénycikk 3. §.

[75] Evangélikus Népiskola 1908/11. szám.

[76] Alapítás éve: 1886.

[77] Evangélikus Népiskola 1908/11. szám.

A dunántúli evangélikus egyházkerületnek a korábbi években megtartott rendes közgyűlésein a vasi középmegyét még aktív tanítóként képviselte, de a tanítóegyesület szombathely-vidéki körének 1913. novemberében, Terestyénfán tartott őszi gyűlésén már mint nyugalmazott tanító vett részt. A tanítói hivatás családi hagyománnyá válásának, a szolgálati fortélyok átörökítésének szép példája, hogy ezen a gyűlésen legkisebb fia, Németh Béla tanulságos, gyakorlati előadást tartott a tanítóegyesületnek a helyes imádkozásról, számtanról és a Bocskay-szabadságharcról.^[78]

Nem csak a negyvenéves jubileumot ünnepelte meg a helyi közösség. Iskolaavatásról és tanítóbúcsúztatásról is beszámolt a Harangszó 1911-ben: „Szép ünnepélye volt vasárnap, szept. 24-én, délután az iván-egerszegi leánygyülekezetnek. Új iskolájának felavatása után szeretett tanítóját, Németh Mártont búcsúztatta 43 évi buzgó és áldásos munkálkodás után. Az ünnepély az új énekeskönyv 491. sz. énekével kezdődött. Utána Zongor Béla, uraiujfalui lelkész a vasárnapi evangélium utolsó két verse (Mt. VI. 33-34.) alapján avatási beszédet mondott, melyben hálával emlékezett meg a gyülekezet jóltevőiről...”^[79] Az iskolaavatási szertartást a távozó tanító érdemeit méltató díszközgyűlés követte. Az elnöklő lelkész imája után meleg szavakkal összegezte a távozó tanító érdemeit. Róth Kálmán újfalui tanító is elbúcsúzott tőle, kiemelve azt, hogy a gyülekezetnek tanítójához való ragaszkodását legjobban mutatja az, hogy az apa érdemeiért a fiút, Németh Jenő nemesládonyi tanítót választják utódu. Végül Márton bátya emelkedett szólásra, s mélyen megindultan köszönte meg az iránta tanúsított ragaszkodást és szeretetet. Azt ígérte, hogy ahogyan egész életét gyülekezetének szentelte, úgy szeretetét, érdeklődését híven megőrzi gyülekezete számára a jövőben is. Miután az iván-egerszegi tanító állásáról lemondott, helyébe fiát, Németh Jenőt választották, illetve hívták meg.^[80]

V. ZÁRSZÓ

A reformáció énekkincséből és a régi magyar énekek tárházából vett anyaggal bővítve újult meg a Keresztyén énekeskönyv, a dunántúli egyházkerület kiadásában, 1911-ben. Ez nagy szereppel bírt az evangélikusság énekkultúrájában, értékes hagyományt felelevenítve a reformáció és a „magyar nemzeti jelleg” tekintetében egyaránt.^[81] A világháborús években új feladatok jelentkeztek,

[78] Bemutató tanításának tárgya az V-VI. osztályos kátéból az volt, hogy mikor és hol kell imádkozni; az I. oszt. anyagából az 5 (szám) ismertetése; a IV. osztályból az összevont mondat; V-VI. osztályos anyagból pedig a Bocskai szabadságharca. Az igen jól sikerült tanításért jegyzőkönyvileg szavazott köszönetet a közgyűlés.

[79] Harangszó, 1911/26. szám 5.

[80] Esperesi jelentések, 1912. augusztus.

[81] Magyarország a XX. században, 1996-2000, 307.

amelyek már nem a nyugdíjba vonult oskolamester, hanem annak fiai, lányai, unokái vállalt nyomták. Meg kellett szervezni a hadba vonulók lelkigondozását, a sebesültek ápolását, gondoskodni kellett a háborúval járó anyagi gondok és bajok enyhítéséről. Kálmán, a rigácsi tanító 1914-ben még Zalogalsán szavalta Váradi Antal Júdás című művét a veszprémi egyházmegye belmissziói egyletében,^[82] de az első világháború alatt hadifogoly lett, és csak 1921-ben gyalogolt haza a Bajkál-tón túli Csitából.^[83] Jenő is megbetegedett, majd újra bevonult, és Béla is orosz fogoly lett.^[84] A megözvegyült Márton új felesége a tanító 1919-ben bekövetkezett halála után is adakozó maradt, így az uraiújfalui evangélikus gyülekezet „arany-könyvében is mint nemesszívű adakozó örökíthette meg nevét” az 1920. évi ötszáz koronányi adományával.

3. ábra: Vasegerszeg, Németh Márton, Sümeghi Zsuzsanna és Németh Gyula sírja
(Forrás: a szerző fotója, 2021)

A kulturális és közéleti tevékenységen kívül a háború utáni szövetkezeti életben is részt vettek az elhunyt tanító gyermekei. Így például a Rigács és Vidéke „Hangya” fogyasztási és értékesítő szövetkezet vezetőségébe az 1921. szeptem-

[82] Evangélikus lap, 1914.04.04. szám.

[83] Ezt a szerző édesapja, dr. Németh Kálmán (sz.: 1940) személyes visszaemlékezéséből tudjuk, aki tíz éves volt, amikor apai nagyapja, a rigácsi tanító meghalt.

[84] Harangszó, 1915. augusztus 29.

ber 4-i közgyűlésen történt választással Németh Kálmán igazgatót a cégjegyzékbe bejegyezte a Zalaegerszegi kir. törvényszék, aki e tisztséget 23 évig viselte.^[85] Tevékeny életút vezetett a soproni lyceumtól az iván-egerszegi gyülekezetig. Németh Márton a vadofai Némethek közvetlen leszármazója volt,^[86] 72 évet élt, sírja a vasegerszegi temetőben ma is áll, melyet a helyi gyülekezet 2022. évben felújított. Tanítónak lett gyermekeinek édesanyja a fiatalon elveszített fiukkal együtt fekszik az oskolamester sírjának közelében. Több mint négy évtized alatt az elhagyott kis gyülekezet valósággal újjászületett a vezetésével. Újabb negyvenéves szolgálat után nyugdíjba ment unokája is, Jenő tanító bácsi, és végleg bezárták a vasegerszegi iskolát, miután a Németh család tagjai több mint százötven évet szolgáltak itt evangélikus néptanítóként.

Vasegerszegen a rokonság és néhány jó barát jelenlétében emlékkoszorú került a sírokra a tanítói pályafutása kezdetének századik évfordulóján, de sajnos sem az iskola, sem a falu képviselői nem vettek részt az 1968. szeptemberi megemlékezésen. Sőt, az akkor százéves családi „szolgálati időbe” a helyi tanácsi vezetők nem kívánták beszámítani azokat a háborús éveket, melyek alatt a tanító fia a fronton volt kénytelen szolgálatot teljesíteni, mielőtt visszatért tanítani.^[87] Az ifjabb Németh Jenő szerint nagyapja kemény ember volt, de igazságos. Ezt mondták róla az öregek is, akik még emlékeztek rá. (Jenő bácsi felesége a helyi vöröskereszt megbízottja is igazi bázisa volt a falunak a hatvanas években. Sokan emlékeztek arra, hogyan mentettek meg többszáz menekültet Némethék, ebből több tízet a saját lakásukon, amikor 1966-ban a megáradt Répce elöntötte Csánigot.^[88]) „...eleget tettünk önként vállalt hivatásunknak, úgy érzem, hogy életművünkkel beleépültünk Vasegerszeg történelmébe. Együtt dobogott a szívünk” – így összegezte családjá hagyatékát az utolsó tanító 1981-es nyugdíjba vonulásakor, amikor az iskolát is bezárták. Mindannyian tanítók voltak, a „nadrágos emberek”, akiket kivétel nélkül mindenki őszintén megsüvegelt a közösségben.^[89]

2021. augusztus 8-án tartották meg a „Vasegerszeg 800 éves” rendezvényt, amelynek meghívóját e tanulmány szerzője is kézhez kapta. Ebben értesítették, hogy a megyei értéktárba bekerül Németh Márton és a Németh tanító család munkássága is. Jenő tanító bácsi, az unoka Vasegerszeg díszpolgára lett, és emléktábla őrzi nevét.

[85] Zalaegerszegi kir. törvényszék határozata, 1921.

[86] Vö. 40. l.j. és Payr, 1894.

[87] Tükör, 1968/43. szám

[88] A Tanító, 1982/5-6.

[89] A Tanító, 1982/5-6.

Köszönöm az *arcanum.hu* és a *hungaricana.hu* digitális adatbázisok által nyújtott segítséget, melyet Ükapám, Németh Márton családkutatásához használtam:

- Az ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes névtára (1880), Budapest.
- A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület és az egyházkerületi tanítóegyesületnek az 1900-as éveiben megtartott közgyűléseinek dokumentációja az ágostai ev. hitéleti kiadványokban a Vasi közép egyházmegye hírei közt.
- A magyarországi ágostai hitvallású evangélikus keresztény egyház névtára (1903).
- A magyarországi ágostai hitvallású evangélikus keresztény egyház névtára (1905).
- A magyar ágost. hitv. evangélikusok négy egyházkerülete 1879. szeptember 11-13. napjain Budapesten tartott egyetemes egyházi közgyűlésének jegyzőkönyve. In: *Egyetemes evangélikus közgyűlési jegyzőkönyvek*.
- A tanítóegyesület szombathely-vidéki körének 1913. novemberében Terestyénfán tartott őszi gyűléséről szóló evangélikus híradások különböző evangélikus lapokban.
- *A Tornyos iskola (1979)* Népszabadság 1979.07.01./152. szám (Németh Jenő a családról).
- *A százéves hársfa alatt (1971)* Magyar Hírlap (4. évfolyam) 1971/304-333. szám.
- Bándy János (1897): Németh Gyula emlékezete. In: *Evangélikus Népiskola* 1897/8-9. sz.
- Borovszky Samu (1898): *Magyarország vármegyéi és városai*. Vas vármegye. Az ágostai hivallású evangélikus egyház Vasvármegyében.
- Dunántúli Evangélikus Egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve (1883).
- Dunántúli Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei (1895-1900).
- A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület Pápán, 1897 augusztus 25. és 26. napjain tartott közgyűléséről.
- Evangélikus egyházkerületi lyceum (1867), Sopron.
- Evangélikus lap, 1914.04.04. szám.
- Evangélikus Népiskola, 1905/12. szám.
- Evangélikus Népiskola 1908/11. szám beszámolt a vasi közép ágost. hitv. evang. egyházmegye magyar vidéki tanítóegyesületének gyűléséről.
- Evangélikus Őrálló (5. évfolyam) 1909/29. szám.
- Gerencsér Miklós (1979): A tornyos iskola In: *Népszabadság*. 1979. július 1., 4. l.
- Gergely Jenő (2004): Egyházi autonómiák Magyarországon a dualizmus korában (1867-1918) (2004). In: *Történelmi szemle*. XLVI 2004, 3-4:297-338
- 1906. június 5, a vasi-közép egyházmegye magyar vidéki tanítóegyesülete Szombathelyen rendes nyári közgyűlés jegyzőkönyve.
- 1912. augusztusi esperesi jelentés N.M. lemondásáról.
- Harangszó, 1911./26.szám (október 8.) Iskolaavatás és tanító-búcsztatás.
- Harangszó, 1916/32. szám.
- Harangszó, 1991. szeptember.
- Képes Újság, 1981.09.05-i lapszám.
- Keveházi László (1999): Evangélikus iskolák és könyvtáraik (16-18. század). In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 1999/3-4. sz.
- Kertész Botond (2002): Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848-49-ben In: *Societas et ecclesia*. 5.
- Központi Értesítő, 1901. március.
- Kollega Tarsoly István (szerk.). (1996-2000): *Magyarország a XX. században*. Babits Kiadó, Szekszárd.
- Az evangélikus egyház (1867-1918), II. kötet.

- *Micsurin Vasegerszegen* (1995). Vas Népe, 1995. augusztus 1995.08.14.
- *Százéves pedagógusdinasztia tagja – Huszonöt éve tanít Németh Jenő Vasegerszegen.*, Népszabadság, 1968/215. szám.
- Néptanítók lapja (53. évfolyam), 1920.07.08-i lapszám.
- Pedagógusok Lapja, 1968.10.07 – Innen-onnan rovat.
- Payr Sándor (1894): *Fábrí Gergely dunántúli evangélikus püspök és az 1751. évi vallási zavargás Vadosfán.* Egyháztörténeti monográfia, A Luther-Társaság XIX., Budapest.
- Soproni Evangélikus Líceum és Tanítóképző Intézet 1905-ös lapszáma.
- Soproni Lyceum értesítője 1935/36. év, Sopron. Székely és Társa Könyvnyomdája, 1936.
- *Száz év a katedrán*, Vas Népe, 1968. szeptember (13. évfolyam) 1968.09.03/206. szám.
- Szekszárdi Vasárnap, 1994-08-28 -i számában Németh Judit írása (a másik Németh Márton tanítóról).
- Szigethy Lajos: *Luther lelke*. III. (Budapest, 1928) 10. Zsedényi Ede és Máday Károly.
- *„A falu lámpásai”* (1968) Tükör (5. évfolyam) 1968/ 43. szám tudósítása Vasegerszeg 100. évfordulóról.
- *Tanítónak született (1981)*, Képes Újság, 1981. július-december (22. évfolyam, 28-52. szám)1981.09.05/36. szám.
- *Együtt dobbanó szívvel* – Tanító 1982 (20. évfolyam, 1-12. szám) 1982.05.01/5. szám.
- Trócsányi Zoltán (1935): Régi magyar nyomtatványok és helyesírása. In: Melich János – Németh Gyula (szerk.): *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*. Budapest, MTA
- Vasvármegye 121/137. számú határozata, 1937.
- Vas Népe 2012.04.30. lapszám.
- V. Molnár Zoltán (2021): *A Németh tanító család*. Vasegerszeg 800.
- V. Molnár Zoltán – Molnár Bálint (2021): *Nagyszüleink iskolája*. Vasegerszeg 800.

JOGFORRÁSOK

- A marhalevél kiváltásáról és kezeléséről szóló 21/1996. (VII. 9.) FM rendelet.
- A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. törvénycikk.
- A népiskolai közoktatás tárgyában kiadott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk.
- A vallás dolgában kiadott 1848. évi XX. törvénycikk.
- Zalaegerszegi kir. törvényszék 1921. X. 30. Cg 44/13/1921. 136/2. számú határozata.

INTERNETES FORRÁSOK

- Berzsényi Dániel Gimnázium weblapja. (Elérhető: <https://www.bdeg.hu/hu/liceum-multja>. Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- KSH helységnévtár, Vásárosfalú. (Elérhető: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?plang=HU&p_id=17880. Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- Lutheran.hu – (Elérhető: https://nyugat.lutheran.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=61&Itemid=119. Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- Magyar Néprajzi Lexikon, 3. kötet M.lásd: (Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1740.html>. Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- Pénz- és Ártörténeti Szakportál. (Elérhető: www.artornten.hu. Letöltés ideje: 2023.02.28.).

- Reformatio.mnl.gov.hu: Zalamegyyesi református templom. (Elérhető: https://reformatio.mnl.gov.hu/orokseg/zalamegyyesi_evangelikus_templom. Letöltés ideje:2023.02.28.).
- VAOL. (Elérhető: <https://www.vaol.hu/életstílus/helyi-életstílus/nemeth-tanito-ur-hagyateka-paratlan-kincseket-rejt-2428424/>. Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- Zala megye helytörténeti lexikona – Kéziratos regesztagyűjtemény Náprádfa-Ozmánbük – Zala megye helytörténeti lexikona. Kéziratos regesztagyűjtemény 17.Németfalu 17.343. 53 (76.pont) 27. old. (Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_HI_17/?query=N%C3%A9metfalu&pg=250&layout=s. Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- Vasegerszeg hivatalos weblapja. (Elérhető: <https://vasegerszeg.hu/hu/vasegerszeg/falutortenet/>. Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- Wikipédia.hu: Vásárosfaluról (Elérhető:<https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1s%C3%A1rosfalu>. (Vásárosfaluról, Győr-Moson-Sopron megye kézikönyvből Néma Zsolt írásának felhasználásával.) Letöltés ideje: 2023.02.28.).
- Wikipédia: Vasegerszeg története. (Elérhető: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Vasegerszeg>. .2023.02.28.)

Szerényi Gábor grafikája

SZIJÁRTÓ LILLA

A humán reprodukciós eljárások etikai és jogi dilemmái a XXI. századi Magyarországon

ABSTRACT

The study examines the salient ethical and legal dilemmas related to assisted reproductive technologies in 21st-century Hungary. It addresses the differences of opinion arising from religious beliefs and clarifies the practice of Hungarian regulation. Data from the last thirty years show a demographic decline, which can be linked to the modern way of life. It is also safe to say that the main reason is the tendency to have children later in life. The main objective of the study is to analyse the legal background of assisted reproductive technologies and to provide a clearer picture of the ethical and religious opinions on the subject while highlighting critical issues that are most topical in today's society. I would point out that the legislation needs to be refined in order to ensure ethically clearer practice. I would like to support the view that technological development is forcing the modern man to solve ethical problems, by presenting statistics and by describing and evaluating some of the disagreements that have been brought to the public's attention. I will endeavour to focus on an analysis of domestic legislation, taking into account its shortcomings and, in some respects, its positive aspects. I conclude by outlining possible ways forward and various alternative solutions.

Keywords: assisted reproductive technology ■ demographic decline
■ in vitro fertilization ■ bioethics ■ religious beliefs

*„Hamarosan a szülők bűne lesz, ha olyan gyermekük lesz,
aki a genetikai betegség súlyos terhét hordozza. Olyan világba
lépünk, ahol figyelembe kell vennünk gyermekeink minőségét.”
/Robert G. Edwards/*

I. BEVEZETÉS

Robert G. Edwards szavai tökéletes képet festenek választott témám megosztó mivoltáról, s egyúttal annak tabujellegét is igazolja, hiszen e szavak magától a testen kívüli megtermékenyítés módszerének a ki-

dolgozójától származnak, aki 2010-ben ezen eljárás kifejlesztéséért orvosi Nobel-díjban részesült.

Dolgozatom célja az in vitro fertilizációs eljárások és az azokkal szorosan összefüggő kritikus kérdések és nézőpontok felvetése, illetve ismertetése, amelyhez elengedhetetlen röviden áttekinteni az ehhez kapcsolódó alapfogalmakat és elméleti alapokat is. Kutatásom fő irányvonala és egyben alapköve tehát egy, mind nemzetközi, mind pedig hazai szinten már évtizedek óta létező és működő, mégis rendezésre és megoldásra váró kérdéskör körbejárása a lehető legteljesebb alapossággal, hiszen az alábbiakban bemutatott eljárás köré fonódott, olykor megosztó és kritikus légkör jelenünk szignifikáns része, csakúgy, mint annak felismerése, hogy bár társadalmi szinten elfogadást tapasztalhatunk, a gyakorlatban számos nyitott kérdéssel, erkölcsi és szabályozási tisztázatlansággal és – ahogy azt láthatjuk majd – további nehézségekkel szembesülhetnek az érintettek és a téma iránt érdeklődők. A kritikai hangok ismertetésén túl statisztikákkal, valamint a nyilvánosság elé tárt egyes nézetkülönbségek ismertetésével és értékelésével szeretném alátámasztani azt a felismerést, hogy a technológiai fejlettség az élet számos területére is hatással van.

Mindemellett dolgozatom célkitűzése, hogy átfogó képet alkosson az olvasóban a napjainkban egyre aktuálisabbá váló humán reprodukciós eljárásokhoz fűződő etikai és jogi szempontú vitás kérdésekről, különös tekintettel a vallási meggyőződésből fakadó nézetkülönbségekre, illetve emellett más etikai aggályokat is görcső alá veszek, mint amilyen a preimplantációs diagnosztika vagy a lefagyasztott (*cryoprezelvált*), illetve az adományozott embriók sorsának témaköre. Mindezzel szoros összefüggésben szeretnék rávilágítani az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokhoz kapcsolódó hazai jogi szabályozás hiányosságaira vagy éppen pozitív irányba ható mivoltára; *de lege ferenda* javaslatok, valamint lehetséges előre lépési utak számbavételével kiegészítve az etikai problémák megoldása végett.

II. EMBERI REPRODUKCIÓRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁSOK TÖRTÉNETI-ELMÉLETI ÁTTEKINTÉSE

Az in vitro fertilizáció (IVF) – azaz a szervezeten kívüli megtermékenyítés – történetének legkorábbi feljegyzései egészen a XIX. század végére nyúlnak vissza: elsőként Schenk nevével fémjelezve próbálták meg mesterségesen megtermékenyíteni tengerimalacokat és nyulakat (1880), majd Walter Heape nevéhez köthető egy ugyancsak nyulakon végzett kísérlet, amely eredményesnek is bizonyult (1891).^[1] A XX. század derekán két tudós, Gregory Pincus és Ernst Vinzenz Enzmann voltak, akiknek sikerült életképes nyúlspermiumot és

[1] PTE Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika: In vitro fertilizáció (IVF) története.

-petesejtet összehozniuk a nőstény nyúl testén kívül. Tizenkét órát vártak, míg a megtermékenyített petesejtet beültették a nőstény méhébe; a későbbi elemzések pedig kimutatták, hogy a valódi fogamzás valószínűleg a nyúl testén belül (*in vivo*) történt meg, és nem pedig azon kívül (*in vitro*). Mindemellett a reprodukciós technológia iránt érdeklődő tudósok számára nyilvánvalóvá vált, hogy csak idő kérdése, hogy az orvostudomány ugyanezeket a technikákat az emberi szülők segítésére is felhasználja.^[2] Ugyan a spermiumok és a petesejtek összeolvadása a „béranyában” történt meg, módszerük mégis a GIFT^[3] előzményének tekinthető.^[4]

A valódi áttörés 1978-ban történt, amikor egy angol orvosi szaklapban megjelent közleményben Robert Edwards és Patrick Steptoe bejelentették, hogy megszületett az első lombikbébi, Louise Brown.^[5] A sikeres IVF-kezelésnek köszönhetően az édesanya, Leslie '78 július 25-én adott életet egészséges kislánynak, azóta pedig több millió lombikbébi született és az IVF-kezelést igénylő pároknak a száma folyamatosan növekszik.^[6]

1. Kitekintés a mesterséges megtermékenyítés hazai történetére

A mesterséges megtermékenyítés hazai történetének alapköve volt az 1986-ban, Pécsen elindult kísérletsorozat, amelyben csaknem másfél évig állatkísérletek keretében, egereknél végeztek megtermékenyítést. A valódi sikert a dr. Csaba Imre vezette munkacsoport 1987-ben érte el; ez év decemberében sikeres beavatkozást hajtottak végre egy tíz éve meddő házaspárnál.^[7] Így az első magyar lombikbébi 1988. augusztus 24-én látott napvilágot a Pécsi Orvostudományi Egyetem Szülészeti Klinikáján; a kislány, Zsuzsanna egészséges, jól fejlett újszülött volt. A megtermékenyülés GIFT-módszerrel történt, vagyis az az előzetesen elvégzett mesterséges beavatkozás után lényegében természetes módon, a méhkürtben történt meg.^[8]

A lombikeljárás a gyermektelen, ám gyermekre vágyó szülők tömegeinek adott, és ad reményt, illetve lehetőséget a mai napig, hogy saját gyermekük lehessen, amit mi sem bizonyít jobban annál, hogy az eljárásnak köszönhetően született gyermekek száma folyamatosan nő. A mondhatni kiemelkedő jelentőségű pécsi centrumban született lombikbébi száma a kezdetektől fogva igencsak sokatmondó:

[2] RRC: The History of IVF Part I.

[3] Gamete intra fallopian transfer rövidítése, mely módszer lényege, hogy a petesejtet kiemelik az anya testéből, majd azt a hímivarsejttel együtt a petevezetékbe helyezik vissza, így maga a megtermékenyülés a szervezetben zajlik le.

[4] PTE Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika: In vitro fertilizáció (IVF) története.

[5] Ld. Navratyil, 2005.

[6] RRC: The History of IVF Part II.

[7] PTE-ÁOK: 30 éve született az első magyar lombikbébi a pécsi klinikán, 2018.

[8] Napi történelmi forrás: Az első magyar lombikbébi, 2018.

- 1988 és 1997 között évi 18-22,
- 1997 és 2002 között évi 60-65,
- 2002 óta évi 100-130 baba született csak a pécsi klinikán.^[9]

2. Az asszisztált reprodukciós eljárások típusai

Az asszisztált reprodukciós technikák^[10] lényegi vonása, hogy az érintett pár mellett egy harmadik személy közreműködését is szükségessé teszi a megtermékenyülés létrejöttéhez. Az orvostudomány rohamos fejlődése lehetőséget teremtett olyan módszerek kimunkálására, amelyek segítségével be lehet avatkozni az utódnemzés e kezdeti szakaszába.^[11] Ezen új módszerek jogi minősülése sok esetben nem volt tisztázott; bevezették ugyan őket, s eredményesen alkalmazni is kezdték, ám az, hogy kísérletről, szolgáltatásról vagy gyógykezelésről van-e szó, sokáig nem volt egyértelmű. Az 1900-as évek utolsó negyedében kezdtek teret hódítani a törvényi szintű szabályozások – melyek közül elsőként 1984-ben az ausztrál szabályozás készült el, Európában pedig a svéd tudósok voltak úttörők e téren –, azonban a jogiasodó háttér ellenére is éles viták bontakoztak ki, példának okáért az előkészítő munkálatok során nem volt kellően tisztázva az embrió státusza és védelme, amely jelenség a mai napig megosztja a közösségünket.^[12]

Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyaszttva tárolására vonatkozó részletes szabályokról szóló *30/1998. (VI. 24.) NM rendeletnek* az első számú melléklete tér ki az elvégezhető asszisztált reprodukciós eljárásokra, amelyeket az alábbiakban a törvényi felsorolást követve kívánok részletesebben kifejteni.

Az in vitro fertilizáció és embriótranszfer (IVF-ET) az 1970-es évek végére vált hangsúlyos ponttá a tudományban. Az előbbi az anyatesten kívüli művi megtermékenyítést jelenti, melynek lényege, hogy a férfi ivarsejttel történő megtermékenyítésre az anya testén kívül, laboratóriumi körülmények között kerül sor, voltaképpen egy Petri-csészében. Ezt követően az így létrejött embriót visszaültetik az anyaméhbe, utóbb beszélünk embriótranszferről.^[13] Az érintett beavatkozások javallatai között az alábbiak szerepelnek:

- igazoltan mindkét oldalt lezárt vagy hiányzó petevezeték,
- nem korrigálható petevezeték károsodás,
- a petevezeték működésének zavarával társult endometriosis,
- immunológiai eredetű meddőség,

[9] Ld. Napi történelmi forrás: Az első magyar lombikbébi, 2018.

[10] A meddőség kezelését szolgáló mesterséges reprodukciós eljárások összefoglaló elnevezése.

[11] Navratyil, 2011, 109.

[12] Navratyil, 2011, 116.

[13] Navratyil, 2011, 112.

- ismeretlen eredetű meddőség,
- andrológiai eredetű meddőség.^[14]

Az in vitro fertilizáció és embriótranszfer adományozott vagy saját célra lefagyasztott ivarsejtekkel – spermiummal vagy női ivarsejttel – is történhet. A beavatkozás javallatait szintén a tárgyalta NM rendelet második számú melléklete sorolja fel. Maga az eljárás azonban nem különbözik a fentebb tárgyalttól.

Az embriótranszfer adományozott embrióval is lehetséges. Ez esetben más pároknál elvégzett IVF során megmaradt embriók kerülnek felhasználásra. De hogy keletkezhet „felesleg”? Nos, mivel nincs garantálva már rögtön az első kezelés sikeressége, elsősorban az anya kímélete érdekében lehetőség van arra, hogy az első beavatkozás alkalmával több embriót hozzanak létre, mint amennyi visszaültetésre kerül, ezeket pedig egy esetleges újabb beavatkozásig fagyaszttva tárolják. Ám ha a kezelés sikerrel jár, az említett embriók mondhatni feleslegesek már, és így mód nyílik az embriók adományozására, alapvetően olyan párok számára, akik saját ivarsejtet egyáltalán nem tudnának produkálni.^[15] A pár tagjainak együttes infertilitása mellett sor kerülhet rá mindkettőjük súlyos örökíthető genetikai terheltsége, a férfi vagy a nő meddősége és legalább egyoldali genetikai terheltsége esetén, továbbá akkor is, ha a petesejttel vagy hímivarsejttel végzett asszisztált reprodukciós eljárások ismételt sikertelenség bizonyultak.^[16]

A *gaméta intrafallopialis transzfer*, vagyis a GIFT-módszer az in vitro fertilizációval egyidőben jelent meg, és ahhoz hasonlóan a petesejteket szintén kiemelik az anya testéből, ám azok a hímivarsejtekkel együtt a petevezetékbe kerülnek visszahelyezésre, így a megtermékenyülés annak természetes közegében zajlik le.^[17] A beavatkozás ezen formája többek között immunológiai, andrológiai vagy ismeretlen eredetű meddőség, illetve endometriózis esetén kerülhet számításba, funkcionálisan ép petevezető mellett.^[18]

Különbséget tehetünk in vitro fertilizáció és intratubáris pronucleáris stádium transzfer (PROST), zigótatranszfer (ZIFT), valamint embriótranszfer (TET) között. Valamennyi beavatkozástípus lehetséges javallatai megegyeznek a GIFT-módszernél említettekkel.^[19] Ezek közül a ZIFT-módszert szeretném kiemelni, mely során az in vitro megtermékenyített petesejtet juttatják az anyatestbe, pontosabban a petevezetékbe.^[20] Ennél a kezelésnél tehát a petesejteket és a spermiumokat laboratóriumi körülmények között egyesítik, és a GIFT-módszertől eltérően a páciensek tudják, hogy a petesejtek megtermékenyültek,

[14] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 2. számú melléklet 1. pont.

[15] Navratyil, 2011, 113.

[16] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 2. számú melléklet 3. pont.

[17] Navratyil, 2011, 112.

[18] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 2. számú melléklet 4. pont.

[19] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 2. számú melléklet 5. pont.

[20] Navratyil, 2011, 112.

a megtermékenyítés miatt pedig kevesebb petesejtre van szükség, ami csökkenti a többes terhesség kockázatát.^[21] Ezen típusok részletes elemzésébe tehát nem mennék bele, tekintettel arra, hogy a gyakorlatban kevésbé használatos módszerekről van szó; mindez azonban szemléletesen példázza azt, amire továbbiakban is koncentrálni szeretnénk: a hatályos hazai szabályozásnak több pontjában felfedezhető egyfajta lemaradás az IVF-eljárások nagyléptékű fejlődésével szemben.

Intracitoplazmatikus spermium injektálás (ICSI) során közvetlenül a petesejtbe juttatják az ondósejtet, célja a megtermékenyülés elősegítése.^[22] A hatályos szabályozás ennek két válfaját nevesíti:

- intracitoplazmatikus spermium injektálás és mikrosebészeti mellékherei sperma aspiráció (ICSI-MESA);
- intracitoplazmatikus spermium injektálás és herei sperma extrakció (ICSI-TESA).^[23]

Az *asszisztált hatching (AH)* alkalmazásának szempontjai egyebek mellett a 35 évnél magasabb életkor, egy bizonyos hormon magas alapszérum értéke, illetve korábban több sikertelen embriótranszferrel végződött kezelés is.^[24] A módszer alkalmazására alapvetően akkor kerül sor, ha a petesejt fala túlságosan vastag, így a hímivarsejt nem képes áthatolni azon; lényegében a sejtfalon történő apró vágás ejtésével megkönnyítik a spermium útját.^[25] Az eljárással az embrió beágyazódása, ezáltal az IVF-ET kezelés sikeressége növelhető, maga az eljárás pedig mechanikus, kémiai, illetve lézeres módszerrel is végezhető.^[26]

Kezdetben mesterséges megtermékenyítésnek csak a mesterséges ondóbevitelt, vagyis az ún. *artificialis inseminatiót (AI)* nevezték. A technika lényegi momentuma, hogy a megtermékenyítés a férfi ivarsejttel az anya testén belül történik. Ha a férj/élettárs ivarsejtjei kerülnek felhasználásra, homológ (*artificialis inseminatio by husband: AIH/AIP*), ha adományozott, donor hímivarsejttel történik a megtermékenyítés, heterológ (*artificialis inseminatio by donor: AID*) mesterséges ondóbevitelről van szó.^[27] A mesterséges ondóbevitel kevésbé invazív, valamint kevésbé költséges, mint az IVF, ugyanakkor a sikerességi ráták jobbakk az utóbbi esetében.^[28]

Az embriófagyasztás esetében az eddig tárgyalt rendeletünk négy lehetséges irányt nevesít:

[21] ReUnite: A final hope for fertility.

[22] Dunapart Medical Magánrendelés: Mesterséges megtermékenyítés.

[23] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 2. számú melléklet 6. pont.

[24] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 2. számú melléklet 7. pont.

[25] Dunapart Medical Magánrendelés: Mesterséges megtermékenyítés.

[26] TritonLife: Lombikbébi eljárás.

[27] Navratyil, 2011, 111.

[28] Acces fertility: Artificial Insemination vs IVF – what, why and how?

3. in vitro fertilizáció embriófagyasztással;
 1. in vitro fertilizáció és embriótranszfer embriófagyasztással;
 2. embriótranszfer fagyasztva tárolt embrió felolvasztását követően;
 3. in vitro fertilizáció felolvasztott női ivarsejt megtermékenyítésével létrehozott embrióval.^[29]

Az embriók fagyasztva tárolása egy széles körben elterjedt, elismert hatékonyságú, jól bevált módszer; maga a fagyasztás egyszerűen kivitelezhető, és az embriók kiolvasztása, majd transzferálása után magas terhességi ráta érhető el. Hatékonysága ellenére azonban számos ellenérv hozható fel a módszer ellen, gondoljunk csak a stabil párkapcsolat szükségességére, vagy alapvetően arra, hogy az embriók fagyasztva tárolásának időtartama korlátozott.^[30] Mindemellett kétségtelen, hogy ez a módszer fontos etikai és jogi kérdéseket vet fel, így a fagyasztással, illetőleg a fagyasztva tárolással kapcsolatos kritikus faktorokat egy későbbi pontban (V.2.) kívánom részletesebben megvizsgálni.

III. A TERMÉKENYSÉGGEL ÉS A GYERMEKVÁLLALÁSSAL KAPCSOLATOS FONTOSABB DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐK

A gyermekvállalás, illetve a gyermekáldás témakörét nem könnyű tudományos kutatás alá vetni, tekintve, hogy ez egy olyan terület, amelyről minden embernek van valamiféle hétköznapi tudása, s ezen személyes tapasztalati elemek – gyakran a tömegmédia aktív közreműködése mellett – erőteljes közhi-edelmekké fonódnak össze; ilyen például a már korábban említett gyermektelenség és vallástalanság közötti összefüggés is.^[31] Viszonylag stabil fogódzkodót jelenthetnek azonban bizonyos statisztikák és felmérések eredményei, amelyek közül a következőkben szeretnék bemutatni, s egyúttal megvizsgálni, elemezni néhányat, hogy világosabb képet nyújthassak témám aktualitásáról.

Ám a tárgyhoz visszatérve szeretnék mindenekelőtt egy betegségre, a meddőségre fókuszálni. Mivel a meddőség voltaképpen az in vitro fertilizációs eljárások forrása, mindenképpen szükségesnek tartom annak mibenlétét és lehetséges okait közelebbről is megvizsgálni.

[29] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 1. számú melléklet 8. pont.

[30] Versys Clinics: Embrió fagyasztás.

[31] Szalma – Takács, 2016, 159.

1. A meddőség és annak lehetséges okai

A meddőség, mint betegség tekintetében jelen pont alatt a női meddőség mi-benlétére szeretnék hangsúlyt fektetni – tudva azt, hogy e betegség természetesen férfiakat is érinthet –, megemlítve, mégis mellőzve az orvosszakmai háttér részletes boncolgatását, utóbbi ugyanis némileg túlmutat jelen tanulmány tartalmi keretein.

Az érintett nőket kínzó meddőség mögött köztudott, hogy számos betegség, illetve diszfunkció állhat. Különböző hormonzavarok vagy egyes szervek megbetegedése mellett talán az egyik legjellemzőbb akadállynak a petevezető betegsége mondható, de meghúzódhat a háttérben például endometriózis vagy akár pajzsmirigy alulműködés is, hiszen az alacsony pajzsmirigy-hormonszint csökkentheti a teherbeesés esélyét. Végül, de nem utolsósorban szót kell ejteni az ismeretlen eredetű meddőségről is, hiszen előfordulhat, hogy alapos kivizsgálást követően sem sikerül fényt deríteni a betegség okára. Egyes esetekben pedig tanácsos lehet figyelembe venni a nem megfelelő pszichés hozzáállást is, és számításba venni olyan termékenységet csökkentő rizikófaktorokat is, mint például a kor, a dohányzás, a súlyproblémák, az alkoholfogyasztás, a táplálkozás vagy a stressz.^[32]

Nem túlzás azt állítani, hogy a stressz napjaink szerves része, számos negatív hatásával együtt, így fontosnak tartom, hogy külön hangsúlyt fektessek a meddőséggel összefüggésbe hozható, általános stresszforrásokra is. Legalapvetőbb ilyen jelenségek közé sorolható a munkastressz és a házassági stressz okozta nyomás, de említhetjük a kevésbé köztudatban álló, mégis létező betegség-státusz miatti stresszt vagy az anyagi problémákra visszavezethető nyomást, habár utóbbi esetben hazánk kedvező tendenciát mutat az asszisztált reprodukciós eljárások finanszírozása tekintetében, mégsem feledkezhetünk meg olyan járulékos költségekről, mint például a meddőségi centrumokba való utazás, vagy a kezeléseik idején a munkából történő kimaradás, amely esetenként alacsonyabb jövedelemhez is vezethet.^[33] Mindez örögi körként is definiálható, hiszen a pénzügyi nehézségek vagy a munkahelyen megélt stressz egymásból is adódhatnak, de akár külön-külön újabb okozathoz vezethetnek, legyen szó példaként a házasságon belül megélt stresszről.

Nem mehetünk el amellett sem, hogy bizonyos – már megnevezett – életmódtényezők mekkora befolyásoló erővel bírhatnak e téren. Ezek közül csak néhányat emelnék ki, kezdve az alkoholfogyasztással, ugyanis az képes befolyásolni a peteérést, az ovulációt és a megtermékenyített petesejt beágyazódását is, nem beszélve arról, hogy mértéktelen fogyasztása köztudottan növelheti a terhességi kockázatok előfordulását is. Szintén említhető a dohányzás, hiszen a dohányfüstben lévő káros anyagok az előbb felsoroltakhoz hasonló negatív hatásokkal járhat, amely tényezők következményeképpen akár hosszabb megtermékenyülési idővel, gyakran meddőséggel vagy méhen kívüli terhességgel lehet számolni. Továbbá megjegyzendő, hogy az asszisztált reprodukciós eljárások kimenetelére nézve a passzív dohányzás is aggodalomra adhat okot. Egyes ku-

[32] Asszisztált Reprodukciós Centrum (Semmelweis Egyetem): Női meddőség okai.

[33] Lakatos, 2018, 41-42.

tatások további összefüggéseket találtak a terméketlenség és a kávéfogyasztás, illetőleg a táplálkozás között is, de nem hanyagolható el a testsúlynak és a testmozgásnak a megfelelő szintre való beállítása sem.^[34]

A meddőséget mindazonáltal komoly veszteségélményként is értelmezni lehet, melynek része a gyermekvárási élményéből való kimaradás, a külső és belső elvárásoknak való meg nem felelés kudarca, az identitás egy része és az élet felletti kontroll elvesztése, kiegészülve a már korábban említett vizsgálatokkal járó teherrel, az idő-, pénz- és energiaráfordításokkal. Sőt, egyes felfogások szerint, mivelhogy a reprodukciós képesség az egészség, a női szerep betöltésének, ezen keresztül pedig az önértékelésnek integráns része, a meddőség tudata gyászolyamathoz hasonló pszichés mechanizmusokat indíthat be.^[35] Különösen fontos tehát észrevennünk, hogy milyen kiemelt szerepe van e területen az együttérzésnek és az elfogadásnak egyaránt.

Összegzésképpen szeretném leszögezni, hogy hazánkban többszázezer meddő pár van, amely tény egyértelműen a népbetegség kategóriájába sodorja a gyermektelenséget. Fontos hangsúlyozni, hogy a meddőség betegség, miután a WHO 1988-ban annak nyilvánította. Nyilvánvalóan nem igényli minden pár a lombikkezelést, azonban a meddő párok egytizedének igenis ezzel a módszerrel születhet csak gyermeke.^[36]

2. A meddőségi problémáról statisztikai adatok alapján

Nemcsak a körülöttünk lévő világ, hanem a benne élő társadalmak is folyamatosan változnak és fejlődnek; a technológiai innováció elképesztő méreteket öltött manapság, nincs ez másként az orvostudomány területén sem. Kérdéses azonban, hogy e fejlődés az asszisztált reprodukciós eljárásokra nézve egyfajta csodaként, reménysugárként értelmezhető-e, vagy egy olyan jelenséget termelt ki a tudóskör, amely lehetővé tette, hogy a hölgyek „elkényelmesedjenek”, a korábbi szakaszban való gyermekvállalási hajlandóság pedig háttérbe szoruljon. Habár a termékenységi mutatók nem túl kedvezőek hazánkban, amíg a népeségszámot az IVF-eljárásoknak köszönhetően fogant életetek is gyarapítják, aligha lehetne okolni az ellenkezőjéért.

E pontban azonban szükséges megemlítenem, hogy míg korábban többé-kevésbé nyomon követhetőek voltak bizonyos statisztikai adatok – akár magával a lombikkezelésekkel, illetve azok számával kapcsolatban is –, napjainkban nem igazán lehet hozzáférni ilyesmire.

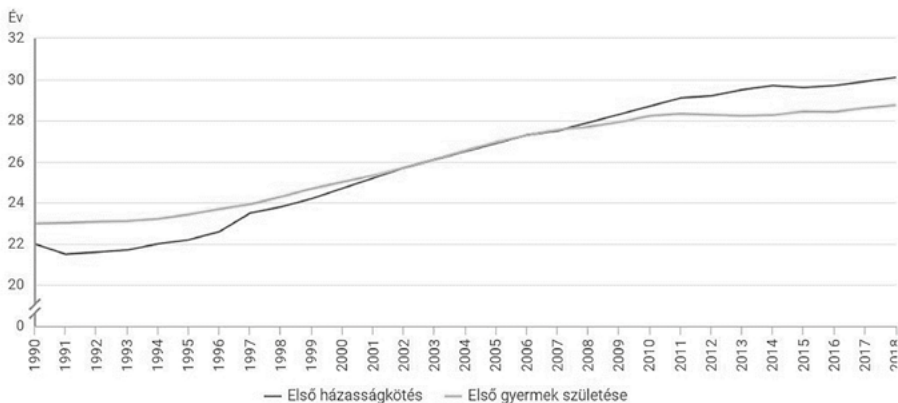
Tény, hogy az elmúlt évtizedek termékenységét az alapvetően csökkenő irányzat, az alacsony szintű stagnálás, egy történelmi mélypont, majd az utóbbi években egy emelkedő trend jellemezte. Ezzel párhuzamosan pedig jelentős vál-

[34] Lakatos, 2018, 43-48.

[35] Szigeti – Konkoly, 2012, 568-569.

[36] Kisalfold.hu: Kaáli Intézet igazgatója válaszol..., 2017.

tozáson mentek keresztül a gyermeket vállaló anyák demográfiai jellemzői is.^[37] Mindezt röviden, a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) eredményeit alapul véve szeretném szemléltetni.

1. ábra: Az első házasságkötés és az első gyermek születése a nő átlagos életkora szerint (Forrás: KSH)

A gyermekvállalási magatartásokban való változások számos okra visszavezethetők; lehet szó a tanulás fontosságáról, a magasabb képzettségi szint eléréséről, a munkahely biztonságáról, vagy a stabil párcapcsolat iránti vágyról, s a lista még gyarapítható. A demográfiai mutatók tekintetében mindez a házasságkötés, valamint az első gyermek vállalásának dinamikusan emelkedő életkorában mutatkozhat meg erőteljesebben (1. ábra). A rendszerváltást követően a nők átlagos életkora az első házasság megkötésekor több mint nyolc évvel, az első gyermek megszületése tekintetében közel hat évvel emelkedett.^[38]

A kedvezőbb szemléltetés kedvéért a KSH adatait egy saját készítésű táblázatba ágyazva szeretném bemutatni, három időszakot kiválasztva és alapul véve a továbbiakban is (1. táblázat):

Évszám	A nő átlagos életkora az első házasságkötéskor (év)	A nő átlagos életkora az első gyermek születésekor (év)
1998	23,8	24,3
2008	27,9	27,7
2018	30,1	28,8

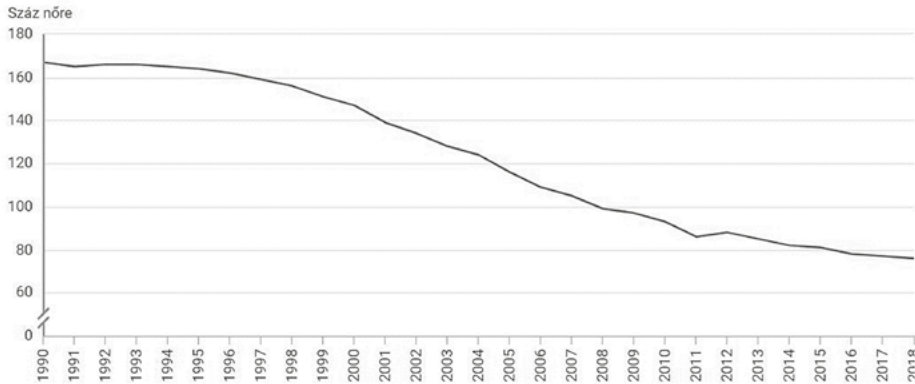
1. táblázat: A nő átlagos életkora 1998-ban, 2008-ban és 2018-ban (Forrás: a szerző saját szerkesztése)

[37] KSH: A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői.

[38] Ld. a KSH adatait.

A számok híven tükrözik a gyermekvállalás kitolódását, ám emellett az is látható, hogy az első házasságkötés ideje gyakran későbbre tevődik, mint az első gyermek vállalása, így arra következtethetünk, hogy a házasságon kívül született gyermekek száma is növekedésnek indult.

Talán még figyelemfelkeltőbb formában mutatkozhat meg mindezen változás, ha a gyermekek átlagos számát (2. ábra) nézzük:

2. ábra: 30 éves nők átlagos gyermekszáma
(Forrás: KSH)

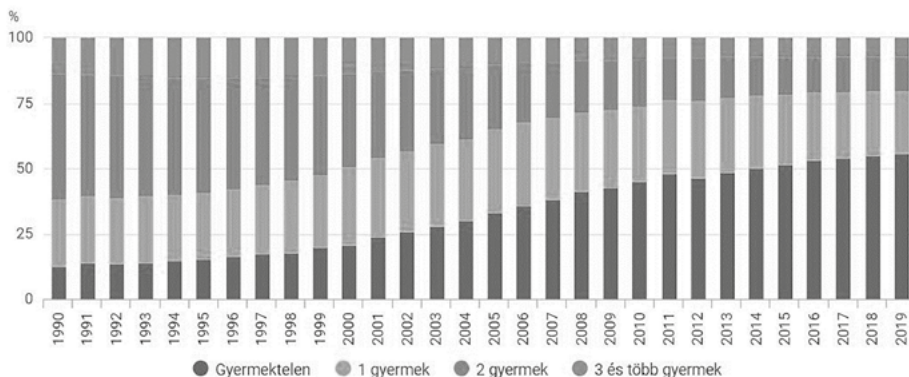
Az ábrán látható, hogy míg a rendszerváltás idején a harminc éves korig világra hozott gyermekek átlagos száma 167 gyermek volt száz nőre számítva, addig a jelenlegi hasonló életkorúak tekintetében ez mindössze csupán 75 gyermek.^[39] Hasonlóan a fentebb bemutatott adatokhoz, ez esetben is három évet ragadnék ki, amelyek összehasonlítása kétségkívül a csökkenő tendenciát bizonyítják (2. táblázat):

Évszám	Átlagos gyermekszám (száz nőre)
1998	156
2008	99
2018	76

2. táblázat: 30 éves nők átlagos gyermekszáma 1998-ban, 2008-ban és 2018-ban
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

[39] Ld. a KSH adatait.

Végül, de nem utolsósorban – és mindezzel szoros összefüggésben – fontos észrevennünk, hogy a későbbi gyermekvállalás következtében jelentősen módosult a harminc éves nők gyermekszám szerinti összetétele. A leglátványosabb változást a gyermektelen nők tekintetében vehetjük észre, hiszen míg a rendszerváltás idején a harminc éves nők körében alig 13%-os volt a gyermektelenek aránya, a 2019. január 1-jei adatok szerint az a szám már 56%-ra nőtt. Mindez azt jelenti, hogy a harmincéves gyermek nélküli hölgyek aránya több, mint négyszeresére emelkedett azóta^[40] (3. ábra):

3. ábra: 30 éves nők gyermekszám szerinti megoszlása
(Forrás: KSH)

Az ábra által közölt arányszámok évekre lebontva történő szemléltetése (3. táblázat) szembevető változásra hívja fel a figyelmet. Látható, hogy a harmincéves nők több mint fele gyermektelen, és valószínűsíthető, hogy ez a – gyermekvállalás tekintetében – csökkenő tendencia jelenünk társadalmában nem fog egyhamar az ellenkezőjére módosulni.

Évszám	Gyermektelen (%)	1 gyermek (%)	2 gyermek (%)	3 és több gyermek (%)
1998	18,1	27,4	40,0	14,4
2008	41,3	30,5	20,0	8,3
2018	55,3	24,7	13,1	6,9

3. táblázat: 30 éves nők gyermekszám szerinti megoszlása 1998-ban, 2008-ban és 2018-ban
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

[40] Ld. a KSH adatait.

Habár a harminc, illetve afölötti életkorban történő gyermekvállalás nem kockázatmentes, a jelenünket tükrözi, így szükséges észrevennünk, hogy ezek az „új” demográfiai jellemzők egy irányba hatnak: a humán reprodukciós eljárások létjogosultságát igazolják.

IV. VALLÁSI MEGGYŐZŐDÉSBŐL FAKADÓ ETIKAI DILEMMÁK

Tapasztalataim alapján a vallás amennyire megfogható – értem ezalatt például az írásba foglalt szabályokat, követendő magatartási normákat vagy a hitkönyveket –, annyira sokféleképpen értelmezhető jelenség is, nem meglepő hát, hogy időről-időre vélemény- illetve nézetkülönbségek törnek felszínre. Dolgozatom ugyan nem konkrétan a vallásosságra koncentrálok, röviden mégis illendő tisztázni, hogy mi is a vallás: egy rendszerbe foglalt, kinyilvánított, és ezáltal megismerhetővé tett hitelveket, illetőleg az azokhoz igazodó, kötelező magatartásszabályok összességét értjük alatta. A vallási normák közt sajátos csoportot képeznek a vallásos életvitel- és magatartásszabályok, amelyek átfogják a hívő ember személyiségének teljességét, jelentékeny szerephez jutva az emberi méltóságtudat, az életvitel és a személyiség kibontakozásában.^[41]

Általánosságban azt mondhatjuk tehát, hogy a vallás, illetőleg maga a vallásosság igencsak meghatározó jelenség tud lenni egy hívő ember életében. A hit és az elköteleződés sokféle lehet, álláspontom szerint az emberi természetből fakadó sokrétűséget pedig csak a realitás talaján szabad megítélni. A következőkben mégsem bírálni szeretnék, csupán állást foglalni, egyet érteni vagy egyet nem érteni azon szerzőkkel és résztvevőkkel, akik hangot adtak saját hitüknek és véleményüknek. Habár nem újdonság a vallási meggyőződésből fakadó viták megmutatkozása még napjainkban sem, mindenképpen említésre méltó, hogy olyan területen is jelentős szerephez jut, mint amilyen maga az IVF-eljárásoké, ahol a legszemélyesebb véleményem szerint a legnagyobb elfogadásra lenne szükség.

1. Az IVF és a keresztény erkölcsszemlélet – Hogyan lehet halált látni ott, ahol éppen az életet nézzük?

Az in vitro fertilizációs eljárások valamennyi formája elfogadhatatlan a Katolikus Egyház számára, ám ezt az elutasító álláspontot még a keresztény párok körében sem övezi teljes egyetértés. Az ebből fakadó nézeteltérés időnként erőteljesebben a felszínre tör, és a mai napig megosztja a hívő s nem hívő embereket egyaránt.

[41] Ádám, 2011, 7.

Az elmúlt éveink talán egyik legmegosztóbb nyilatkozatának, s ezáltal ellenértéktől hangos társadalmi reakciójának lehettünk tanúi, amikor Veres András megyéspüspök a következőképpen fogalmazott 2020. októberében: „Elindult ugyan egy változás, de virágzik a számomra még mindig nagyon fájdalmas lombikprogram. Ezt teljesen ki kéne iktatni a gyakorlatból, súlyos bűnöket követünk el vele! Az emberi élet továbbadása nem technológia kérdése, hanem két ember, egy férfi és egy nő szeretetkapcsolatát feltételezi, nagyon komoly lelki vonatkozásokkal a háttérben. Vannak a keresztény hit alapján is támogatható gyakorlatok, amelyek bizonyítottan hatékonyak – és nem jár velük a megfogant élet elpusztítása, mint a lombikprogrammal.” Emellett említést tett olyan, életvédelemmel kapcsolatos célkitűzésekről, mint az azon intézetek létrehozása, ahol keresztény erkölcsi törvények szerint eljárva segítenének a rászoruló házaspárok szülővé válásának folyamatában, vagy egy olyan katolikus kórház létrejötte, ahol van szülészeti osztály, és ahol nem végeznek soha abortuszt.^[42] Ismert, hogy maga az abortuszkérdés is felettébb megosztja a társadalmunkat, a keresztény katolikus nézőpont pedig egyenlőséget mutat e két eljárás között, ugyanis a fel nem használt, és ezáltal megsemmisítésre ítéltetett embriók elpusztítását az abortuszban elhalt életekkel azonosan ítéli meg a katolikus egyház.

Ezen álláspont képviselői közé tartozik – az e területen mondhatni termékeny szerzőnek számító – Hámori Antal is, aki az IVF laboratóriumi folyamata során elvezített embriók tekintetében szintén súlyosan fogalmaz; az így megsemmisült embriókat az abortuszban elpusztult áldozatokként értelmezi, az eljárásban résztvevőket pedig bűnrészesnek. Véleménye szerint az emberi embrióval úgy bánnak, mintha egyszerű laboratóriumi anyag volna, és ezt igazságtalannak, az emberi méltóságot sértőnek, továbbá elfogadhatatlan diszkriminációként ítéli meg.^[43] Mindez visszavezethető arra a katolikus egyházi tanításra, miszerint minden emberi lény a fogantatástól egészen a halál pillanatáig a személy méltóságával bír, így az emberi lény a létezés legelső fázisaiban sem tekinthető pusztán sejtösszességnek. Tehát az embert fogantatásától kezdve személyként, annak méltóságával kell tisztelni; el kell ismerni a személyhez fűződő jogait, és mindenekelőtt az élethez való sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogát. Ennélfogva a nemzéshez irányuló orvosi technológiák annyiban utasítandók el, amennyiben sértik, illetve veszélyeztetik ezeket az értékeket, vagyis nem azért, mert mesterségesek. Hámori Antal számos esetben a *Donum vitae*^[44] alapján, és arra tekintettel vonja le következtetéseit, mely írásra a későbbiekben is támaszkodni fogok. Mindent összevetve azonban azt mondhatjuk, hogy a katolikus egyház helytelenítésének egyik alappillére abban rejlik, hogy ezen mesterséges folyamat során az élet továbbadása elválik a házastársi aktustól, mivel az a házaspár testén kívül történik, egy orvos, illetve biológus cselekedete által, aki-

[42] Magyar Hírlap: Egymástól távolságot kell tartanunk..., 2020.

[43] Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021, 70-88.

[44] A katolikus egyház mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos etikai irányelveket tartalmazó dokumentuma.

nek szakértelme és technikai teljesítménye határozza meg a beavatkozás eredményét.^[45]

Amikor az egyházi álláspont a házastársi szerelmi aktus hiányát sérelmezi, előrevetíti, hogy az orvosi beavatkozás a megtermékenyítés során a házasság sérelmére történik, emellett kifogásolja magának a harmadik személynek a jelenlétét is az eljárás folyamán. Érdemes figyelembe venni azonban, hogy az orvos, aki szakemberként gyógyászati beavatkozást végez, nemi aktus nélkül vesz részt a megtermékenyítésben, munkája tehát nem helyettesíti és nem is váltja ki a nemzés szerelmi módját.^[46]

A győri püspök lombikprogram-ellenessége azonban nem újkeletű, példaként lehet említeni akár a 2017-ben elhangzott szavait is, amelyek így hangzottak: „Testvérek, még egy belső veszélyre oda kell figyelnünk! Ugyanis fondorlatosan megfogalmazott, a jó szándék köntösébe bújtatott törvény által, amely figyelmen kívül hagyja a krisztusi értékrendet, észrevétlenül is belopózik a keresztény értékekre építkező társadalom önfeladásának mételye! Láthattuk ezt legutóbb például a lombikbébi program támogatásának növelésével kapcsolatos rendelkezésben...”. A püspök akkor megfogalmazott véleményét nemcsak meddő nők, hanem a méltán nagy hírű győri meddőségi központ, a Kaáli Intézet egykori vezető orvosa is elítélte. Dr. Kőrösi Tamás – hitét gyakorló katolikus, keresztény emberként –, akinek több ezer gyermek az eredményességi statisztikája, hangsúlyozta, hogy ők nem tünetet kezelnek, hanem okot, és egyes betegek esetében csak a lombikkezelés vezetethet sikerre. Emellett kiemelte, hogy az embriók elpusztítása, kidobása sem igaz, hiszen minden tárolva, illetve fagyasztva van.^[47]

A mesterséges megtermékenyítés azonban már a kezdetek óta a katolikus egyház bírálata alá esik, így lehetséges, hogy egy még korábbi időpontra tekintünk vissza. II. János Pál pápa 1995-ben foglalta össze a klérus álláspontját Az élet evangéliuma című enciklikájában, melyben így fogalmazott: „A mesterséges megtermékenyítés különféle módozatai is – melyek látszólag az élet szolgálatában állnak, s nemegyszer pozitív szándékkal végzik – valójában kaput nyitnak az élet elleni új támadásoknak. Eltekintve attól, hogy erkölcsileg elfogadhatatlanok, mert kiszakítják az életfakasztást a házastársi aktus emberi egészéből, ezeknek az eljárásoknak igen nagy hányada sikertelen: nem annyira a megtermékenyülés szempontjából, hanem mert az embrió fejlődése nem történik meg, s ezzel halálveszélynek teszik ki az éppen megfogant életet. Továbbá olykor a beültetéshez a szükségesnél nagyobb számban történik a megtermékenyítés, s az úgynevezett számfölötti embriókat elpusztítják vagy tudományos és orvosi kísérletekhez használják föl; valójában azonban az emberi életet egyszerű biológiai anyag szintjére fokozzák le, amivel szabadon rendelkezhetnek.”^[48] Tény, hogy 1995 óta sok idő eltelt – főleg a tudomány szempontjából –, így az emberi

[45] Hámori, 2021b, 44-46.

[46] Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021, 76-77.

[47] Babanet.hu: A lelketem is eladnám..., 2017.

[48] Jogiforum.hu: Célkeresztben a lombikbébi program, 2017.

reprodukcióra irányuló eljárások során létrehozott embriók védelme terén azóta pozitív változás tapasztalható. Az eljárások sikertelensége, azaz, amikor a beavatkozásnak sem eredménye, sem gyümölcse nem keletkezett, valójában nem különbözhet számottevően a természetes úton elvetélt magzatok sorsától, így ennek felemlítése a lombikeljárással összefüggésben csupán azért lehetséges, mert a technológia láthatóvá teszi őket.^[49]

A római katolikus egyház lombikkal kapcsolatos erkölcsi álláspontja szerint annak bűnös volta abból ered, hogy az eljárás ellentétes a természet törvénnyel és a természetjoggal. Szász Péter történész, katolikus apológéta gondolatmenetéből következően minden esetben, amikor a természetes nemi aktus és annak elválaszthatatlan következményei mesterségesen bármilyen eszközzel gátoltatnak, bűnről van szó. Ezért egyebek mellett bűnnek ítéli a mesterséges megtermékenyítéssel kívül a homoszexuális nemi aktust és a mesterséges fogamzásgátlást is. Továbbá kiemeli annak fontosságát, hogy az ember fogantatása pillanatától személynek minősül, így a természetjog értelmében nem eshet a dologi jog hatálya alá.^[50]

Itt szükséges említést tennem erről a beavatkozással szembeni jogi aggályról, ami nem más tehát, mint az ember eldologiasodása. Ezen megközelítés szerint, mivel az élet keletkezése laboratóriumi körülmények között történik, vagyis kiszakad a természetes folyamatából, fennáll a veszély, hogy a sikeres megtermékenyítést követően nem "ember", hanem "dolog" jön létre. Ezáltal az emberi egyedfejlődés korai szakaszában keletkezett eredmény jogon és orvosi etikán kívüli területre sodródik, és voltaképpen a szabad rendelkezés tárgyává válik. Ez a veszély különösen fennáll a beültetésre nem kerülő magzatok, illetve a magzatkísérletek esetén, ugyanis a feleslegessé vált magzatokat egy idő után megsemmisítik, vagy szabadon felhasználják kísérletezés céljából. Ezeket a magzatokat azonban a felhasználás időpontjáig fagyasztva tárolják, melynek során egy része egyébként is elpusztul. Mindezt összevetve, a férfi–nő kapcsolat háttérbe szorul a laboratóriumi vizsgálatokkal és eredményekkel, a műszerekkel, valamint az orvosi felügyelettel szemben. A gyermeket e folyamatban tehát nem elfogadják, hanem előállítják, és nem nemzik, hanem termelik.^[51]

Szász Péter – mint a katolikus álláspont szószólója – továbbá minden lombikeljárást direkt módon abortívnek minősít, tekintettel arra, hogy a lefagyasztott és be nem ültetett emberi személyek idővel megsemmisítésre kerülnek. Hangsúlyozza, hogy az embernek nincsen természet adta joga a gyerekhez, hiszen a gyermek ajándék és felelősség, nem pedig egy tárgy, ami csakúgy jár valakinek. Mindemellert említést tesz egy olyan meddőség esetén erkölcsileg megengedhető eljárásról, amely – szemben a lombikeljárással – fizikailag, illetve pszichikai szempontból is tehermentesebb az igénybe vevők számára, költségkímélőbb is, és nem utolsósorban nem jár emberi személyek elpusztításával. Ez a mód nem

[49] Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021, 77.

[50] Magyar Nemzet.hu: A gyermek nem jog, hanem ajándék, 2020.

[51] Jobbágyi, 2006, 150-151.

más, mint a *natural procreative technology*^[52] (továbbiakban: NaPro technológia); egy olyan női egészség tudomány, amely figyelemmel kíséri és fenntartja a nők reprodukív és nőgyógyászati egészségét, nyomon követi a menstruációs ciklus során bekövetkező különböző hormonális eseményeket, ezzel támogatva a családtervezést. Ez egy termékenység gondozáson, nem pedig termékenység szabályozáson alapuló orvosi megközelítés a családtervezés és a nőgyógyászati egészségügy terén.^[53] Ez az eljárás elfogadható tehát a Katolikus Egyház számára, ugyanis ez az orvosi irányzat a termékenységet és az emberi életet a fogantatás pillanatától kezdve tiszteletben tartja, emellett pedig kizárólag a házasság közreműködésével történik a fogantatás, amely szintén egyezik az Egyház tanításával. Ennek a technológiának a kidolgozása az 1970-es évekre vezethető vissza: Thomas W. Hilgers az Amerikai Egyesült Államokban végzett kutatást, amelynek célkitűzése egy természetes családtervezési módszer kivizsgálása volt. Kutatásainak eredményeként a párok ma már a Creighton-módszer alapján meghatározott táblázat segítségével értelmezni és követni tudják a nő termékenységi ciklusát, s ami a legfontosabb, hogy felfedezhetik az esetleg fellépő rendellenességeket is. Ennélfogva, ha eltérést tapasztalnak, illetőleg, ha a gyermekáldás hosszabb próbálkozás után sikertelennek bizonyul, a természetes fogantatást elősegítő NaPro technológiát alkalmazó orvos segítségével gyógyítani tudják ezeket az eltéréseket; feltárva és kezelve a meddőség okát, állapottól függetlenül gyógyszerekkel vagy műtéttel. A szóban forgó eljárás támogatók szerint voltaképpen éppen ez az, ami megkülönbözteti a NaPro technológiát a hazánkban ma ismert más meddőségi kezelésektől, így a mesterséges megtermékenyítéstől is: az előbbi ténylegesen gyógyít, míg az utóbbi eljárás inkább megkerüli a problémát azáltal, hogy a hibásan működő funkciót mesterségesen helyettesíti technikai eszközökkel.^[54]

Ezen a ponton szeretnék röviden szólni a művi meddővé tétel megítéléséről is, ugyanis e téma szintén több ízben szerepelt a Katolikus Egyház napirendjén. A nemző- illetőleg fogamzásképességet megakadályozó művi meddővé tétel egészségügyi indokból, a törvény által meghatározott kritériumoknak megfelelően végezhető el, jogszabályban meghatározottak szerint, családtervezési célból negyvenedik életévét betöltött vagy három vér szerinti gyermekkel rendelkező személy esetében.^[55] A katolikus álláspont egyértelműen helyteleníti a közvetlen sterilizálást, azaz ha a művi meddővé tétel a célból történik, hogy lehetetlenné tegyék a fogantatást, amely esetleges kockázatot jelentene az anya számára. Szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy míg a mesterséges megtermékenyítés esetében megjelenik a gyermekhez jutás iránti vágy, addig a szóban forgó családtervezési célú sterilizáció éppen ezzel ellentétes irányú. Ráadásul a sterilizáció alapvetően visszafordíthatatlan, s mint olyan, az érintett önrendel-

[52] Ld. Szász, 2020.

[53] Naprotechnology: Medical and Surgical Specialty for Women of Procreative Age.

[54] Schaffler, 2017, 3.

[55] Eütv. 187. § (1)-(1a) bek.

kezesi jogának gyermekek nemzésére vonatkozó későbbi gyakorlását az esetek nagy többségében ellehetetleníti.^[56] Mint láthattuk, az egészségügyi törvény lényeges korlátozásokat állított fel a művi meddővé tétel végrehajthatósága előtt, ám amíg a sterilizáció megengedhetősége nem korlátozódik kizárólag a komoly egészségügyi indikációra, addig e kérdéskör minden bizonnyal aktuális marad a Katolikus Egyház számára.

Miután tisztázásra került néhány – szintén a keresztény szemlélettel összefüggésben értelmezett – eljárás mibenléte is, szeretnék visszakanyarodni ahhoz a gondolatmenethez, amely szerint a mesterséges megtermékenyítés, pontosabban – Rojkovich Bernadette, a Magyar Bioetikai Társaság elnökének szavait alapul véve – annak módszere az elítélendő. Az orvos arra alapozza véleményét, hogy mindaz, amit a párok megtesznek a teherbe esés ellen – érte ezalatt a különböző fogamzásgátló szereket és módszereket, az abortuszt vagy a pszichológiai stresszt – nem maradnak biológiai következmények nélkül. A kései gyermekvállalás divatosá váló voltára támaszkodva a természet törvényei ellen való vétkezést hangsúlyozza, ugyanis nem tehetünk meg mindent csak azért, mert technikailag képesek vagyunk rá.^[57]

Miközben igazság és realitás után kutatunk e sorok között, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy – bár kétségkívül olykor tudatos a halogatás, például a megfelelő anyagi háttér vagy egy sikeres szakmai karrier okán – számos más indokból is szembesülhet azzal az érintett, hogy a gyermekvállalást igenis későbbre kell halasztania. Továbbá nem könnyű manapság egy mérlegre helyezni olyasmit, mint amilyen az „akarom” és a „muszáj”, hiszen gondoljunk csak bele, míg évtizedekkel ezelőtt egy hagyományos családmódelben a nő munkába állása inkább lehetőség volt, ma már egyre gyakrabban szembesülhetünk azzal, hogy ez tagadhatatlanul a megélhetéshez szükséges döntéssé válik, s míg korábban az érettségi bizonyítvány is versenyképesnek bizonyult, ma már diplomával sem könnyű elhelyezkedni.

Az sem meglepő, hogy egyes vélemények szerint a vallástalanság és a gyermektelenség terjedése együtt jár: erősödik tehát azon közvélekedés, hogy a valódi értékek meggyengülése a kevésbé családcentrikus életformák, és ebből adódóan a gyermektelenség elfogadásával is jár. Habár igaz, felfedezhető a pozitív kapcsolat a vallásosság és a tradicionális családi értékek között – gondoljunk csak az abortusszal szembeni elutasítóbb hangvételre –, a vallásosság és a gyermektelenség közötti összefüggések mégsem tekinthetők tisztán egyirányúnak.^[58]

Ám visszatérve azon keresztényi álláspontra, miszerint a mesterséges megtermékenyítés bűn, magától értetődő, hogy elgondolkodunk azon, akkor vajon ki a bűnös. Bűnös az orvos, amiért gyógyít? Bűnösnek bélyegezhetünk valakit, aki gyermek után vágyakozik? Lehet-e bűnös egy gyermek csupán azért, mert lombikban fogant? Valóban összeegyeztethetetlen volna a katolikus hit és a mes-

[56] Hámori, 2021a, 208-209.

[57] Magyar Nemzet.hu: Megsértjük a természet törvényeit, 2020.

[58] Szalma – Takács, 2016, 163.

terséges megtermékenyítés? Hiszen a segítségnyújtás, a gyógyítás a keresztény erkölcs egyik legfontosabb erénye; a szeretetteljes gondoskodás, a gyengék és a betegek gyámolítása pedig annak szerves részei. Szoboszlai-Kiss Katalin filozófus éppen erre világít rá, nem mellesleg két olyan összetevővel szembesítve az olvasót, amelyek akaratlanul is elgondolkodtatják majd őt; ezek nem más, mint a XXI. század, valamint a gyógyászati eljárás kifejezések.^[59] Hiszen hogyan is ítélnénk meg valamit – főleg negatív hozzáállást sugallva –, ami az egyenlőség, az együttérzés és az elfogadás jegyeivel fémjelzett időszakban került éppen reflektorfénybe, és hogyan ítélnénk el azt, ami a modern orvosláshoz nyúlva gyógyítani képes? Merthogy gyógyír, hiszen sikerességének eredménye maga a szülővé válás öröme, és „minden megszületett gyermek a segítő, gyógyító keresztényi szándék kézzelfogható bizonyítéka”^[60].

Már önmagában az, hogy a mesterséges megtermékenyítés módszereivel szemben keletkezett egyházi és más nyilatkozásokat meg kell élniük azoknak, akik ezzel az eljárással fogantak, akik valamilyen úton-módon részesei voltak vagy lesznek ezen eljárásoknak, jelentős nehézséggel jár, és jelentős probléma is egyúttal. A szóban forgó eljárásokkal fogant emberekben, szüleikben, házastársukban, minden érintettben a létüket eredményező technológiák helytelenként való megítélése tulajdonképpen olyan érzéseket válthat ki, mintha létrejöttükben lennének megkérdőjelezve, hiszen ők e módszer nélkül nem élhetnének, illetve nem válhattak volna szülővé. Ennek megfelelően, ha az eljárásban résztvevő személyek helyesen jártak volna el, a lombikkal fogant életet nem léteznének. Márpedig ők is az isteni jószág ajándékai, akiket szeretettel kell felnevelni – a katolikus egyház tanítás értelmében –, hogyan is lehetne az ő létük, létrejöttük helytelen?^[61] Egyet kell értenem Szoboszlai-Kiss Katalin szavaival, miszerint **ésszerűtlen** volna minden meddőségben szenvedő párt megfosztani a lombikezelés nyújtotta gyógyuláshoz való lehetőségtől; a fejlett technológia nyújtotta gyógyászati módszerek vallási érzülettel való szembeállítását legyen mindenkinek a személyes ügye, amikor betegként elgondolkodik a lehetőségek mérlegelésekor.^[62]

Összességében elmondható, hogy – figyelembe véve a fentebb tárgyaltakat is – nem ez az egyetlen ellentmondás a mesterséges megtermékenyítést megítélő katolikus erkölcsszemléletben, amelyet külső szemlélő objektíven, előítéletmentesen felfedezni képes. Mindazonáltal nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mind a hit, mind pedig a gyermekáldás az ember életében olyan jelentős erővel bír, ami miatt sokszor nem könnyű elfogulatlannak maradni egyik téren sem.

[59] Magyar nemzet.hu: A lombik az abortusz inverze, 2020.

[60] Magyar nemzet.hu: A lombik az abortusz inverze, 2020.

[61] Hámori, 2021b, 33.

[62] Magyar nemzet.hu: A lombikprogram sikertörténet: életet ad, 2020.

2. A protestáns egyház álláspontja

Mindezidáig számos protestáns egyház nyilvánult már meg az IVF-eljárásokkal kapcsolatosan, és bár alapvetően inkább az elfogadást tükrözik, fontos hangsúlyozni, hogy a protestáns egyházon belül sem egységes ezen eljárások megítélése. Lényeges momentum – figyelembe véve a katolikus nézőpontot –, hogy ez esetben is megállapításra kerül, hogy az embriót már a korai szakaszában is védelem illeti meg, azonban nem olyan mértékben, mint a már világra jött személyiséget.^[63]

A katolikus érveléshez hasonlóan többek közt a Német Protestáns Egyház is úgy vélekedik, hogy a nemzés és a születés a szeretet és a házasság kötelékébe tartozik, a testen kívüli megtermékenyítés pedig ezt az összefüggést megszakítja. A Holland Protestáns Egyház azonban ehhez képest már kifejezetten védelmezőként lépett fel az eljárás mellett, kinyilvánítva, hogy egy gyermek Isten ajándéka, ám az nem jelenti azt, hogy az ember nem avatkozhat be a releváns folyamatokba. Minderre, valamint az eljárás társadalmi elfogadottságára, a meddőség problémájára és az orvoslás fejlődésére tekintettel, a protestáns egyházak mintegy felülvizsgálták korábbi, fenntartásokat megfogalmazó nézeteiket, melynek következtében 2017-ben a meddőséggel küzdő házaspárok számára iránymutatást tartalmazó dokumentumot adtak közre, amely általánosságban nem ellenzi a humán reprodukciós eljárások alkalmazását, de etikai iránymutatásokat fogalmaz meg az élet védelme érdekében.^[64]

3. Más vallások iránymutatásai: az iszlám és a zsidó perspektíva

A fogantatás és a gyermekáldás az iszlám tekintetében egyértelműen megragadható, ha a Korán – azaz az iszlám elsődleges forrása, Szent Könyve – kinyilatkoztatásait vesszük alapul. Ebből egy olyan felfogás tükröződik, amely szerint egy gyermek Isten ajándéka az ember számára. Isten a muszlim ember hitét családján és gyermekén keresztül látja megnyilvánulni, a gyermekre azonban nem kizárólag áldásként tekint, olykor akár megpróbáltatás is lehet. A Korán releváns tanítása továbbá, hogy a gyermek neve is Isten döntése, csakúgy, mintha valaki meddő, és ezáltal nem lehet utódja, azonban a meddőségért egyik fél sem tehető felelőssé, hiszen Isten akarata húzódik meg mögötte.^[65]

A hagyományos látásmódon túlmutatva nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a Közel-Keleten is hozzáférhető és elérhető a modern orvostudomány számos módszere, ezek között olyanok is, amelyek lehetőséget nyújtanak a meddő, gyermektelen pároknak abban, hogy szülővé válhassanak. A mesterséges megtermékenyítés tekintetében az iszlám jog kanonikus műveiben felfedezhető az

[63] Fazakas – Kovács, 2020, 232.

[64] Lovászy – Szoboszlai-Kiss, 2021, 82.

[65] Gergely, 2016, 106-108.

a nyilatkozás, hogy az ivarsejtek találkozásából születhet új élet, azonban az, hogy ezen ivarsejtek mikor és miképpen egyesülnek, nincs tisztán meghatározva. Így egyes nézetek szerint éppen az lenne bűn, ha a hívő nem tenne eleget a „sokasodjatok” isteni parancsolatának. Mivel a meddőség betegségnek tekinthető – Isten pedig minden betegségre gyógymódot adott –, a mesterséges megtermékenyítés elfogadott, hiszen voltaképpen e folyamat során is Isten dönt az új élet megfogadásáról. Ebből egyúttal az is következik, hogy erre az eljárásra csak gyógyászati céllal kerülhet sor, és csupán akkor, ha a pár minden egyéb lehetőségét kimerítette már. Hasonlóan megengedett a lombikprogram is, amennyiben betartják az olyan szükséges előírásokat, mint például, hogy ügyelni kell arra, hogy a lombikok véletlenül se keveredjenek össze, vagy hogy a gyermek nemét vagy egyéb tulajdonságait nem módosíthatják az orvosok, ugyanis az ezekről való döntés továbbra is Isten kezében van.^[66]

Az *in vitro* megtermékenyítés megengedhetőségét vizsgálva tehát azt látjuk, hogy a nézőpontok többségében megegyeznek abban, hogy ha a nő petesejtjét a férje ivarsejtjével megtermékenyítik, majd az így megtermékenyített petesejtet ugyanazon nő méhébe visszahelyezik, azt megengedhetőnek tekintik. Ezen felül természetesen további feltétel, hogy orvosi szükséglet álljon fenn ahhoz, hogy a pár a szóban forgó eljáráshoz folyamodjon, egy tapasztalt és megbízható orvos tanácsait követve. Mindemellett fontos, hogy az orvosi kezelés igénybevétele ne járjon a hívők számára tiltott tárgyak vagy eljárások alkalmazásával, továbbá kiemelendő az is, hogy bizonyos esetekben a kezelés akár kötelező is lehet, ha az élet megóvásához vagy a meddősége kezeléséhez vezet.^[67]

A zsidó vallásban kiemelt jelentősége van a családnak, ezzel együtt pedig a gyermekáldás örömének, így hát, ha a fogantatás nem sikerül természetes úton, e vallás nem zárkózik el a modern orvostudomány által kínált lehetőségektől sem. Fontos azonban, hogy nem szabad elhamarkodottan belekezdeni az eljárásba, csak akkor, ha már minden egyéb lehetőséget kimerítettek, és más gyógymód nem vezetett sikerre.^[68]

A meddőségi kezelések elterjedésével azonban felmerült egy akadály, amely a zsidó párok útját állta az eljárás előtt, ám ennek megoldásával megnyílt a lehetőség a mesterséges megtermékenyítésre: az akadály és annak megoldása az elcserélés veszélyének elhárítása volt. Többnyire a zsidó vallás képviselői egyetértettek abban, hogy ezt folyamatos ellenőrzéssel kell biztosítani, amelynek hangsúlyos része, hogy az említett felügyelet az egész zsidó közösség által elfogadott legyen, kizárva annak lehetőségét, hogy a gyermek státusza később megkérdőjelezhetővé válhasson. Továbbá említésre méltó, hogy például az inszemináció általánosan elfogadott, amennyiben a férj a donor, azonban, ha a megtermékenyítés más zsidó donor spermájával történik, vagy anonim donáció

[66] Gergely, 2016, 122-123.

[67] Shabana, 2021.

[68] Oberlander, 2018.

tenné lehetővé, akkor már tiltott területnek számít.^[69] Hasonlóan megosztó nézetek alakultak ki az adományozott petesejteket illetően is, ugyanis vannak olyan vallási tekintélyek, akik egyenesen elutasítják a donor petesejtek használatának gondolatát, míg mások úgy vélik, hogy egy nő kaphat donor petesejtet, amennyiben a férje ebbe beleegyezett. Nem csoda, hogy vitás kérdés, hiszen az, hogy ki az anya, több szempontból értelmezhető, így rendkívül nehéz megválaszolni, ez pedig minden bizonnyal hatással lehet a baba státuszára és identitására is.^[70]

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a zsidó vallás megengedő. A „gyümölcsözöttek, és sokasodjatok” talmudi parancsolat lehetővé teszi a hívő párok számára a mesterséges megtermékenyítést, ám hangsúlyozandó, hogy a párnak mindent meg kell tennie a gyermeknemzés érdekében; annak sikertelensége esetén azonban nincs akadálya ezen gyógyászati eljárás igénybevételének.^[71]

V. A HUMÁN REPRODUKCIÓS ELJÁRÁS JOGI SZABÁLYOZOTTSÁGA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ETIKAI TARTALMAKRA

Az alábbiakban a humán reprodukciós eljárásokkal kapcsolatos hazai szabályozásra szeretném fektetni a hangsúlyt, amellyel alapvető céloom a releváns jogi háttér bemutatása mellett az, hogy rávilágítsak bizonyos hiányosságokra, valamint olyan homályos területekre, amelyek napjainkban is kérdésként merülnek fel mind az érintettek, mind pedig a jogászság számára.

Az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény nem rendelkezett az asszisztált reprodukcióról, azt az akkori egészségügyi miniszter az igencsak hiányos 12/1981 (IX. 29) EüM. rendelettel szabályozta. Csak ezt követően került terítékre a már részletgazdagabb, egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (továbbiakban: Eütv.) – annak is a dolgozat szempontjából jelentős IX. fejezete –, illetőleg a 30/1998 NM rendelet.^[72] Emellett további jogszabályok, jogi iránymutatások is tartalmazhatnak számunka releváns rendelkezéseket; ide sorolható például a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény, de más aspektusból szemlélve emberi reprodukcióval összefüggő sorokat találhatunk büntetőtörvénykönyvünkben is.

1. 1997. évi CLIV. törvény emberi reprodukcióra irányuló rendelkezései

Hazánkban a mesterséges megtermékenyítés területére vonatkozó legátfo-
gobb és legrészletesebb szabályozást minden bizonnyal az egészségügyi törvé-

[69] Oberlander, 2017, 16-17.

[70] Jewish Virtual Library: Jewish Medical Ethics: Assisted Reproduction and Judaism.

[71] Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021, 84-85.

[72] Navratyil, 2011, 120.

nyünk adja, méghozzá az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások, az embriókkal és ivarsejtekkel végzett kutatások, a művi meddővé tétel című fejezetében (IX.), azonban e jogi mankó közel sem hiánytalan, és főleg nem nyújt teljeskörű rendezést. A szabályozás kitér – a teljesség igénye nélkül – az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokra, azok általános feltételeire, az ivarsejt, illetve embrióadományozás és -letét kérdésére, az embriókkal, ivarsejtekkel végezhető kutatások, vizsgálatok és beavatkozások területére, továbbá rendelkezik az embriók és magzatok számának csökkentéséről többes terhesség esetén, valamint a Humán Reprodukciós Bizottság jogállásáról is. Ezek közül a dolgozatomban szempontjából legrelevánsabb területekre szeretnék fókuszálni.

A törvény rögtön az elsők között fontos különbséget definiál a magzat és az embrió tekintetében; ezeket a következőképpen határozza meg:

- embrió: minden élő emberi embrió a megtermékenyítés befejeződése után a terhesség 12. hetéig;
- magzat: a méhen belül fejlődő emberi lény a terhesség 12. hetétől.^[73]

Mint ahogy korábban is igyekeztem rávilágítani, a magzatéval szemben az embrió jogi státusza sokkal kevésbé kiforrott, hiszen a magzat helyzete a terhességmegszakítás vonatkozásában számtalanszor előkerült már, jogi szempontból az anya önrendelkezési jogával ütköztetve. Azonban a laboratóriumi körülmények között létrehozott embrió a beültetéséig az anya testétől független és önálló, ebből kifolyólag az anya önrendelkezési jogát nem tekinthetjük kiindulópontnak. Egyes nézetrendszerek elismerik az embrió emberi mivoltát, míg mások abszolút nem, vagy csak a fejlődés egy bizonyos pontjától. Szemléletes a magyar egészségügyi törvény imént bemutatott, más-más meghatározása az embriót, illetve a magzatot illetően: ennek értelmében emberi lényről csupán a várandósság tizenkettedik hetétől beszélhetünk, és ez is csak akkor helytálló, ha a magzat az anyaméhben van. Ez alapján arra következtethetünk, hogy az anya testén kívül fejlődő embrió jogilag nem minősül emberi lénynek. Mindezt az egészségügyi törvényünk 179. §. (3) bekezdése alá is támasztja azzal, hogy kimondja, a testen kívül létrejött embriót a méhmagzat jogállása a beültetés napjától illeti meg.^[74]

- a. Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások általános feltételei

Az, hogy reprodukciós eljárásként milyen módszerek alkalmazhatók, korábban már kifejtésre kerültek, így jelen pont alatt az Eütv. azon rendelkezéseire koncentrálok, amelyek ismerete elengedhetetlen a témám szempontjából.

A törvény már az elsők között leszögezi, hogy a reprodukciós eljárás során történő megtermékenyítéshez és embrióbeültetéshez csak emberi ivarsejt, illet-

[73] Eütv. 165. § a)-b) pont.

[74] Navratyil, 2012, 55-58.

ve embrió használható fel, ám holttestből vagy halott magzatból származó ivarsejt felhasználását már kifejezetten tiltja. Emberi reprodukcióra irányuló eljárás pedig megfelelő szakorvosi javaslatra, az eljárás végzésére működési engedéllyel rendelkező, törvényben meghatározott egészségügyi szolgáltatónál végezhető. Továbbá főszabály szerint az eljárás házastársi vagy különneműek közötti élettársi személyek esetében végezhető el – utóbbiak körében is csak akkor, ha az élettársak egyike sem áll házastársi kapcsolatban –, amennyiben bármelyik félnél fennálló egészségi okból kifolyólag a párnak természetes úton egészséges gyermeke nagy valószínűséggel nem születhet. A reprodukciós eljárás alapvetően – a nő ivarsejt megtermékenyítését követően – házastársi, illetve élettársi viszony megszűnése után az egyedülállóvá vált nőnél^[75] tovább folytatható, ám a pár az eljárás megkezdése előtt együttes kérelmében kifejezetten kizárhatja az eljárás folytatását a házastárs, illetve élettárs számára. Az egyedülálló nők^[76] helyzetére is kitért a jogalkotó, amikor meghatározta, hogy az eljárás esetükben csak akkor végezhető el, ha a nő életkora vagy egészségi állapota okán gyermeket természetes úton valószínűleg nem vállalhatja.^[77]

b. A Humán Reprodukciós Bizottság

A budapesti székhelyű Egészségügyi Tudományos Tanács (továbbiakban: ETT) testületéhez köthető a Humán Reprodukciós Bizottság, amelynek elnöke dr. Kosztolányi György.^[78] Az ETT ezen Bizottsága egyebek mellett a reprodukciós eljárások területén is a miniszter tanácsadó, döntéshozó testületként működik. E területen feladatkörébe tartozik különösen a reprodukciós eljárások végzésére, illetve az embriók és ivarsejtek fagyasztva tárolására jogosult egészségügyi szolgáltatók működési engedélyezésének előzetes véleményezése, valamint szükség esetén a jogszabályban meghatározottak szerint bizonyos intézkedések meghozatalára javaslatot tehet. Feladata továbbá, hogy a reprodukciós eljárásokat érintő jogszabályokat véleményezze, megalkotásukra, valamint módosításukra javaslatot tegyen, illetőleg, hogy a szóban forgó eljárások hazai és nemzetközi gyakorlatát folyamatosan értékelje.^[79]

2. 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet

A korábban már megemlített, rendeleti szintű jogszabály kétségtelenül jelentékeny szerepet tölt be a humán reprodukcióra irányuló eljárások jogi hát-

[75] Egyedülállóvá vált nő: az a nő, akinek házastársi (élettársi) kapcsolata a reprodukciós eljárás megkezdését követően szűnt meg (ld. Eütv.).

[76] Egyedülálló nő: az a nagykorú nő, aki a reprodukciós eljárás megkezdésekor nem áll házastársi, élettársi kapcsolatban (ld. Eütv.).

[77] Eütv. 166. § (2)-(3) bek., 167. § (1)-(5) bek.

[78] Egészségügyi Tudományos Tanács: Humán Reprodukciós Bizottság.

[79] Eütv. 186. § (1)-(3) bek.

terének kitöltésében. Szabályozási körébe került egyebek mellett az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezés – mely terület esetében az adományozás és a fagyasztás kap hangsúlyos szerepet, utóbbival kapcsolatos gondolataimat azonban egy másik pontban (5.2.) kívánom ismertetni –, továbbá a reprodukciós eljárások végzésére vonatkozó előírások is, amelyek közül valamennyi rendelkezés egy korábbi pontban (1.2.), az asszisztált reprodukciós eljárások típusaira tekintettel került részletezésre, így ettől e pontban szintén eltekintek.

3. 2012. évi C. törvény humán reprodukcióval összefüggő szegmensei

Hazánk büntető törvénykönyve (továbbiakban: Btk.) e témakört illetően mondhatni nem túl bőbeszédű, azonban véleményem szerint kellő védelmet és eligazodást nyújthat az érintettek számára. A törvény szövegében az emberi reprodukcióra irányuló eljárással kapcsolatos rendelkezés az egészségügyi beavatkozás és kutatás rendje elleni bűncselekmények körében bukkan fel először, az emberi ivarsejt tiltott felhasználása cím alatt. Az érintett szakasz értelmében szabadságvesztéssel büntetendő az, aki halottból vagy halott magzattól származó ivarsejtet emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásra használ fel,^[80] továbbá vétségnek minősíti az emberi ivarsejt tiltott felhasználására irányuló előkészületet is. Emellett az embrióval vagy ivarsejttel végezhető kutatás szabályainak megszegésével összefüggésben is találhatunk releváns sorokat, az emberi test tiltott felhasználása körében pedig tisztázásra kerül, hogy az embrió alatt az anya testéből kikerült, valamint az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárás során létrejött, a méhbe be nem ültetett embriót is érteni kell. Végül az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése tekintetében is megjelenik az emberi reprodukcióval kapcsolatos szabályozás, amikor a törvény egyebek mellett kimondja azt is, hogy aki beleegyezéshez vagy hozzájáruláshoz kötött emberi reprodukcióval kapcsolatos egészségügyi beavatkozást a jogosult beleegyezése, illetve hozzájárulása nélkül végez, vagy a törvényben előírt megfelelő tájékoztatást elmulasztja, büntetett követ el.^[81]

[80] Itt megjegyzendő, hogy a szóban forgó bűncselekmény elkövetési tárgyai közé a halott embrió nem tartozik bele, azaz az embrióból származó ivarsejt felhasználása ezen deliktumot nem valósítja meg. Azonban látni kell, hogy a védett jogtárggyal kapcsolatos indokokra tekintettel – mint amilyen az emberi élet természetes kialakulásához, valamint az akaratnyilvánításra képtelen állapot kihasználásának megakadályozásához fűződő társadalmi érdek – e büntetőjogi szabályozás helyessége megkérdőjelezhető, hiszen a halott magzat tekintetében fennálló indokok nyilvánvalóan léteznek a halott embrió vonatkozásában is. (Belovics – Molnár – Sinku, 2021, 139.).

[81] Btk. 169. § (1)-(2) bek., 172. §, 175. §, 218. § (1) bek.

VI. AZ IVF-ELJÁRÁSOK FINANSZÍROZÁSA ÉS EGYES KRITIKUS ETIKAI-JOGI AKTUALITÁSAI

A humán reprodukciós eljárások elterjedtsége változó Európában, amelyet erősen befolyásolhat a jogi környezet: különösen az arra vonatkozó rendelkezések, amelyek arról határoznak, hogy az eljárást kik vehetik igénybe. Továbbá nagy különbségek mutatkozhatnak az egyes országok között, mind a szabályozásban, mind a költségek finanszírozásában egyaránt.^[82] E fejezet keretein belül hazai vonatkozásban szeretném átjárni ezen eljárások pénzügyi támogatottságát, valamint kitérőt tenni olyan kritikus kérdéskörökre, amelyek jelenleg is nézeteltérések forráspontját adják, ennek ellenére elválaszthatatlan részét képezhetik az IVF-eljárásoknak, így aktualitásuk kétségkívül megkérdőjelezhetetlen.

1. Az IVF-eljárások támogatása és finanszírozása Magyarországon

Hazánkban a meddőségkezelési eljárások finanszírozása az utóbbi időben jelentős változásokon ment keresztül. A 2021-ben megjelent jogszabály értelmében meddőségkezelési célú beavatkozásra 2021. szeptember 30-tól kizárólag állami fenntartású, központi költségvetésből finanszírozott ellátást nyújtó centrum jogosult, a magánintézmények erre irányuló működési engedélye pedig 2022. június 30-án hatályát veszítette. Ezzel egyidőben a már megkezdett, illetőleg folyamatban lévő kezelések és a fagyasztott minták az EMMI által kijelölt állami szolgáltatóhoz kerültek.^[83] Mindezzel párhuzamosan az Országos Kórházi Főigazgatóság szervezeti felépítése is változott, ugyanis annak részeként, a meddőségi klinikák koordinálására létrehozták a Humánreprodukciós Igazgatóságot, két főosztállyal – a Humánreprodukciós Stratégiai és a Humánreprodukciós Kontrolling Főosztállyal – együtt.^[84]

Jelenleg a meddőségcentrumokban az orvosszakmailag kötelező vagy szükségesnek ítélt kezelési eljárások ingyenesen vehetők igénybe, vagyis ezen a beavatkozások költségét az Egészségbiztosítási Alap állja, továbbá a meddőségkezelésben alkalmazott gyógyszerek is teljes mértékben állami finanszírozásúak. Szabályozva van azonban, hogy a közfinanszírozott meddőségi kezelések hány alkalommal, illetve milyen időközönként vehetők igénybe; ezek száma és gyakorisága pedig az alábbiak szerint alakulhat:

- a házastárs, illetve élettárs ivarsejtjeivel, illetve adományozott ivarsejttel végzett mesterséges ondóbevitel esetén legfeljebb hat beavatkozás;
- ha a mesterséges ondóbevitel eredményeként legalább egy gyermek élve születik, úgy további négy teljes beavatkozás;
- testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés esetén legfeljebb öt

[82] Szalma, 2016, 150.

[83] Egészségvonal: Meddőségkezelési ellátások.

[84] Országos Kórházi Főigazgatóság: Szervezeti felépítés.

- teljes, az embrió beültetésével végződő beavatkozás;
- ha öt teljes, az embrió beültetésével végződő beavatkozás eredményeként legalább egy gyermek élve születik, akkor további négy teljes beavatkozás; valamint
- a testen kívüli megtermékenyítés és az embrióbeültetés pedig évente több alkalommal, viszont az egyes beavatkozások között legalább három hónapos időközökkel vehetők igénybe.^[85]

2. A fagyasztás, illetőleg a fagyasztva tárolás problémaköre

A mesterséges megtermékenyítés leghosszabb múlttal rendelkező típusa, a mesterséges ondóbevitel az ivarsejtek megőrzése céljából korán felvetette a spermiumok fagyasztva tárolásának kérdését, ezt követően, az 1980-as években az embriók fagyasztva tárolásának lehetőségét is vizsgálni kezdték, majd 1984-ben, Ausztráliában egy olyan újszülött látott napvilágot, aki embrionális állapotban két hónapot fagyasztva töltött; mindez Alan Trounson és Linda Mohr munkásságának volt köszönhető.^[86] Az eljárás azóta mondhatni rutinszerűvé vált, támogatottsága, s így szabályozása azonban országonként eltérő.

A kritikus pont megértéséhez szükséges tisztában lenni azzal, hogy a mesterséges megtermékenyítés egy olyan összetett folyamat, amely több fázisra bontható; ezek alapvetően a következők:

1. ivarsejtek nyérése,
2. megtermékenyítés és az embriók fejlődése,
3. embriók beültetése.

A harmadik fázist kiválthatja az embriók lefagyasztása is, emellett pedig az ivarsejtek esetében is lehetőség van a fagyasztva tárolásra.^[87] A következőkben az embriók fagyasztva tárolásáról szeretnék bővebben szót ejteni. Az embriók fagyasztva tárolásának javallatai a következők:

- számfeletti embriók későbbi ciklusban történő visszaültetése,
- amennyiben valamilyen ok miatt az adott kezelt ciklusban az embriótranszfer ellenjavallt,
- a nő kemo- vagy radioterápiája előtt,
- preimplantációs diagnosztikai eljárás során annak eredményének megérkezéséig, illetve az egészséges embriók későbbi visszaültetéséig,
- adományozásra szánt embriók tárolására felhasználásig.

Az embriók azonban nem tárolhatók, ha egyébként a friss embriótranszferre alkalmatlanok, ha az embriók a minősítési rendszer utolsó két kategóriájába tar-

[85] Egészségvonal: Meddőségkezelési ellátások.

[86] Ld. Navratyil, 2005.

[87] Zeller, 2009, 106.

toznak, vagy ha az embriók fagyasztva tárolását a pár nem kéri.^[88] Mindemellett a fagyasztva tárolt embriók sorsáról az érintetteknek rendelkezniük kell, melynek keretében dönthetnek úgy, hogy az embriókat későbbi saját felhasználás céljából letétbe helyezik, de felajánlhatják a tárolt embriókat más személyeknél elvégzendő reprodukciós eljárás vagy orvostudományi kutatás céljára is, végül, határozhatnak az embriók megsemmisítéséről is.^[89]

Tehát a mesterséges megtermékenyítés során általában nem kerül visszaültetésre az összes, életre hívott, életképes embrió. Ők a számfelüti, azaz a be nem ültetett embriók, akik fagyasztásra kerülnek, amely a tudomány mai állása szerint évtizedekre, de akár még tovább lehetséges. Mint ahogy már korábban is említettem, számos nézet alakult ki a fagyasztva tárolt embriókkal összefüggésben, elgondolkodtató morális és jogi kérdéseket egyaránt felvetve. A fentebb kifejtett magzat-embrió közötti fogalomkülönbség voltaképpen azt eredményezi, hogy a mesterséges megtermékenyítéssel létrejött embriók más jogi státuszba kerülnek, attól függően, hogy az eljárás során sor kerül-e a visszaültetésükre – azaz méhen belül fejlődhetnek tovább –, vagy a méhen kívül maradva, fagyasztva tárolva várakoznak. A mai jogi álláspont értelmében a beültetett embrióból kifejlődő magzat tehát szert tehet az alanyi jogként megjelenő védelemre – a várandósság 12. hetétől –, ám a fagyasztásra ítélt társaik ebből kimaradnak. Jogosan merül fel a kérdés, hogy különbséget tehetünk-e ugyanazon eljárás eredményeként létrejött embriók között csupán a „tartózkodási helyük” alapján? Továbbá elgondolkodtató az a fentebb említett (3.1.) álláspont is, amely szerint a hazai jogalkotó igyekszik „eldologiasítani” az eljárás során létrejött, de be nem ültetett embriókat, teret engedve annak, hogy erkölcsi korlátok nélkül lehessen rendelkezni velük; ugyanakkor nem feledkezhetünk meg megfelelő ellenérvekről sem. Hiszen csak feltételezéseképpen, ha valamennyi embriót élethez való joggal ruháznánk fel – az egyáltalán nem rizikómentes fagyasztás vagy a felengedés során –, nem lenne garancia arra, hogy egyetlen embrió se haljon meg az eljárás során; ebben az esetben túlzó lenne talán emberölésről beszélünk?^[90]

Mindezek alapján kedvező előrelépést jelenthetne az egészségügyi törvényünk fogalommeghatározásának átalakítása is, amely tekintetben egyet kell értenem Zeller Judittal, aki szerint a legfontosabb, hogy az értelmező rendelkezés ne az embrió létrejöttének módjára, hanem az embrió mibenlétére, kialakulásától független jellegzetességeire orientálódjon, és aki egy új embriófogalom alapjául a következő megfogalmazást adja: „Az embrió olyan – anyaméhen belül vagy kívül létező – biológiai entitás, amelyből egy (vagy több) emberi egyed fejlődhet ki.” Véleményem szerint helyesen hangsúlyozva ezáltal, hogy az embrió leginkább meghatározó tulajdonsága, hogy belőle a teljes emberi lény képes ki-fejlődni.^[91]

[88] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 6. számú melléklet 1. és 2. pont.

[89] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 8. számú melléklet.

[90] Tatárné, 2016.

[91] Zeller, 2009, 198.

Ezen a ponton szükségesnek tartom, hogy egy rövid bekezdés erejéig viszatérjek a keresztény álláspontra, hiszen a már említett *Donum vitae* is szól az embriók fagyasztásáról. Eszerint, ha az eljárás az embrió életben maradását célozza, akkor is sérti az emberi lények iránti tiszteletet, ugyanis a halál vagy a károsodás súlyos veszélyének kitéve, időlegesen meg van fosztva attól, hogy az anya befogadja és kihordja, miközben az embrió olyan helyzetbe kerül, amelyben további sérüléseknek, valamint manipulációknak van kitéve.^[92]

Mindent összevetve láthatjuk, hogy az embriók fagyasztásának gyakorlata máig vitatott, nézetek sokféleségét lehetne felsorakoztatni e témát illetően; jogi szabályozásunk azonban pozitív tendenciát mutat. A 2022. évi V. törvény kedvező változást hozott az embriók tárolásának időtartamával kapcsolatban: az adományozás céljából felajánlott, valamint a saját reprodukciós eljárás céljából letett embrió – utóbbi szintén törvénymódosítással került beemelésre a szövegbe – legfeljebb tizenöt évig tárolható, azonban ez az időtartam egy alkalommal, további tizenöt évvel meghosszabbítható. Így összességében a letétbe helyezett embriók tárolásának leghosszabb ideje harminc év, a korábbi tíz éves maximum helyett. Ráadásul újabb nóvum, hogy ezen időtartamon belül a tárolás idejéről a rendelkezésre jogosult dönt. Változatlanul fennáll, hogy a fel nem használt embriót a fagyasztva tárolás határidejének letelte előtt nem lehet megsemmisíteni, ám kivételt képez ez alól az embrió valószínű károsodásának esete. A határidő letelte után azonban az embrió megsemmisíthető, vagy tudományos kutatás céljára is felhasználható.^[93]

3. A preimplantációs diagnosztikával szembeni aggályok

A preimplantációs diagnosztikai eljáráshoz szükségképpen kapcsolódik az IVF, hiszen a testen kívüli megtermékenyítéssel válik lehetővé a beültetés, illetve a beágyazódást megelőző kiválasztási folyamat, amely szintén további etikai vitákat szít, így érdemes szólni róla pár szót. A beültetést megelőző vizsgálatok alapvető céljának a rendellenességek szűrése tekinthető, elvégzéséhez pedig számos érdek fűződhet. Lehet a születendő ember érdeke, amennyiben az embrió rendellenességének ismerete a megfelelő gyógymód kiválasztását segítené, viszont már ezen a ponton is ellenérvbe ütközhetünk, ugyanis a vizsgálat eredménye alapján gyakran a döntést éppen arról kell meghozni, hogy a gyermek megszülessen-e, ebből az aspektusból pedig aligha jelenthetjük ki, hogy a születendő gyermek érdekét szolgálja. Ám figyelembe vehetjük a szülők, illetve a közvetlen család érdekét is, hiszen egy sérült személy gondozása vitathatatlanul terhet róhat a család számára, még a legszeretetteljesebb környezetben is; de a tágabb értelemben vett közösség, a társadalom tekintetében sem közömbös, hogy tagjai milyen szellemi vagy fizikai képességekkel bírnak.^[94]

[92] *Donum vitae*: Instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról.

[93] Eütv. 178. § (5) bek.

[94] Zelena, 2015, 452-453.

A preimplantációs technika tehát a mesterséges körülmények között megtermékenyített petesejtek vizsgálatát jelenti, melynek értelmében azok az embriók kerülnek beültetésre az anyaméhbe, akiket egészségesnek találnak; a többiek sorsa azonban gyakorta vitát generál, ugyanis egyes ellenzők éppen ezen embriók szándékos elpusztítását sérelmezik. A laboratóriumi körülmények között nevelt embriók közül is lesznek azonban olyanok, akik rövidebb ideig maradnak életben, hiszen ez természetszerűleg is előfordul.^[95]

Itt mindenképp szeretném megemlíteni, hogy az IVF-eljárást ellenzők körében már azzal a jövőbeli félelemmel is számolnak, hogy rutinszerűvé válhat az embriók nagyobb mennyiségű létrehozatala, melynek célja az egyre jobb minőségű ember megszületése. Ez az eugenikai aspektus voltaképpen létező kockázatot jelenthet a jövőre nézve, ám fontos leszögezni, hogy a mesterséges megtermékenyítés létrehozatalát nem eugenikai szempontok ösztönözték. Az emberi reprodukcióra irányuló eljárás a betegségben szenvedők egy gyógyászati módszerre, és nem az egészséges párok számára kifejlesztett fogyasztói termék.^[96]

Habár igaz, régebben ha egy nőnek a harmincas éveiben nem volt gyermeke, igyekezetre intették, nehogy kifusson az időből, míg ma úgy tűnhet, kevésbé van szükség az effajta igyekezetre, hiszen egy hölgy tervezheti úgy is, hogy negyvenéves kora körül szeretne szülni, mert ha természetes úton nehezebben esne teherbe, viszonylag jó eséllyel számíthat orvosi segítségre. Mindez erősítheti azt a szemléletet, hogy a humán reprodukciós technikák mondhatni egyszerű hozzáférhetősége által a gyermek valami olyasmi, amit meg lehet szerezni; végtére besorolhatóvá válik az élet megszerezhető, illetőleg megszerzendő javai közé, mint amilyen egy ház, egy autó, vagy akár egy diploma.^[97]

VII. ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLATTÉTEL

A csökkenő születési szám alapvető problémára vezet vissza: a gyermekvállalás időpontja kitolódott, ami a fejlett országokban már régóta megfigyelhető, így ez hazánkon kívül, szinte teljes Európára igaz. A jelenünket megelőző évtizedek statisztikái alapján az elmúlt húsz év leforgása alatt három-négy évvel kitolódott az első szülés időpontja. Továbbá valós problémaként mutatkozik a fertilitástudatosság hiánya is, valamint hasonlóan negatív befolyással lehet a közgondolkodásra, hogy egyre több, a médiában ismert személy mutat boldog képet később érkezett gyermekéről; ezen celebritásokat pedig gyakran példaképként követik, így ebből a szempontból teljesen normálisnak hathat a gyermekvállalás kitolódása.^[98] Egyet kell értenem Zádori Jánossal, a Szegedi Tudo-

[95] Lovászy – Szoboszlai-Kiss, 2021, 70.

[96] Lovászy – Szoboszlai-Kiss, 2021, 78.

[97] Incze, 1998, 31.

[98] Hazipatika.com: Minden nőnek tudnia kell..., 2022.

mányegyetem Reprodukciós Medicina Intézetének intézetvezető főorvosával, miszerint a fertilitástudatosságot már a középiskolákban fel kellene építeni, hiszen komoly probléma, hogy az emberek sokszor nincsenek tisztában a növekvő életkorral párhuzamosan csökkenő termékenységgel.^[99] Meglátásom szerint a közoktatás ezirányú bővítése hosszú távon kedvező változást eredményezne mind hazánk demográfiai mutatói, mind társadalmunk elfogadása és mentalitása tekintetében.

A katolikus álláspontot nézve kedvező lenne a mesterséges megtermékenyítés szigorúbb – hitükhöz jobban igazodó – eljárási garanciáinak megteremtése a hívő párok számára; továbbá a törvényi szabályozás kiterjedhetne az embriókról való gondoskodásra is. Mindemellett megkövetelendő lehetne az eljárás finanszírozásának életkorhoz való kötése, vagyis, hogy egy bizonyos kor betöltését követően a költségeket részben vagy egészben az érintettek viseljék.

Az IVF-eljárásokkal összefüggésben felmerülő problémák, illetve hiányosságok feloldására való törekvések szempontjából kedvező tendencia figyelhető meg, ami mindenképpen pozitívum, ugyanakkor vannak lépések, amelyek komoly megfontolást igényelnek: ilyen például, hogy a hazai szabályozásunk az embriók fagyasztva tárolásának idejét fentebb kifejtettek szerint nemrégiben növelte, ám ez az időszak vagy túl kevés – tekintettel arra, hogy egyes kutatások szerint bármeddig tárolhatók lehetnének – vagy túl sok, hiszen a fagyasztott embriók, végsősoron pusztulásra ítéltése sokkal inkább megelőzhető lenne, ha az a megoldás nyerne jogszabályi garanciát, miszerint annyi embrió kerüljön előállításra, amennyi felhasználásra is. Utóbbi megoldás ráadásul a katolikus álláspont számára is elfogadhatóbb volna. Tény, hogy a testen kívüli embriók sorsát a mai napig bizonytalanság övezi; ennek valós tisztázása, esetlegesen jogszabályi garanciákkal való megerősítése elengedhetetlen volna a fejlődés útjára való lépés tekintetében.

Írásomat Majoros Ildikó soraival zárnám, aki egy azon meddő nők közül, akik őszintén vallottak a meddőségről és az évekig tartó küzdelemről, egészen a vágyott beteljesülésig; a szülővé válásig: „Egy meddő nő nagyon egyedül van és mégsem, mert a szívében ott él a gyermeke már évekkel előbb.”^[100]

IRODALOM

- Ádám Antal (2011): Vallás, vallásszabadság és egyház Magyarország Alaptörvényének, továbbá „A lelkiismereti- és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi C. törvény figyelembe vételével. In: *Jura*. 17. évf., 2. sz.
- Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál (2021): *Büntetőjog II. Különös Rész*. Nyolcadik, hatályosított kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.

[99] Ld. Meixner, 2022.

[100] Majoros, 2010, 5.

- Fazakas Sándor – Kovács Krisztián (szerk.) (2020): „Mielőtt megformáltak az anyaméhben” – Az élet kezdetén felmerülő döntések keresztyén etikai megközelítése. In: *Szociális Intézet kiadványai 8.* Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociális Intézete, Debrecen.
- Gergely Hanna (2016): A meddőséggel kapcsolatos hiedelmek és előírások a Közel-Keleten. In: *Keletkutatás.* Kőrösi Csoma Társaság, Budapest.
- Hámos Antal (2021a): A művi meddővé tételről. In: *Magyar Sion Új folyam 15.* 2021/2. sz.
- Hámos Antal (2021b): Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról, különös tekintettel a katolikus egyház álláspontjára. In: *Jog-Állam-Politika.* 2021/2. sz.
- Incze Gabriella (1998): Lombikbébik (egy civil találkozó ürügyén). In: *Család, Gyermekek, Ifjúság.* 1998/4. sz.
- Jobbágyi Gábor (2006): A művi megtermékenyítés jogi és erkölcsi kérdőjelei. In: *Iustum Aequum Salutare II.* 2006/1–2. sz.
- Lakatos Enikő (2018): *A stressz és a reprodukciós nehézségek (meddőség) összefüggései.* PhD értekezés, Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest.
- Lovászy László Gábor – Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika.* 13. évf., 2. sz.
- Majoros Ildikó (2010): *Soha fel nem adni! Őszinte vallomás a meddőségről.* Aposztróf Kiadó, Budapest.
- Navratyil Zoltán (2005): Az asszisztált reprodukciós eljárások a jogi szabályozás tükrében – különös tekintettel az in vitro embrió helyzetére. In: *Debreceni Jogi Műhely.* 2005. évi (II. évf.) OTDK Különszám.
- Navratyil Zoltán (2011): Az asszisztált reprodukciós eljárások főbb fajtái és történeti kialakulásuk az etikai-jogi reakciók tükrében. In: *Iustum Aequum Salutare.* VII. 2011/1.
- Navratyil Zoltán (2012): „Embrióbarát módszerek?” Az anyatesten kívüli embrió státusza az embrionális őssejt kutatásokkal összefüggésben. In: *Iustum Aequum Salutare.* VIII. 2012/1.
- Oberlander Báruch (2017): *Mesterséges megtermékenyítés a zsidó jog tükrében 1. rész.* (Elérhető: <https://zsido.com/fejezetek/mesterseges-megtermekenyites-zsido-jog-tukreben-1-resz/>. Letöltés ideje: 2022.10.20.)
- Oberlander Báruch (2017): *Mesterséges megtermékenyítés a zsidó jog tükrében 2. rész.* In: *Egység Magazin.* XXVIII. évf., 100. sz.
- Schaffler Orsolya (2017): Meddőségkezelés NaProTechnológiával. In: *Új Ember.* 09, 37. sz.
- Szalma Ivett (2016): Az asszisztált reprodukciós eljárások elterjedtsége és elfogadottsága Magyarországon, európai kitekintésben. In: *Magyar Tudomány.* 2016/2. sz.
- Szalma Ivett – Takács Judit (2016): *Gyermektelenség Magyarországon: mítoszok és kutatási eredmények.* In: *Magyar Tudomány.* 2016/2. sz.
- Szigeti F. Judit – Konkoly Thege Barna (2012): A meddőség pszichológiai aspektusai szakirodalmi áttekintés. In: *Magyar Pszichológiai Szemle.* 67. évf., 3. sz.
- Tatárné Gyöngyösi Johanna (2016): „Fagyibabák” – élethez való jog az élet előtt. In: *Arsboni.* Cikkíró pályázat. (Elérhető: <https://arsboni.hu/fagyibabak-elethez-valo-jog-az-élet-előtt/>. Letöltés ideje: 2022.10.20.)
- Zelena Viktória (2015): *Mondd, te kit választanál? A preimplantációs diagnosztika szabályozásának kérdései.* In: *Themis.* 2015. június, Budapest.
- Zeller Judit (2009): *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében.* PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs.

ONLINE FORRÁSOK

- Access fertility: Artificial Insemination vs IVF – what, why and how? (Elérhető: <https://www.accessfertility.com/blog/artificial-insemination-vs-ivf/>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Asszisztált Reprodukciós Centrum (Semmelweis Egyetem): Női meddőség okai. (Elérhető: https://semmelweis.hu/arc/ellatas/meddoseg/noi_meddoseg/). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Babanet.hu: A lelketem is eladnám az ördögnek, ha csak úgy lehetne gyerekem” – meddő nők és egy neves szakember is visszautasítja Veres püspök nyilatkozatát, 2017. (Elérhető: <https://wmn.hu/ugy/47303-a-lelketem-is-eladnam-az-ordognek-ha-csak-ugy-lehetne-gyerekem--meddo-nok-es-egy-neves-szakember-is-visszautasitja-veres-puspok-nyilatkozat>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Donum vitae: Instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. (Elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=187#N15>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Dunapart Medical Magánrendelés: Mesterséges megtermékenyítés. (Elérhető: <https://www.dunapartmedical.hu/mesterseges-megtermekenyites/>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Egészségügyi Tudományos Tanács: Humán Reprodukciós Bizottság. (Elérhető: <https://ett.aeek.hu/hrb/>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Egészségvonal: Meddőségkezelési ellátások. (Elérhető: <https://egeszsegvonal.gov.hu/gyermekvallalas/meddosegkezelesi.html#>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Hazipatika.com: Minden nőnek tudnia kell, hogy a terhesség időpontjának kitolásával mit kockáztat. (Elérhető: https://www.hazipatika.com/napi_egeszseg/orvosnal/cikkek/minden-nonek-tudnia-kell-hogy-a-terhesseg-idopontjanak-kitolasaval-mit-kockaztat). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Jewish Virtual Library: Jewish Medical Ethics: Assisted Reproduction and Judaism. (Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/assisted-reproduction-and-judaism>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470510544.ch15>.
- Jogiforum.hu: Célkeresztben a lombikbébiprogram, 2017. (Elérhető: <https://www.jogiforum.hu/cikk/2017/09/03/celkeresztben-a-lombikbebiprogram/>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Kisalföld.hu: Kaáli Intézet igazgatója válaszol a püspöknek: Dr. Kőrösi Tamás a hat és fél millió lombikbébi nevében, 2017. (Elérhető: <https://www.kisalfold.hu/gyor-es-kornyeke/2017/08/kaali-intezet-igazgatoja-valaszol-a-puspoknek-dr-korosi-tamas-a-hat-es-fel-millio-lombikbebi-neveben>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- KSH: A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői. (Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szuletesek_termekenyseg/index.html). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Magyar Hírlap: Egymástól távolságot kell tartanunk, Istentől azonban nem. In: *Magyar Hírlap*. 2020. október 17. (Elérhető: <https://www.magyarhirlap.hu/belfold/20201017-veres-andras-egymastol-tavolsagot-kell-tartanunk-istentol-azonban-nem>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Magyar nemzet.hu: A gyermek nem jog, hanem ajándék. In: *Magyar Nemzet*. 2020. október 27. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2020/10/a-gyermek-nem-jog-ha-nem-ajandek>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Magyar nemzet.hu: A lombik az abortusz inverze! In: *Magyar Nemzet*. 2020. október 22. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2020/10/a-lombik-az-abortusz-inverze>). Letöltés ideje: 2022.10.20.).

- Magyar nemzet.hu: A lombikprogram sikertörténet: életet ad! In: *Magyar Nemzet*. 2020. október 27. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2020/10/a-lombikprogram-sikertortenet-eletet-ad>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Magyar nemzet.hu: Megsértjük a természet törvényeit. In: *Magyar Nemzet*. 2020. november 2. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2020/11/megsertjuk-a-termeszt-torvenyeit>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Napi történelmi forrás: Az első magyar lombikbébi. (Elérhető: <https://ntf.hu/index.php/2018/05/05/az-első-magyar-lombikbébi/>. Letöltés ideje: 2022.07.20.).
- Naprotechnology: Medical and Surgical Specialty for Women of Procreative Age. (Elérhető: <https://naprotechnology.com/>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Országos Kórházi Főigazgatóság: Szervezeti felépítés. (Elérhető: https://okfo.gov.hu/documents/20182/1322293/OKF%C5%90+szervezeti+%C3%A1b-ra_SzMSz_mod_2022.03.10_HE_22_012.pdf/44ec8f33-51d0-0392-bc60-991c9b799b09?t=1648646272715. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- PTE Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika: In vitro fertilizáció (IVF) története. (Elérhető: https://www.pecsimeddoseg.hu/in_vitro_fertilizacio_ivf_tortenete_elo_lombikbébi_program_pecs_meddoseg_kozpont. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- PTE-ÁOK: 30 éve született az első magyar lombikbébi a pécsi klinikán. (Elérhető: <https://aok.pte.hu/hu/hirek/hir/10532>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- ReUnite: A final hope for fertility. (Elérhető: <https://reuniterx.com/fertility-articles/understanding-the-differences-between-zift-vs-gift-infertility-treatment/>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- RRC: The History of IVF Part I. (Elérhető: <https://www.rrc.com/the-history-of-ivf/>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- RRC: The History of IVF Part II. (Elérhető: <https://www.rrc.com/the-history-of-ivf-part-ii/>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Shabana, Ayman (2021): Islamic Normative Principles Underlying Fatwas on Assisted Reproductive Technologies: Al-Azhar Fatwa on Artificial Insemination. In: *The Muslim World*. Vol 111/2021. (Elérhető: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/muwo.12406>. Letöltés ideje: 2022.10.20.). DOI: <https://doi.org/10.1111/muwo.12406>.
- TritonLife: Lombikbébi eljárás. (Elérhető: <https://tritonlife.hu/vizsgalati-ajanlo/lombikbébi-eljaras>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Versys Clinics: Embrió fagyasztás. (Elérhető: <https://versysclinics.com/petefeszekszozet-fagyasztas-es-tarolas/cimkek/embri%C3%B3%20fagyaszt%C3%A1s>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).

JOGFORRÁSOK

- 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.
- 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
- 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról.

ASBÓTH ORSOLYA

Az elévülés intézményéről a bírói gyakorlatban

ABSTRACT

The aim of this publication is to present one of the legal institutions of Hungarian civil law, the statute of limitations, and its legal effects, with special regard to the calculation and the expiration of the statute of limitations. Through concrete court case decisions, I intend to highlight which grounds, according to the applicable judicial practice, are considered to be “excusable grounds” to be examined in the course of the statute of limitations and not listed in the law, with special emphasis on court decisions that were made in the course of the relationship between the out-of-court negotiations and the discussions between the claimant and the debtor, and the statute of limitations.

Keywords: limitation period and its calculation ■ expiration of the limitation period
■ excusable cause ■ out-of-court negotiations between the parties

I. BEVEZETŐ

Az elévülés az igazságszolgáltatás munkájának a hatékonyságát segíti, a megalapozott ítéletek meghozatalát eredményezi, valamint a bíróság tehermentesítését szolgálja.

A jogpolitikai indoka elsősorban az, hogy az indokolatlanul hosszú ideig nem érvényesített követelések állami úton való kikényszeríthetőségét megszüntesse, valamint a követelés kötelezettje a követelés jogosult általi érvényesítése tekintetében ne maradjon indokolatlanul hosszú ideig bizonytalanságban, illetve a joggyakorlás hosszabb időn át való elmulasztása arra enged következtetni, hogy a jogosultnak az igényhez fűződő érdeke is csökkent, vagy megszűnt.^[1]

Lábady Tamás megfogalmazása szerint az elévülés abban különbözik a záros (praeclusiv) határidőtől, hogy az nem szünteti meg magát az alanyi jogot, hanem csak igényszüntető kifogást alapít a kötelezett javára... az elévülés nem igény nélküli alanyi jogi helyzet, mert az elévülés a jog bírói úton való érvényesítését nem zárja ki, csak korlátozza.^[2]

[1] BH41/2013.

[2] Lábady, 1997, 281.

II. AZ ELÉVÜLÉS JOGINTÉZMÉNYE ÁLTALÁNOSÁGBAN

A hatályos Polgári Törvénykönyvről szóló, 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) előkészítése során az elévülésre vonatkozó jogszabályi rendelkezések pontosabb megfogalmazására került sor a korábbi szabályozáshoz képest. Az elévülést szabályozó fejezet 6:21. §-a az időmúlás joghatásáról rendelkezik, amely szerint jogosultság gyakorlására és követelés érvényesítésére jogszabályban előírt határidő jogvesztéssel akkor jár, ha ezt jogszabály kifejezetten így rendeli. Ha a határidő nem jogvesztő, arra az elévülés szabályait kell alkalmazni.

Ezen jogszabályi rendelkezés meghatározza azt, hogy az idő múlása milyen hatással lehet a kötelmi jogviszonyokban, és egyértelművé teszi, hogy az időmúlásnak az igények érvényesíthetősége szempontjából kétféle anyagi jogi joghatása van: az elévülés és a jogvesztés.

Az egyik esetben a jogszabályban előírt határidő eltelte megszünteti azt a jogosultságot vagy azt a követelést, amelynek érvényesítésére a jogszabály a határidőt szabta.^[3] Az ilyen határidőket nevezük jogvesztő határidőnek. A jogvesztő határidő elteltével maga az anyagi jogi jogosultság szűnik meg, és egy határidő akkor tekinthető jogvesztő jellegűnek, ha ezt maga a jogszabály kifejezetten kimondja.^[4]

A Ptk. 3:167. § (4) bekezdésében a korlátolt felelősségű társaságra vonatkozó szabályok között bevezetésre került egy egyéves, jogvesztő megtámadási határidő, amely szerint az üzletrész másokat megelőző megszerzésére irányuló jog megsértésével kötött szerződés hatálytalanságának megállapítása iránt a szerződéskötéstől számított egyéves jogvesztő határidőn belül lehet pert indítani, illetve a Ptk. 3:33. § (2) bekezdése alapján 30 napos jogvesztő határidő vonatkozik a hitelezői igényérvényesítésre az önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egységgel szemben.

A kiskorút megillető tartásdíj vonatkozásában az új Ptk. a három évnél régebbi tartási követelés bírósági érvényesítését kizárja.^[5] Utalok e körben a PK. 34. számú állásfoglalásra, amely a végrehajthatóvá vált, elsőfokon kiszabott és teljesített tartásdíj visszakövetelését nem tette lehetővé akkor sem, ha a másodfokú bíróság eltérően döntött erről, hanem a jogosulttal szemben fennálló egyéb követelésbe engedte beszámítani, még akkor is, ha a beszámítandó követelés nem bírósági ítéleten vagy más végrehajtandó határozaton alapul. A Kúria 1/2014. Polgári jogegységi határozata az új Ptk. alapján elbírálendő ügyekben irányadó elvi iránymutatásokról továbbra is alkalmazandónak tekinti a PK. 34. számú állásfoglalást.

A Legfelsőbb Bíróság (jelenleg Kúria) 4/2003. Polgári jogegységi határozatának indokolása szerint a jogvesztés súlyos következménye csak a jogszabály kifejezett rendelkezése alapján állhat be. Erre a Legfelsőbb Bíróság több határo-

[3] Bíró et al., 2013, 60.

[4] Bíró et al., 2013, 60.

[5] Ptk. 4:208. § (3) bekezdés 2. mondata.

zatban is rámutatott, így például a Pfv.I.22.629/1993/4. számú eseti döntésben. Ez jelent meg tételes jogi normaként a Ptk. 6:21. §-ában. Létezik azonban olyan bírói felfogás is, amely szerint az anyagi jogi határidő elmulasztása – ellenkező rendelkezés hiányában – jogvesztéssel jár. A jogegységi tanács ez utóbbi állásponttal nem ért egyet.^[6]

Ha egy határidőt jogszabály nem minősít jogvesztőnek, azaz nem fűzi a határidő leteltéhez az érvényesíthető jog megszűnését, akkor a határidő elévülési jellegűnek tekinthető, ami azt jelenti, hogy maga a jogosultság a határidő letelte ellenére nem szűnik meg, azaz a teljesítésre vonatkozó kötelezettség fennmarad, csak annak bírósági úton való érvényesíthetőségevész el.^[7]

Ezt a Ptk. 6:23. § (1) bekezdése tartalmazza, amely szerint ha e törvény eltérően nem rendelkezik, az elévült követelést bírósági eljárásban nem lehet érvényesíteni. A Ptk. Hatodik Könyvében az időmúlásnak a kötelmi jogi jogviszonyokra gyakorolt hatásáról van szó, és az elévülés intézményét a kötelmekre vonatkozó közös rendelkezések között helyezi el, tekintettel arra, hogy az elévülés nem csak a szerződésből eredő követelések esetében merül fel.

Kiemelendő, hogy a tulajdoni igények elévülésének kizártságát a Ptk. 5:35. §-a tartalmazza. Kérdésként merül fel, hogy mi minősül dologi jogi igénynek. Ide tartozik a tulajdoni és birtokvédelmi kereset, valamint általában minden olyan igény, amely a tulajdonjog védelmére irányul. Nem évül el tehát a túlépítéssel, ráépítéssel és a közös tulajdonnal kapcsolatos igény sem. A házassági vagyoni közösséggel kapcsolatos igények tulajdonjogi igények, amelyeket a házastársak tulajdonjoguk alapján támaszthatnak.^[8] Ezek az igények akkor sem évülnek el, ha azokat a volt házastárs a házassági életközösség megszűnése után házastársával szemben nem érvényesítette, és ilyen igényt csak a másik házastárs halála után, az örökösökkel szemben támaszt.^[9]

A tulajdonjog bejegyzése iránti igény nem tulajdoni, hanem elévülő kötelmi igény.^[10] Az ingatlan adásvételére vonatkozó előszerződés alapján a vevőnek kötelmi igénye keletkezik a végleges adásvételi szerződés megkötésére, amely igény a Ptk. általános szabályai szerint évül el.^[11] Az ingatlan tulajdonosa a kilátás elvesztésével okozott kár megtérítése iránti követelését az öt éves általános elévülési időn belül (mint elévülő kötelmi igényt) érvényesítheti a szomszédos ingatlan tulajdonosával szemben.^[12]

Az irányadó bírói gyakorlat szerint a lakás kiürítése iránti igény viszont nem évül el. A BH18/2003. számú eseti döntés indokolása szerint a felperes nem a tulajdonjog részjogosítványaként, hanem azért kérhette a lakás kiürítésére

[6] 4/2003. Polgári Jogegységi Határozat indokolása.

[7] Bíró et al., 2013, 60.

[8] Török (szerk.), 2004, 1155.

[9] Török (szerk.), 2004, 1155.

[10] BH118/2007., BH61/2005.

[11] BH290/2012.

[12] EBH1687/2007.

való kötelezését, mert a bérlő kijelölési jogával érintett lakásban a bérleti jogviszony megszűnése után jogcím nélküli lakáshasználó maradt vissza. Az időmúlás ténye a jogcím nélküli lakáshasználatot nem változtatta meg, és elévülést sem eredményezett. A jogcím nélküli lakáshasználó ugyanis mindvégig abban a helyzetben – állapotban – van, hogy kiürítési kötelezettség terheli, ezért az igényérvényesítés nincs határidőhöz kötve, és arra a felperes jogosult volt. Arra tekintettel, hogy az elévülés nem szünteti meg a kötelmet, az elévülés nem akadályozza az ún. megállapítási keresetnek. Az elévülés intézményét a követelésekre vonatkozóan anyagi jogszabály, a Ptk. szabályozza, ez az intézmény tehát az eljárásjogi jogszabályban rögzített megállapítási kereset elbírálása során nem érvényesül.^[13]

A személyiségi jogok személyhez kötöttek, csak személyesen gyakorolhatóak és forgalomképtelenek, ezért az elévülésük fogalmilag kizárt.^[14] Csak azok a jogsértések válnak kötelmi jellegűvé, amelyek kötelemnek minősülnek, azaz amelyek tartalma kötelemként értelmezhető.^[15] A személyiségi jog megsértéséből eredő kártérítési igényre, illetve a sérelemdíj iránti igényre a kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni.

III. AZ ELÉVÜLÉSI IDŐ SZÁMÍTÁSA

A Ptk. a korábban hatályban volt Polgári Törvénykönyvről szóló, 1959. évi IV. törvényben lévő szabályozást fenntartotta, és az általános elévülési időn nem változtatott, a kötelmi jogi igények főszabály szerint öt év alatt évülnek el. A Ptk. 6:22. § (1) bekezdése kimondja, hogy ha e törvény eltérően nem rendelkezik, a követelések öt év alatt évülnek el.

Felmerül az a kérdés, hogy mely időponttól számítsuk az elévülési időt. A Ptk. rendelkezése szerint az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé válik.^[16] A határidők számításáról a Ptk. 8:3. §-a rendelkezik, amely szerint a jognyilatkozat megtételére vagy egyéb magatartás tanúsítására napokban megállapított határidőbe a kezdőnapot nem kell beleszámítani. A (2) bekezdés szerint a hetekben, hónapokban vagy években megállapított határidő azon a napon jár le, amely elnevezésénél vagy számánál fogva megfelel a kezdőnapnak. Ha ilyen nap az utolsó hónapban nincs, a határidő a hónap utolsó napján jár le. A (3) bekezdés alapján, ha a határidő utolsó napja munkaszüneti nap, a határidő a következő munkanapon jár le. A Ptk. 8:3. § (2) bekezdésére figyelemmel az elévülés öt év elteltével azon a napon következik be, amely megfelel a kezdő napnak. A kötelmi jogi érvényesíthetőség időpontja rendszerint a követelés lejárata. Ha

[13] BH652/1996.

[14] Csehi, 2016, 4.

[15] Csehi, 2016, 12.

[16] Ptk. 6.22. § (2) bekezdése.

a kötelem teljesítése nincsen határidőhöz kötve, akkor a követelés már a kötelem keletkezésével érvényesíthetővé válik.^[17]

A negatív kötelemből eredő igény akkor válik érvényesíthetővé (s így esedékessé), amikor a kötelezett a kötelem tartalmával ellentétes magatartást tanúsítja.^[18]

A teljesítés időpontját a felek határnap – az a nap, amikor a szolgáltatást teljesíteni kell –, valamint határidő – az az időszak, amely az adós rendelkezésére áll a teljesítéshez – meghatározásával állapítják meg.^[19] Határnap tűzése esetén a szolgáltatást ezen a napon kell teljesíteni. Határidő megjelölése esetén a szolgáltatás a meghatározott időtartamon belül bármikor teljesíthető, kivéve, ha az eset körülményeiből az következik, hogy a jogosult választhatja meg a teljesítés időpontját.^[20] Határidő esetén az elévülés a határidő lejártakor kezdődik, bár a követelés a határidő kezdetétől létezik, és a kötelezettnek teljesítenie kell. Ha a szolgáltatás ismétlődő jellegű, akkor az egyes követelések külön-külön válnak esedékessé.^[21] Ha a felek megállapodása nem tér ki a teljesítés időpontjára, a törvény szerint az a szolgáltatás rendeltetéséből eredően határozandó meg,^[22] ennek hiányában a kötelezettség a teljesítés előkészítéséhez szükséges idő elteltevel teljesítendő.^[23]

A szerződésekből eredő követelések esedékességét többnyire a szerződés határozza meg, ha ezt nem határozza meg, akkor felek között kialakult gyakorlat, valamint az adott üzletágban kialakult szokás szerint állapítható meg.^[24] Ha teljesítési határidő a szerződésben nincs megállapítva, és az a szolgáltatás rendeltetéséből sem állapítható meg minden kétség nélkül, bármelyik fél a másik fél egyidejű teljesítését követelheti.^[25] Ha pedig a felek egyidejű teljesítésre kötelesek, egyik fél sem köteles saját szolgáltatását teljesíteni addig, amíg a másik fél a szolgáltatást fel nem ajánlja.^[26] A szolgáltatás tehát ilyen esetben akkor esedékes, amikor a másik fél saját szolgáltatását már felajánlotta.^[27] Az ingyenes szolgáltatás teljesítése akkor esedékes, amikor a jogosult erre kötelezettet felhívja.^[28] Ennek megfelelően az elévülés is ezekkel az időpontokkal kezdődik.^[29] Nem válik a követelés a lejáratkor sem esedékessé, ha a kötelezettnek a teljesítéssel

[17] Osztovics (szerk.), 2014, 70.

[18] Osztovics (szerk.), 2014, 70.

[19] Ptk. 6.:35. § (1) bekezdés második mondata.

[20] Ptk. 6.:35. § (1) bekezdés harmadik mondata.

[21] Csehi, 2019, 106.

[22] Ptk. 6.:35. § (2) bekezdés.

[23] Ptk. 6.:35. § (3) bekezdés.

[24] Török (szerk.), 2004, 1162.

[25] Török (szerk.), 2004, 1162.

[26] Török (szerk.), 2004, 1162.

[27] Török (szerk.), 2004, 1162.

[28] Török (szerk.), 2004, 1162.

[29] Török (szerk.), 2004, 1162.

elől kell járnia, azonban biztosítékadás hiányában a szolgáltatást visszatarthatja.^[30] Erre pedig akkor van joga, ha a szolgáltatást részletekben kell teljesíteni – és a másik fél saját szolgáltatásával késedelembe esik –, amíg a késedelem tart.^[31]

A pénzszolgáltatás teljesítésének idejére a Ptk. 6:130. §-a tartalmaz rendelkezéseket, azaz, főszabály szerint ha felek a szerződésben a pénztartozás teljesítési idejét nem határozták meg, a pénztartozást a jogosult fizetési felszólításának vagy számlájának kézhezvételétől számított harminc napon belül kell teljesíteni. Ha a pénztartozás fizetésére kötelezett szerződő hatóság, a szerződő hatóságnak nem minősülő vállalkozással kötött szerződése esetén pénztartozását a jogosult fizetési felszólításának vagy számlájának kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles teljesíteni, ebben az esetben a számla kézhezvételének napja nem képezheti a felek között érvényes megállapodás tárgyát.

Továbbá a Ptk. 6:532. §-a szerint a kártérítési igény a kár bekövetkeztekor nyomban esedékessé válik, illetve a Ptk. 6:533. § (2) bekezdése szerint az elévülés a járadékkövetelés egységére egységesen akkor kezdődik, amikor a járadékkövetelést megalapozó kár első ízben jelentkezik.

A késedelmi kamat esedékessége feltételezi a pénztartozás esedékessé válását, a késedelmi kamat a késedelem időtartamára jár, erre az időszakra számítandó.^[32]

A Ptk. az általános elévülési időtől eltérően rövidebb elévülési időt állapít meg, például a jogosult kellékszavatossági igénye a teljesítés időpontjától számított egy év alatt évül el,^[33] a bűncselekménnyel okozott kár esetén a követelés öt éven túl sem évül el mindaddig, amíg a bűncselekmény büntethetősége el nem évül,^[34] valamint a vadászható állat által okozott kárból eredő kártérítési követelés három év alatt évül el,^[35] illetve a veszélyes üzemi felelősségből eredő kártérítési követelés három év alatt évül el.^[36] Ha az elévülési idő tartama alatt a jogszabályban meghatározott elévülési idő módosul, – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – a követelés elévülésére az új jogszabályt kell alkalmazni.

1. A diszpozitívás elvének érvényesülése

A Ptk. elévülésre vonatkozó szabályaival kapcsolatban nagyon hamar felmerült az a kérdés, hogy mennyiben tekinthetők ezek a törvényi rendelkezések eltérést engedő jogszabályoknak.

A Ptk. a diszpozitivitás elvét nem csak a szerződési jog alapelvei között mond-

[30] Török (szerk.), 2004, 1162.

[31] Török (szerk.), 2004, 1162.

[32] Ptk.6:48. §.

[33] Ptk. 6:163. § (1) bekezdés.

[34] Ptk. 6:533. §.

[35] Ptk. 6:563. §.

[36] Ptk. 6.538. §.

ja ki a Ptk. 6:59. § (2) bekezdésében, hanem a kötelmek közös szabályai között, a Ptk. 6:1. § (3) bekezdésében is rögzíti, amely szerint a kötelmeknek a felek jogaira és kötelezettségeire vonatkozó közös szabályaitól a felek egyező akarattal eltérhetnek, ha e törvény az eltérést nem tiltja. A kötelmek közös szabályainak diszpozitív természetéből tehát az következik, hogy az adott jogviszony alanyai (mindenekelőtt: a szerződő felek) a törvényesnél akár rövidebb, akár hosszabb elévülési határidőben megállapodhatnak. Ez összhangban van a szerződő felek autonómiájának fokozottabb elismerésével. A törvény e tekintetben megváltoztatja a hatályos jogot, amely rövidebb elévülési határidő megállapítását korlátok nélkül lehetővé tette, de az elévülési határidő meghosszabbítására csak egy évnél rövidebb határidő esetében adott lehetőséget.^[37] A Ptk. ezzel a korlátozással nyilvánvalóan a bizonyítás nehezebbé válását kívánta megelőzni.^[38] A törvény viszont abból indul ki, hogy a bizonyítási nehézségeknek a hosszabb elévülési határidő kikötése miatti növekedése miatt nem indokolt a felek autonómiáját csorbítani, a felek ugyanis ilyenkor maguk vállalják a bizonyítás esetleges elnehezülését.^[39]

A törvény kifejezetten írásbeli alakszerűséghez köti az elévülési idő törvénytől eltérő megváltoztatására irányuló megállapodást, mivel azt írásba kell foglalni ahhoz, hogy érvényes legyen.^[40] Fontos megjegyezni a Ptk. 6:22. § (4) bekezdésében is rögzített azon törvényi szabályozást, hogy a szerződő felek autonómiája nem terjedhet odáig, hogy kizárják az elévülést, mivel az elévülést kizáró megállapodás semmis.

IV. AZ ELÉVÜLÉS JOGHATÁSA

Az elévülés legfontosabb joghatása az, amit a Ptk. kifejezetten ki is mond, hogy az alanyi jogot bírósági úton nem lehet érvényesíteni, vagyis az alanyi jog elveszíti az ún. igény állapotát.^[41] Ennek az indoka az, hogy ha a jogosult hosszabb időn keresztül nem tesz lépéseket annak érdekében, hogy a követelést érvényesítse, akkor ebből az következik, hogy a jogosultnak a teljesítéshez fűződő érdeke csökkent vagy éppenséggel meg is szűnt, s ezért már nem szükséges állami segédletet biztosítani a kikényszerítéshez, egyébként is az idő múlásával egyre nehezebbé válik a bizonyítás, ami kétséges teszi az állami beavatkozás indokoltságát, megalapozottságát.^[42] Fontos megjegyezni azt, hogy az elévülés nem szünteti meg a

[37] Vékás – Gárdos (szerk.), 2021.

[38] Vékás – Gárdos (szerk.), 2021.

[39] Vékás – Gárdos (szerk.), 2021.

[40] Ptk. 6:22. § (3) bekezdése.

[41] Ptk. 6:23. § (1) bekezdése.

[42] Bíró et al., 2013, 62.

kötelmet.^[43] Az önkéntesen teljesített elévült követelést visszakövetelni nem lehet, mivel a követelés elévülése a követelés létét nem szünteti meg, az nem minősül tartozatlan teljesítésnek, a kötelezettség az elévülés ellenére fennáll.^[44] Az önként teljesített szolgáltatás azzal az indokkal sem követelhető vissza, hogy a kötelezett a teljesítéskor a követelés elévüléséről nem tudott.

A jelenleg hatályos jogszabályok között nincs olyan, amely alapján az elévülés kifogás nélkül figyelembe vehető a bíróság részéről. Az elévülést a bírósági vagy hatósági eljárásban hivatalból nem, kizárólag kérelemre lehet figyelembe venni. Amennyiben elévült követelés érvényesítése iránti a jogosult eljárást indít, akkor a bíróság – hiába észleli hivatalból azt, hogy az elévülési idő eltelt – kizárólag a kötelezett elévülési kifogásának előterjesztését követően vizsgálja, hogy az adott követelés elévült-e vagy sem.

Az elévült követelés és a bírósági úton nem érvényesíthető egyéb követelés között az a különbség, hogy az utóbbi esetben a bírósági úton való érvényesítés kizártságát hivatalból veszi figyelembe a bíróság, míg a követelés elévülése nem vehető hivatalból figyelembe. Ez a különbségtétel azzal magyarázható, hogy az elévült követelés keletkezése idején nem volt olyan jellegű, amely hatósági jogsegély megvonását indokoltá tenné, csak utólag keletkezett olyan akadály (az időmúlás és a jogérvényesítés elmulasztása), amely a bírósági jogsegélyt kizárja.^[45]

A fő- és mellékkövetelések viszonyában a törvény kifejezetten kimondja, hogy a főkövetelés elévülésével az attól függő mellékkövetelések is elévülnek.^[46] Ilyen mellékkövetelés a kamat, foglaló, bánatpénz és kötbér. Ezzel összefüggésben mondta ki a Legfelsőbb bíróság a BH273/1979. számú eseti döntésében, hogy a felperes által követelt késedelmi kamat a főköveteléstől függő mellékkövetelés. Ezek a mellékkövetelések annyi idő alatt évülnek el, mint a főkövetelés. Ez azzal indokolható, hogy az említett mellékkövetelések a főköveteléstől függenek, azzal szoros gazdasági egységet alkotnak.

Ha azonban a mellékkötelezettség különválik a főkötelezettségtől, azzal gazdaságilag nem függ össze, akkor az elévülés szempontjából is önálló lesz, ilyenek tekinthető például a követelést biztosító óvadék.^[47] Azonban ez fordítva nem igaz, azaz ha a mellékkövetelés elévülése előbb következik be, mint a főkövetelésé, akkor ez még nem vonja maga után a főkövetelés elévülését.^[48]

A bírósági határozatban megállapított költségek jogerős megítélésüktől kezdődően a főköveteléstől független mellékkövetelésekké válnak. A bírósági gyakorlat szerint a jogerősen megítélt perköltség elévülését a főkövetelés elévülésétől függetlenül kell megállapítani.^[49]

[43] BH652/1996.

[44] Ptk. 6:23. § (2) bekezdése.

[45] Török (szerk.), 2014, 1154.

[46] Ptk. 6:23. § (3) bekezdése.

[47] Török (szerk.), 2014, 1160.

[48] Ptk. 6:23. § (3) bekezdése.

[49] Török (szerk.), 2014, 1160.

Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az elévülés kiterjed a jelzálogjogra és a kezességre is. A követelés elévülése ugyanis megszünteti az azt biztosító jelzálogjogot, függetlenül attól, hogy ki a jelzálogjoggal terhelt ingatlan tulajdonosa.

V. AZ ELÉVÜLÉS NYUGVÁSA

1. Az elévülés idő számítása

Az elévülés nyugvása az elévülési határidőt meghosszabbítja. A nyugvás alatt az idő múlása megáll, majd a nyugvás befejeződésével folytatódik. Nyugvás esetén az elévülési idő nem a nyugvás időtartamával, hanem a törvény által előre, általánosan jelleggel meghatározott időtartammal hosszabbodik meg, vagyis egy évnél hosszabb elévülési idő esetén egy év, ennél rövidebb elévülési idő esetén három hónap.^[50] Ha a nyugvás – öt éves elévülés esetén – az elévülés kezdetétől számított két év múlva véget ér, a jogosult további három évig érvényesítheti igényét, ha azonban az elévülési idő eltelt, vagy abból már csak – például – két hónap van hátra, a jogosultnak egy év áll rendelkezésére az igénye érvényesítésére.^[51]

Azt az időtartamot, amely a menthető ok megszűnte után még a jogosult rendelkezésére áll igénye érvényesítésére, a törvény úgy állapítja meg, hogy az még biztosítsa a jogosult számára az igényérvényesítés előkészítéséhez, a szükséges bizonyítékok (például szakértői vélemények) beszerzéséhez szükséges időt, ugyanakkor arányban álljon az eredeti elévülési idővel is. Erre figyelemmel az általánosan megszabott határidő további egy év, azonban egyéves vagy annál rövidebb elévülési idő esetén csak három hónap. Kérdéssé vált a korábbi bírói gyakorlatban, hogy az igényérvényesítés akadályának megszűnése után kezdődő egyéves vagy három hónapos határidő nyugodhat-e, illetve az megszakítható-e. A Ptk. e kérdésben kialakult bírói gyakorlatot törvénybe iktatva kimondja, hogy nyugvásra már nincs lehetőség, még akkor sem, ha a korábbi menthető ok megszűnte után egy újabb ok merülne fel, ami az igényérvényesítést akadályozza.^[52]

A Ptk. új elévülési rendjében nem irányadó a Legfelsőbb Bíróság korábbi gyakorlata, amely kizárta az elévülés megszakíthatóságát a nyugvás következtében beálló (egyéves vagy három hónapos) határidő tekintetében.^[53] Az 1/2007. Polgári jogegységi határozat 4. pontja elvi jelleggel is kimondta, hogy az elévülés nyugvása fogalmilag kizárja az elévülés megszakadását. A Kúria a 1/2014. Polgári jogegységi Határozata a Ptk. alkalmazása körben nem tartotta fenn az

[50] Ptk. 6:24. § (2) bekezdés.

[51] Vékás – Gárdos (szerk.), 2021.

[52] Török (szerk.), 2004, 1160.

[53] EBH2003.853.

1/2007. Polgári Jogegységi Határozatot, és pedig „az új Ptk. eltérő rendelkezései miatt”. Mindaddig, amíg a követelés érvényesítése bizonyos jogi vagy tényleges akadályokba ütközik, azaz a jogosult menthető okból nem tudja érvényesíteni a követelését, az akadályok fennállásának ideje alatt a még meg nem indult elévülés nem indulhat meg, a már megindult elévülési időbe pedig az akadályok időtartamát nem lehet beszámítani. A tv. nem sorolja fel a jogérvényesítésnek azokat az akadályait, amelyek az elévülés nyugvására vezetnek, hanem azt mondja ki, hogy az elévülés nyugvását idézi elő minden olyan esemény, amely miatt a jogosult követelését menthető okból nem tudja érvényesíteni.^[54]

2. A menthető ok jogértelmezésének kérdése bírósági eseti döntéseken keresztül

Az alapvető jogértelmezési kérdés, hogy mi tekinthető menthető oknak. Ezt a fogalmat a törvény nem értelmezi, tehát a bíróságok megítélésére tartozik esetenként, az adott ügy összes körülményeit figyelembe véve, hogy az az ok, amire a jogosult a késedelmes igényérvényesítés okaként hivatkozik, menthetőnek tekinthető-e. A bírói gyakorlatban számos eseti döntés foglalkozik a „menthető ok” fogalmának értelmezésével, közös jellemzőjük, hogy mindegyikben a jogosult által nem befolyásolható körülmény vezetett a menthető ok megállapítására.

A Szegedi Ítéltábla a Gf.I.30.353/2010. számú eseti döntésében kifejtette, hogy „a menthető ok mérlegelése során nincs helye mechanikus jogalkalmazásnak, ehelyett a jogosult egyedi körülményeinek feltárása szükséges, a perben rendelkezésre álló összes peradat értékelése alapján”.

A bírói döntés először azt a felperesi magatartást vagy mulasztást értékeli, hogy miért késlekedett az igénye érvényesítésével. Az érvényesített felperesi igény elévülése vagy annak hiánya előkérdése a felek közötti, per tárgyát képező jogvitának. Az elévülés nyugvása esetén a bírósági eljárásban a felperesnek kell kimentenie a késedelmes joggyakorlást, őt terheli a bizonyítási teher és a bizonyítatlanság jogkövetkezménye. A bírósági gyakorlat az elévülés nyugvásának a feltételeit méltányosan állapítja meg.

Kazay László szerint az elévülés nyugvására vezet a törvényes képviselő hiánya, a képviselt és a képviselő közötti érdekellentét, a jogosult halála és az örökös személyének tisztázatlansága.^[55]

Az eddigi bírói gyakorlatból egyértelműen megállapítható, hogy menthető okról van szó például akkor

- ha a jogosult nem is tudott arról, hogy érvényesíthető igénye van, például nem tudott a szerződés hibás teljesítéséről, mert bár a teljesítés hibás volt, de a hiba hosszabb ideig nem jelentkezett,^[56]

[54] Ptk. 6:24. § (1) bekezdés.

[55] Kazay, 2012, 539.

[56] EBH2012.P.8.

- a hibás teljesítés esetén az elévülés nyugvását eredményező menthető ok megítélése során annak van jelentősége, hogy az adott hiba fennállta, keletkezési oka, az érdeksérelem nagyságrendje és természetét a laikus megrendelő számára mikor vált egyértelműen felismerhetővé,^[57]
- nyugszik az elévülés, ha a károsult nem szerez tudomást az őt ért kárról,^[58]
- a kártérítési igény elévülése nyugszik akkor is, ha a kár tényéről tudomása van ugyan a károsultnak, de a kár összege csak később derül ki,^[59]
- a szerződés hatálytalanságának a megállapítása iránti követelés elévülése nyugszik addig az időpontig, amíg a jogosult által a szerződéssel elidegenített ingatlan tulajdonjogának és a szerződés érvénytelenségének a megállapítása iránti keresetet a bíróság el nem bírálta,^[60]
- a szerződés teljesítése iránti követelés érvényesítésére nyitva álló határidő nyugszik, amíg a fél által szerződéssel elidegenített vagyontárgy tulajdonjoga visszaszerzése iránt indított érvénytelenségi per folyamatban van, és a fél bízhat annak eredményességében,^[61]
- a tetteges bántalmazással okozott kár megtérítése iránti igény elévülése nem nyugszik csupán amiatt, hogy az elkövetővel szemben indított büntetőeljárás folyamatban van, ha az elkövető személyének és a kár ismeretének hiánya nem akadályozza a károsultat a kárigények érvényesítésében,^[62]
- a megtámadási ok ismeretének hiánya,^[63]
- ha a kötelezett személyében áll elő bizonytalanság (pl. a kötelezett meghal, az örökösök között pedig vita van az örökös személyét illetően is),^[64]
- ha az igény megállapíthatósága egy előzetes – adott esetben peres – eljárás lefolytatásától függ.^[65]

3. A felek közötti peren kívüli tárgyalások és az elévülés nyugvásának kapcsolata a bírói gyakorlat tükrében

A bíróságok ugyancsak menthető oknak tartják azt, ha a jogosult és a kötelezett között tárgyalások folynak az igény érvényesítéséről, s a kötelezett azt

[57] BDT2010.2275.

[58] BH2000.100.

[59] BH1993.313.

[60] EBH1401/2006.

[61] BH2015.64.

[62] BH101/2011.

[63] BH2003.205.

[64] Leszkoven,2021, 1392.

[65] Vékás, 2016, 318.

a látszatot kelti, hogy hajlandó lesz a jogosult igényét teljesíteni, ám amikor az elévülési idő bekövetkezik, elzárkózik a teljesítéstől.

A felek megegyezésre törekvésének objektív jele, ha leülnek tárgyalni, ami kihat az elévülésre: az ilyen közös magatartás a legtöbb jogrendben az elévülés nyugvását eredményezi.^[66] Abban az esetben, ha sikerrel végződnek, és a szerződés módosítását, egyezségkötést vagy legalább a kötelezett tartozás elismerését eredményezik, akkor lényegében ezen megszakító körülmények hatásukat tekintve tipikusan elnyelik a kisebb intenzitású nyugvást. Eredménytelenségük esetén azonban a jogosult hivatkozhat arra, hogy a kötelezett tárgyalásba bocsátkozása reménnyel kecsegtetett, ezért tekintett el a pereskedéstől.^[67]

Itt utalok arra, hogy a közvetítői tevékenységről szóló, 2002. évi LV. törvény 31.§ (2) bekezdés második mondata szerint a közvetítői eljárás eredménytelensége esetén a Ptk.-nak az elévülés nyugvására vonatkozó rendelkezéseiben foglaltak irányadóak.

Az elévülés a tárgyalások megszakadásának tényével folytatódik, illetve ha a felek kifejezetten megállapodnak egy végső határidőben, ameddig tárgyalnak, akkor ettől az időponttól indul újra az elévülés.^[68]

Konkrét eseti döntéseken keresztül, az irányadó bírói gyakorlattal kívánom bemutatni a felek közötti peren kívüli tárgyalások, egyeztetések és az elévülés nyugvásának kapcsolatát.

Kronológiai sorrendben az első eseti döntés a BH1980.470, amely még a régi Ptk. hatálya alatt állt szolgáltatására irányuló szerződéssel kapcsolatban keletkezett. A felperes 1978. szeptember 13-án kártérítési igénnyel lépett fel az alperessel szemben, és 1979. január 2. napján nyújtott be keresetlevelet 66.828 forint megfizetése iránt. Az elsőfokú bíróság ítéletével az alperest 18.870 forint megfizetésére kötelezte. A másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet megváltoztatta, és a keresetet elutasította. Megállapította, hogy a felperes követelése elévült. tévesnek minősítette az első fokú bíróságnak azt a megállapítását, hogy a felperes bírósági úton 1979. január 2-án érvényesített igényét korábban menthető okból nem tudta érvényesíteni. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a jogviták peren kívüli elintézéséhez fontos érdekek fűződnek. Ezért a peren kívüli tárgyalások folytatását olyan menthető oknak kell tekinteni, amely akadályozta a jogosultat szavatossági igényének a bíróság előtt való érvényesítésében. A felperes tehát 1978. november 14. napjától kezdődően a Ptk. 326. § (2) bekezdésében írt határidőben jogosult volt követelésének bíróság előtti érvényesítésére. Ezen az időn belül – 1979. január 2. napján – pedig a felperes pert indított az alperes ellen, keresetét tehát a követelés elévülése miatt nem lehetett volna elutasítani. A másodfokú bíróságnak ezzel ellentétes álláspontja törvénytért.

A Fővárosi Ítéltábla a Gf.16.40.352/2008/5. számú ítéletében jogkérdésben hozott döntést, amely szerint a felek közötti egyezségi tárgyalások ideje alatt az

[66] Koltay – Landi – Menyárd (szerk.), 2019, 44.

[67] Pusztahelyi, 2015, 176.

[68] Koltay – Landi – Menyárd (szerk.), 2019, 44.

elévülés nyugszik, a tárgyalások eredménytelenségének nyilvánvalóvá válásával a tárgyalások meghiúsulásával az elévülés nyugvása megszűnik. A kiforrott gyakorlat hiánya nem tekinthető az igényérvényesítést akadályozó menthető oknak, a „próbaper” intézményét a polgári jog nem ismeri, nem értékeli. Az ítélet indokolása szerint a bírói gyakorlat a felek közötti egyezségi tárgyalások folytatását az elévülés nyugvását eredményező menthető oknak tekinti. Ebben az esetben az elévülés a tárgyalások ideje alatt nyugszik, a tárgyalások eredménytelenségének nyilvánvalóvá válásával, a tárgyalások meghiúsulásával az elévülés nyugvása megszűnik. Az elévülés körében felperes az alperesi védekezéssel szemben arra is hivatkozott, hogy az elévülés a jogelőddei, közte és az alperes közötti egyeztető tárgyalások folyamatban léte miatt is nyugodott, keresete nem késett el. Ezért az elévülés körében azt kellett vizsgálni, hogy a perbeli követelésekre nézve a felek, illetve jogelődjeik között folytak-e az elévülés nyugvását eredményező érdemi egyeztető tárgyalások, azok meddig tartottak, illetve mikor hiúsultak meg, eredménytelenségük mikor vált nyilvánvalóvá, valamint azt, hogy ezen időponthoz képest a kereset benyújtására törvényes határidőn belül került-e sor. A rendelkezésre álló adatokból, iratokból megállapíthatóan a hitelező a behajthatatlanság tényéről való tudomásszerzést megelőzően már 2000. márciusától illetve áprilisától valamennyi hitelező, így a perbeli követelések eredeti jogosultjainak képviselőjében is egyeztető tárgyalásokat folytatott az alperes jogelődjével a követelések megállapodással történő rendezése érdekében. Az elévülés ezért a perbeli követelések tekintetében is már ettől az időponttól nyugodott. A perbeli követelések rendezésére irányuló egyeztető tárgyalások 2001. április 2-án meghiúsultak, így ebben az időpontban az elévülés ezen okból történő nyugvása megszűnt. A rendelkezésre álló adatokból, bizonyítékokból az sem volt megállapítható, hogy a többi hitelező képviselőjében is eljáró, tárgyaló Kft., illetve maguk a hitelezők és az alperesi jogelőd között bármiféle kifejezett egyetértés, konszenzus alakult volna ki arra nézve, hogy a Kft. által indított per jogerős befejezését, az összecszerűség meghatározása körében jelentkező egyes vitás kérdések e perben történő tisztázását olyan előfeltételnek tekintették volna, amelytől a Kft.-n kívüli hitelezői követelések megállapodással történő rendezését függővé tették. Önmagában pedig az a körülmény, hogy a felperesi jogelőd hitelezők a Kft. által indított per eredménye tükrében, azt felhasználva kívánták követelésük összecszerűségét megjelölni, nem minősül az elévülés nyugvását eredményező menthető oknak, még ha az alperesi jogelőd esetlegesen tett is olyan nyilatkozatot, hogy a per eredményétől függően a többi hitelezői igényt kielégíti. A felperesi jogelődök nem voltak ugyanis elzárva attól, hogy pert indítsanak, s a jogszabályt értelmezve keresetükben a követelésük összegét megjelölik. A kiforrott gyakorlat hiánya tehát szintén nem minősülhet késlekedést kimentő oknak, a próbaper intézményét a polgári jog nem ismeri, értékeli.

A Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett, a Kúria Pfv. VI.20.344/2014/6. számú ítéletének indokolása szerint a felek között egyeztetések indultak. 2010. május 25-én tárgyalást folytattak, majd több levélváltás történt. Az alperes képviselője kifogásolta, hogy bár a szerződés 3 éves beépí-

tési kötelezettséget írt elő, a felperes ezen határidőn belül a beépíthetőség érdekében semmiféle kérelmet nem nyújtott be az illetékes hivatalhoz. A felperes a 2011. március 31-i levelében utalt arra, hogy az árverési felhívás álláspontja szerint félrevezető tájékoztatást tartalmazott, emiatt többek között javasolta a szerződés felbontását és az eredeti állapot helyreállítását.

A másodfokú bíróság szerint alappal hivatkozik a felperes arra, hogy az egyeztetések időtartama alatt, tehát a tárgyalások megszakadásáig, 2011. december 13-ig a megtámadási határidő nyugodott a Ptk. 326. § (2) bekezdése értelmében. A nyugvás megszűnése után azonban a határidő nem kezdődik újra. 2011. december 13-át követően a felperesnek haladéktalanul bíróság előtt kellett volna az igényét érvényesíteni, erre azonban majdnem egy évvel később, csak 2012. november 9-én került sor. A felülvizsgálati eljárás során a Kúria úgy foglalt állást, hogy a felperes arra helytállóan hivatkozott, és ezt a másodfokú bíróság is rögzítette jogerős ítéletében, hogy az egyeztető tárgyalások alatt az állandó bírói gyakorlat szerint a megtámadási határidő, amely elévülési jellegű határidő, a Pp. 326. § (2) bekezdése alapján nyugodott, vagyis a bírói gyakorlat az egyeztető tárgyalások időtartamát úgy tekinti, hogy a követelést a jogosult menthető okból nem tudja érvényesíteni. A tárgyalások megszakadását követően, amelyet a felperes 2011. december 13. napjában jelölt meg, azonban a Ptk. 326. § (2) bekezdése értelmében, ha egy éves, vagy ennél rövidebb elévülési idő áll fenn, 3 hónapon belül érvényesíteni kell a követelést, amely ilyen esetben akkor is érvényesíthető, ha az elévülési idő már eltelt.

A Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett, a Kúria Gfv.30.376/2018/6. számú ítéletének indokolása szerint a másodfokú bíróság a Polgári Törvénykönyvről szóló, 1959. évi IV. törvény 326. § (2) bekezdésében szabályozott, az elévülés nyugvásához vezető körülmények vizsgálatával abból indult ki, hogy a bírói gyakorlat az igényérvényesítés akadályaként kizárólag az igényérvényesítő szempontjából menthető és objektív körülményeket tekinti elfogadhatónak az elévülés nyugvásához. A felperes által e körben megjelölt, az I. rendű alperessel 2016. augusztus 18-tól szeptember 29-ig folytatott egyeztetés – amelynek értékelése és minősítése a felek egyező jogi álláspontjától függetlenül a bíróság feladatába tartozott – a másodfokú bíróság szerint nem eredményezte az elévülés nyugvását. Megállapítható volt ugyanis az egyeztetés tartamának vizsgálatával, hogy a felperes nem tett az I. rendű alperes felé érdemi, a pert elkerülő javaslatot, amely alkalmas lehetett volna az I. rendű alperes ezt követő, egyértelmű nyilatkozatára, hogy a felperes igényét elismeri-e, azt hajlandó-e teljesíteni akár részben, vagy teljes egészében elutasítja. Hangsúlyozta a másodfokú bíróság, hogy a felek egyeztetése csak akkor lehet az elévülésre kihatással, amennyiben a felperes érdemi ajánlatot, javaslatot, igényt, követelést fogalmaz meg az alperessel szemben, amely az alperes részéről vagy teljesíthető, vagy elutasítható. A perbeli levelezésből kitűnően, a felperes feltételezése megerősítéseként bizonyítékot kért az I. rendű alperestől arra, hogy a jogügylet értékaránytalan-ságát, a felek rosszhiszeműségét cáfolja. A felperes részéről a levelében megfogalmazott kérdés az elévülés nyugvását nem eredményezte, önkéntes vállalása,

hogy a levelezés időtartamára a pert nem indítja meg, nem hosszabbította meg egyoldalúan a törvényben rögzített határidőt. Az elévülési határidő a felszámoló perindításról szóló döntésétől független, a keresetindítást akadályozó objektív tényezőt ugyanakkor a felperes a saját oldalán bizonyítani nem tudott.

Az ügy érdemét illetően abban kellett állást foglalnia a Kúriának a felülvizsgálati eljárásban, hogy a jogerős ítélet helyesen értelmezte-e a Cstv. 40. § (1) bekezdését, illetve az rPtk. 326. § (2) bekezdését, illetve az rPtk. 326. § (2) bekezdését az elévülési jellegű perindítási határidő megnyílásához vezető tudomásszerzés, valamint az elévülés nyugvása tekintetében. Leszögezi a Kúria, hogy a másodfokú bíróság mind a megtámadás okáról való tudomásszerzés fogalmát, mind pedig az elévülés nyugváshoz vezető, az igényérvényesítést akadályozó menthető okok körét a vonatkozó anyagi jogszabályi rendelkezések megfelelő alkalmazásával vizsgálta: a szubjektív perindítási határidő kezdő időpontját aszerint azonosította, hogy a perindításra jogosult a keresettel támadott szerződés tartalmát és az egyéb releváns körülményeket megismerve, a szerződés megtámadhatóságát felismerte, igényérvényesítés helyzetébe került; az elévülés nyugváshoz vezet, a jogvita peren kívüli orvoslását célzó egyeztetés tekintetében pedig azt a szempontrendszert követte, amelyet iránymutató jelleggel az 1/2012. (VI.21.) PK vélemény tartalmaz.

Ugyancsak a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett, a Kúria Pfv.21.044/2018/9. számú precedensképes határozata biztosítási szolgáltatás tárgyában született. A felülvizsgálat alapjául szolgáló tényállás szerint a felperes 2014. március 25-i kockázatviselési kezdettel Casco biztosítást kötött az alperessel egy személygépkocsira. A felperes a Ptk. 6:532. §-a alapján 7.105.800,-Ft és késedelmi kamatai megfizetésére kérte kötelezni az alperest. Az elsőfokú bíróság ítéletével a keresetet elutasította. Utalt arra, hogy a Ptk. 6:24. § (1) bekezdése az elévülés nyugváására csak egyetlen okot jelölt meg. A felek közötti egyezségi tárgyalás nem jogszabályban megjelölt ok. A másodfokú bíróság egyetértett az elsőfokú bíróságnak az elévülés megszakítása és nyugvása körében kifejtett álláspontjával. A felek tárgyalása nem zárta el a felperest az igénye bíróság előtti érvényesítésétől. Az elévülés nyugváására okot adó menthető körülmény sem állt fenn adott esetben (Ptk. 6:24. § (1) bekezdése). Objektív akadályozó körülményt pedig maga sem állított. Nem volt tehát megállapítható sem az elévülés megszakítása, sem nyugvása. A Kúria a felülvizsgálati eljárás során rámutatott arra, hogy az elévülés nyugvása körében a másodfokú bíróság helyesen foglalt állást. A jogerős ítélet indokolásában kifejtettekkel a Kúria egyetértett. A felperes a perben nem adott elő semmilyen olyan körülményt, amely az elévülés időn belül az igényérvényesítésben akadályozta volna.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

A hivatkozott bírósági eseti döntések alapján levonható az a következtetés, amely szerint az adott ügy egyedi tényállási elemei, a rendelkezésre álló bizonyítékok és a bizonyítási eljárás eredménye alapján ítélandó meg a bíróság által érdemi döntéssel, ítélettel az, hogy a jogosulti igény elévült-e vagy sem, valamint az elévülés nyugvása bekövetkezett-e vagy nem. Amennyiben pedig bekövetkezett, akkor mely időponttól mely időpontig, illetve annak a számítási módja. A magyar törvényi szabályozás előnye az, hogy mindig a konkrét ügy adott tényállása alapján (tehát tényállásfüggő) az összes körülmény egybevetésével, a bizonyítás során előterjesztett okirati bizonyítékok és a meghallgatott tanúk vallomásai mérlegelésével a bíróság feladata annak megítélése, hogy az elévülés nyugodott -e vagy sem. Ezzel egyidejűleg a törvényi szabályozás hátránya az, hogy példálózó jelleggel sem határozza meg az elévülés nyugvását eredményező okokat, tényeket, körülményeket, azonban az irányadó bírói gyakorlat során keletkezett jogerős döntések orvosolják ezt.

IRODALOM

- Csehi Zoltán (2016): Elévülés a személyiségi jogok rendszerében, az új Ptk-ra tekintettel. In: *In Medias Res*. V. évf., 2016/1. sz.
- Csehi Zoltán (2019): Az elévülés kezdő időpontja egyes kötelmi igények esetében – Avagy a „kezes babysitting” kérdéséről. In: Boóc Ádám (szerk.): *70: Studia in honorem Ferenc Fábian*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
- Csehi Zoltán (2019): Az időmúlás relativizálása az elévülés érvényesülésében: az elvülés céljának kérdéséhez. In: Koltay András – Landi Balázs – Menyhárt Attila (szerk.): *Lábady Tamás emlékkönyv*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Gellért György (szerk.) (2003): *A polgári törvénykönyv magyarázata*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- Kazay László (2012): A szerződés megszűnésének egyes esetei. Az elévülés. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári jog: kommentár a gyakorlat számára*. 2. kiadás. ORAC Kiadó, Budapest.
- Koltay András – Landi Balázs – Menyhárt Attila (szerk.) (2019): *Lábady Tamás emlékkönyv*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Lábady Tamás (1997): *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Leszkoven László (2021): Általános rendelkezések. In: Bodzási Balázs – Tókey Balázs (szerk.): *2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Osztovcics András (szerk.) (2014): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. III. kötet. Hatodik Könyv – Kötelmi Jog. Opten Informatikai Kft., Budapest.
- Petrik Béla – Vékás Lajos – Wellmann György (2013): *Polgári Jog. Kötelmi jog*. Első és második rész. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Pusztahelyi Réka (2015): *A magánjogi elévülés*. Novotni Alapítvány, Miskolc.
- Vékás Lajos (2016): *Szerződési jog. Általános rész*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 1/2007 Polgári jogegységi határozat.
- 1/2014 Polgári jogegységi határozat.
- 4/2003 Polgári jogegységi határozat.
- A közvetítői tevékenységről szóló, 2002. évi LV. törvény 31. §.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló, 1959. évi IV. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló, 2013. évi V. törvény (Ptk.) 3:33.§ (2) bekezdése.
- BDT2010.2275.
- BH273/1979.
- BH101/2011.
- BH104/2005.
- BH18/2003.
- BH1980.470.
- BH1993/313.
- BH2000.100.
- BH2015.64.
- BH41/2013.
- BH652/1996.
- EBH2012.P8.
- Kúria Gfv.30.376/2018/6. számú eseti döntése.
- Kúria Pfv.21.044/2018/9. számú eseti döntése.
- Legfelsőbb Bíróság Pfv.I.22.629/1993/4. számú eseti döntése.
- Pk.34. számú állásfoglalás.
- Szegedi Ítéltábla Gf. I.30.353/2010. számú eseti döntése.
- Ptk. 3:167. § (4) bekezdés.
- Ptk. 4:208. § (3) bekezdés 2. mondata.
- Ptk. 5:35. §.
- Ptk. 6:1. § (3) bekezdés.
- Ptk. 6:130. §.
- Ptk. 6:21. §.
- Ptk. 6:22. §.
- Ptk. 6:23. §.
- Ptk. 6:24. §.
- Ptk. 6:35. § (2) bekezdés.
- Ptk. 6:35. § (3) bekezdés.
- Ptk. 6:48. §.
- Ptk. 6:532. §.
- Ptk. 6:533. §.
- Ptk. 6:538. §.
- Ptk. 6:563. §.
- Ptk. 6:59. § (2) bekezdés.
- Ptk. 8:3. § (1) és (2) bekezdései.

Szerényi Gábor grafikája

EGRESI KATALIN

Miriam Rasch: Súrlódás – Etika a dataizmus korában

ABSTRACT

The nature of the Internet and man's relationship to virtual reality is one of the theoretical problems of postmodern philosophical thought. The profiles created by algorithms transmit a variety of data about us. The increasing gap between the human being in physical reality and the "calculated" human being raises a number of ethical problems. Do we have free will, are we capable of making responsible choices in the digital world? The digital world fills all spaces, dividing the individual into different categories and trying to eliminate all the spheres of personal existence that cannot be programmed in advance.

Keywords: dataism ■ virtual reality ■ morality ■ digital world ■ personal existence

A digitalizáció, a digitális világ a filozófiai gondolkodás számos diszciplínája számára vet fel kérdéseket. A virtuális valóság természete, az ember helye a digitális világban és az emberi kapcsolatok, emberi cselekvések egyaránt válaszokat igényelnek. Miriam Rasch holland filozófus^[1] könyve elsősorban az etikán keresztül járja körül azt a problémát, hogy az adatokból konvertált algoritmusok kombinációjával összeállított profilok hogyan viszonyulnak az ember önmagáról alkotott képéhez. Egyáltalán hogyan mozog az ember a fizikai valóság és a virtuális valóság között? Milyen etikai dilemmákat vet fel egy olyan jövőkép, amelyben életünk (szinte) minden eleme számszerűsíthető, kategorizálható, osztályokba és típusokba sorolható? Ahogy a könyvben idézett, német származású, Uruguayban született filozófus, Rafael Capurro kijelenti: „Létezni annyi, mint kiszámítva lenni.”^[2]

[1] Miriam Rasch 1978-ban született. Holland filozófus és irodalomtörténész. A Rotterdami Egyetem Alkalmazott Tudományok (Rotterdam University of Applied Sciences) tanára, továbbá az Eurozine szerkesztője. Érdeklődési területe a posztdigitális korszak etikája. Magyar nyelven 2022 augusztusában jelent meg könyve *Súrlódás. Etika a dataizmus korában* címmel.

[2] Rasch, 2022, 62.

Csakhogy etikai kérdéseket ebben az esetben úgy lehet felvetni, hogy előbb megpróbáljuk megvizsgálni a virtuális valóság természetét (ontológiai probléma), illetve az ember helyét/ helyzetét (filozófiai antropológia) ebben a világban. Bármiféle etikai kérdés tehát előzetes ontológiai és antropológiai magyarázatokat igényel. Megteszi ezt Rasch műve is, néhány fejezetben nem kifejezetten morális dilemmákat feszeget a szerző, hanem kortárs filozófusok digitális világról vallott nézeteit foglalja össze, amely egyúttal lehetőséget ad az olvasónak arra, hogy tájékozódjon a napjaink internettel foglalkozó filozófiai írásairól. A kisebb terjedelmű mű ugyanis hatalmas mennyiségű szakirodalmat dolgoz fel, sőt a filozófiai gondolkodás mellett irodalmi és képzőművészeti hivatkozásokban egyaránt bővelkedik. Ezen nincs mit csodálkozni. Egyrészt Miriam Rasch irodalomtörténész, így ezt a két nézőpontot igyekszik összeegyeztetni könyvében, másrészt az internet világa nemcsak a tudományokat, hanem a művészeteket, az írókat, a költőket és a filmproducereket izgató téma is egyben.

A könyv kiindulópontja a következő: „Nem könnyű összefoglalni miről is szól ez a könyv. Etikai vizsgálódásokról számol be a mindennél jelen lévő adatok világában. Milyen világképet feltételez, milyen feszültségeket teremt egy ilyen világ? Hogyan érthető meg, mit tesznek az adatok, és vannak-e alternatívák az ember és a világ elkerülhetetlennek mutakozó adatosításának?”^[3] Mindenekelőtt a szerző célkitűzései között megtalálható adatosítás jelenségét kell megvizsgálni. Világunk egyes jelenségeinek, továbbá az egyes embereknek és az emberi tulajdonságoknak adatként való rögzítése, kezelése, megfigyelése nem mai jelenség. A dataizmus fogalma viszont igen. Első ízben David Brooks használta 2013-ban,^[4] ám az izraeli történész, Yuval Noah Harari munkái révén vált ismertté, aki ideológiaként tekintett rá. Harari több művében hívja fel a figyelmet arra, hogy az adatokba zárt ember(iség)nek több problémával kell a jövőben megküzdenie.^[5] Ezek közül a Rasch könyvével egyik azonos dilemmát helyezem középpontba.

Az ember cselekedeteinek erkölcsi dilemmái akkor vethetők fel, ha az ember számára létezik egy szabad tér – az autonómia szférája –, amelyben képes, éppen ezen szabadságának köszönhetően, döntése előtt mérlegelni, döntési alternatívákat kidolgozni és választani. Ezzel szemben a dataizmus világa automatizált és predesztinált, nincs hely benne a szabad akaratnak, sem a döntési, sem a cselekvési szabadság értelmében. Az etikai önreflexióhoz nyitott terek szükségesek, amelyek azt jelentik, hogy léteznek nem előre programozott és nem algoritmusok által vezérelt terek. A dataizmus ezzel szemben minden rendelkezésre álló teret előre kitöltött, előre programozott vágyakkal és gondolatokkal. „Gondoljunk csak a személyre szabott reklámokra, amelyek egyetlen hatalmas vágykereskedéssé tették az internetet. A vágyak kielégítése, explicitté tétele és a velük való kereskedés felszámolja az etikai különbséget.”^[6]

[3] Rasch, 2022, 14.

[4] New York Times: Opinion. The Philosophy of Data, 2013.

[5] Harari, 2018 (ld. az alábbi fejezet: Szabadság: Big data szemmel tart: 30-49.); Harari, 2022, 418.

[6] Rasch, 2022, 127.

Az etikai különbség ugyancsak meghatározó fogalma az etikai önreflexiónak. Ezt Rafael Capurro abban az értelemben használta, hogy a gondolkodó és érző embert elválasztotta a digitális technológiák által algoritmusokba zárt éntől.^[7] A fizikai világ embere dezautomizált lény, aki ismeretei és akarata révén képes önmagát szabadon kifejezni, kommunikálni, megismerni, s mindeközben súrlódások sokaságát hozza létre más egyénekkal. Az utóbbi automatizált és determinált ember, ún. megkonstruált egyén, aki a digitalizáció „terméke”, hozadéka. Az algoritmusokba zárt én „társadalma” egy nagy virtuális közösségként hatalmon és tudáson alapuló egyenlőtlenségeket teremt, de nem a foucault-i értelemben. Foucault filozófiájában a modern társadalmon belüli hierarchia – s egyben elnyomás – egyik lehetséges módja a diskurzus.^[8] A diskurzusban megjelenő tudás, a közbeszéd tematizálása nem mindenki számára elérhető, tehát az információval, ismeretekkel való rendelkezés egyenlőtlen helyzetet teremt ember és ember között. A digitális világon alapuló elnyomás nem kizárólag az ismeretek aszimmetrikus voltából adódik. Ezt meg lehetne szüntetni azzal, hogy az adatok nyilvánosan hozzáférhetőek lennének, vagy azok tulajdonába kerülnének, akiket az adatok leírnak.^[9] A probléma éppen az, hogy privát monopóliumok és kormányzatok tárgyaivá válunk, hiszen egy konstruált valóságról – lásd később – beszélünk, amelyben a kategorizálás és tipizálás szempontjait előre összeállították, s ezekben a szempontokba az egyes felhasználó nem lát bele, és nem is tud beavatkozni.

A virtuális világ felszámol minden szabadságot azzal kapcsolatban, hogy erről elgondolkodjunk. Megfoszt attól a képességünkötől, hogy a szabadság új formáit hozzuk létre.^[10] Egy másik kortárs szerző, Ian Hacking a digitális világot olyan szférának tekinti, amelyben az embereket létrehozzák – *make up people*^[11] –, és megfosztják őket attól, hogy megtervezzék a cselekvés új lehetőségeit, vagyis erkölcsi szempontból reflektálhassanak a cselekedeteikre.^[12]

Mi is tulajdonképpen a digitális világ? A filozófiai gondolkodás számára a valóság, annak létmódja és fogalmi gondolkodás által történő megközelítése tulajdonképpen a racionális görög filozófia óta állandó törekvése. Mi a világ? Hogyan ismerhető meg? Arisztotelész ugyan különbséget tett a természeti valóság megismeréséből származó tudás – *episztemé* – és az ember által előállított dolgokról – *techné* – szülő tudás között, ám a tudás megszerzésének vágya, a valóság működésének megértése mindkét esetben döntő fontossággal bírt.^[13] Vajon milyen tudás vonatkozik a digitális valóságra? A filozófiatörténeti gondolkodás

[7] Rasch, 2022, 127.

[8] Kriegel, 2007, 64.; Takács (szerk.), 2007, 379-380.

[9] Rasch, 2022, 126.

[10] Rasch, 2022, 126.

[11] Rasch, 2022, 95.

[12] Rasch, 2022, 127.

[13] Arisztotelész tudományfelfogása szemlélteti legjobban ezt a kettősséget. A természeti létezők okainak megismeréséből származó tudás episztemikus, míg az ember alkotta dolgokról, a technika vívmányairól szóló tudás technikai jellegű. A technika és a tudományos gondolkodás tehát külön világookról szól. Ld. Arisztotelész, 1942, 14-15., ill. Szoboszlai-Kiss, 2018.

részletes bemutatása nélkül kiemelhetünk két motívumot. Az egyik az újkori filozófiai gondolkodás egyik toposza, amelynek lényege az, hogy a világról alkotott ismeret az ember számára hatalmat biztosít, az ember ugyanis nem csupán megismeri a világot, hanem alakítja, birtokolja és saját hasznára fordítja azt. A Francis Baconnek köszönhető ismeretelméleti paradigma mögött a természettudományos világgép húzódott meg,^[14] amelyben a kísérletezéssel, ellenőrzéssel előállított tudás teremti meg tudományos értelemben a világ meghódításának lehetőségét.^[15] Gondoljunk csak Descartes egyik leírására,^[16] vagy a felvilágosodásban szívesen használt óramű-hasonlatra. Ez utóbbi a világ működésének harmonikus voltát és az emberi test működését volt hivatott leírni.^[17] Megmagyarázható-e a digitális világ ilyen módon? A válasz egyértelmű: nem.

A digitális ontológiának nem a természettudomány az alapja, hanem egyfajta „számféltisizmus”, azaz a valóság számokká alakítása. A digitális világ ontológiai státusza a számok monopóliumával hozható összefüggésbe, de túl is mutat azon. Ebben egy érdekes vitát mutat be Rasch könyve. Peter Weibel – osztrák művész, kurátor és médiaelméleti szakember – például azt állította, hogy az emberré válás folyamatában az ember először 1) nevet ad a dolgoknak, azaz megnevezi őket, hogy megismerhesse; majd 2) képet rendel hozzá, hogy megmagyarázza, végül pedig 3) számmá alakítja, azaz lefordítja a számok nyelvére.^[18]

Rafale Capurro és Michael Eldred^[19] ezzel szemben azt állítja, hogy a digitalitás is formálja és strukturálja a valóságot. Ezt hívják digitális sablonnak: „Ez a digitális sablon rejtezik a számszerűsítés és datafikáció, vagyis a nem számszerű dolgok számmá alakításának folyamata mögött, ez teszi lehetővé a számlálást; a dolgok azáltal, hogy digitálissá válnak, egyúttal megszámlálhatók lesznek; vagyis a digitális ontológia nem csak bizonyos létezők digitalizációját foglalja magában: maga a létezés válik digitálissá. Úgyis mondhatnánk, hogy a lét digitalizál.”^[20] Capurro számára ráadásul ez a folyamat egyfajta korszellem.^[21]

[14] „A természet titkai könnyebben elárulják magukat, ha mesterien gyötrik, mintha hagyják, hogy ezek saját útjukat járják” Ld. Bacon, 1995, 79.

[15] Kampis, 2022, 19-25.

[16] „Nem ismerek semmiféle különbséget az emberek által készített gépek és a különböző testek között, amelyeket egyedül a természet állít össze, kivéve, hogy a gépek megnyilvánulásai csak bizonyos csövek, rugók vagy más eszközök elrendezésétől függenek, amelyek, mivel arányban kell lenniük készítőik kezével, mindig olyan nagyok, hogy alakjuk és mozgásuk látható, míg a természetes testek megnyilvánulásait okozó csövek vagy rugók általában túl kicsik ahhoz, hogy érzékszerveinkkel érzékeljük őket.” Ld. Descartes, 1996, 130-131.

[17] Boyle szerint a Kozmosz egy tökéletes „motor”, amely nem alakulhatott ki spontán módon, és Isten folyamatosan beavatkozik, hogy a rendjét fenntartsa. Malebranche számára „Amikor egy órát látok, okom van arra következtetni, hogy van valamilyen Intelligens Lény, mivel lehetetlen, hogy a Véletlen és a véletlenszerűség minden Kerekét tartományban és testtartásban előállítsa”. Ld. Fiori, 2021.

[18] Rasch, 2022, 34.

[19] Michael Eldred ausztrál származású filozófus és matematikus. Életrajzi adatait és munkásságát ld. bővebben: Artefact: About Michael Eldred.

[20] Rasch, 2022, 77.

[21] Rasch, 2022, 77.

Melyek ennek a sablonnak az ismertetőjegyei? Luciano Floridi olasz filozófusprofesszor szerint 1) az elkülönülés, 2) a jelen-lét és 3) az absztrahálás. [22]

A dolgok ennek a három tulajdonságnak köszönhetően lesznek megszámlálhatók.

1. Az elkülönülés azt jelenti, hogy a valóság olyan elemekből áll, amelyek megkülönböztethetők, rájuk mutathatunk és egyszerű jelrendszer segítségével ábrázolhatók.
2. A jelenlét egészen Arisztotelész metafizikájáig nyúlik vissza. „A számláláshoz a jelenlét és a jelen nem lét közötti különbségre kell fókuszálni. Ha egy létező jelen van a számlálás során, akkor 1-el jelöljük; ha nincs, akkor 0-val és a továbbiakban nem vesszük figyelembe. A számlálás tehát a jelenlévőkre vonatkozik.” [23]
3. Az absztrahálás folyamata maga a számlálás. Lehetséges a létezőt a maga teljes egészében kvantitatív minőséggé alakítani: ez az ember jelen van, az nincs jelen. Ugyanakkor lehetséges egy létező tulajdonságait megszámlálható egységekre bontani, ilyenek pl. az emberi tulajdonságok, fizikai vagy hangulati jellemzők stb. Ez utóbbit szokták minőségértékeléskor figyelembe venni (ld. fogyasztói elégedettség mérése, vagy teljesítményértékelés, népszámlálás stb.).

A digitalizáció tehát oszthatatlanság helyett állandó felosztottságot mutat, amelyben az ember egy adathalmaz. A digitalizálás dividualást jelent, azaz a digitális világ az automatizáció, a dekódolás és a felosztottság területe. Összetett jellegét egyúttal az mutatja, hogy egy konstruált, létrehozott, ember által alkotott mesterséges valóság, így az erről alkotott ismereteink az arisztotelészi értelemben vett, *techné* jellegű ismeretek.

A virtuális valóság egyúttal maga is formálja, teremti és strukturálja a fizikai, objektív valóságunkat. Ahogy Eldred fogalmaz: „...ez a nyugati ember végső metafizikai sorsa.” [24] Tudománytörténeti vonatkozásban ki kell emelni két további tényezőt. Egyrészt a számszerűsítés, vagyis a dolgok megszámlálása nem kizárólag európai vívmány. A keleti civilizációk egy részében, mint pl. a hinduizmusban szintén meghatározó volt a létező dolgok számmal történő meghatározása, de ott történetben mesélték el. [25] Másfelől a számfétisizmus a XIX. századi tudományfejlődés eredménye, hiszen a statisztika tudományának megszületésével vált igazán érdekessé az ember bármely tulajdonságának kvantitatív minőséggé alakítása.

Térjünk át a digitalizációval járó filozófiai antropológiai vonatkozásokra. Az ember természetére vonatkozóan több filozófiai magyarázat született, kezdve a görög racionális és kontemplatív emberképtől a keresztény hívő ember, amely-

[22] Rasch, 2022, 78.

[23] Rasch, 2022, 78.

[24] Rasch, 2022, 82.

[25] Rasch, 2022, 130.

ben a hit és tudás egyaránt jelen van, majd a tudást hatalomként felhasználó újkori tudományos világgép segítségével, ezek azonban az ember egy-egy tulajdonságát állították középpontba. A XX. század első felében létrejött filozófiai diszciplína – Max Scheler, Arnold Gehlen és Helmuth Plessner – inkább az ember pozícióját helyezte előtérbe, semmint valamely kiemelt tulajdonságát. Ez a nézőpont alkalmasnak tűnik a digitális világban létező ember leírására. Scheler híressé vált mondata: „Az ember az az X, amely határtalan mértékben képes a világra nyitottan viselkedni.”^[26] Az egyetlen olyan élőlény, amelyet a környezet nem csupán determinál, körbevesz és lehatárol, hanem abból kitörve képes azt vizsgálat tárgyává tenni, sőt önmagát is képes vizsgálni. Scheler antropológiájában az ember létefeletti^[27] volt, hiszen az evolúció négy szintjét – szerves valóság, ösztönös beállítódás, asszociatív emlékezet, gyakorlati értelem – csak az ember lépte át, olyan lény, amelyet a metafizikailag nyitott helyzetével lehet leírni. Ezzel szemben Gehlennél az ember inkább hiánylény, hiszen ösztönei sokkal kevésbé fejlettek, mint az állatok számos egyedének. Plessner kifejezetten tagadta az emberi természet úgynevezett kettős meghatározását (test és lélek; racionalitás és érzelem), ehelyett azt hangsúlyozta, hogy az ember képes környezetével reflexív viszonyban, saját magából kiindulva, az ösztöneivel szemben cselekedni, miközben önmagát teszi a vizsgálat tárgyává.^[28]

A fenti megközelítésekben kiindulva a digitalizált világ biztosít-e bármiféle nyitott pozíciót, bármiféle reflexív viszonyt az én és a valóság között? A kérdést tovább bonyolítja, hogy rá kell kérdeznünk arra: melyik én és melyik valóság. Rasch könyve számos példát hoz fel a datafikáció automatizáló – vagy más szóval súrlódásmentes – voltára.

Első ránézésre a kvantitatív jellegű osztályozások és tipizálások objektívnek és tárgyilagosságnak látszanak. Ez azonban közel sincs így. Rasch egy 2018 tavaszán bevezetett „teljesítménymenedzsment-rendszer” visszasságaira mutat rá. A Bijenkorf áruházlánc által kidolgozott pontrendszerben nemcsak az eladott áru minőségét, hanem az eladó munkáját is pontokba kívánta foglalni. A rendszer végül megbukott, mert az áruházlánc egyes csoportvezetői arra biztatták az alkalmazottakat, hogy vegyék rá a vevőket az értékelésre, és kérjék tőlük a legmagasabb pontszámot.^[29] A pontokhoz kötött információ – pl. kedves eladó – udvariatlan eladó, kiváló kiszolgálás-pocsék kiszolgálás – minden esetben előállított információ. A szubjektív és objektív kétosztatásának ebben az esetben semmi értelme: „A számokhoz való ragaszkodás saját logikáját hívta életre. Önálló világot teremt, amely igencsak különbözhet az eredeti tervektől, a remélt eredményektől.”^[30] Az áruházlánc eredeti célja a munka minőségének meghatározása volt, illetve a túlzott emberi reakciók semlegesítése. „A Bijen-

[26] Scheler, 1995, 48.

[27] Hannos – Kurucz, 2021, 37-51.

[28] Egresi, 2020, 21-27.

[29] Rasch, 2022, 101-103.

[30] Rasch, 2022, 102.

korf eladórészlegei között valóságos versengés alakult ki, de a vevőkkel nem sokat törődtek, illetve a fiatalabbak valamiért gyakrabban kaptak maximális értéket... Önmagában semmi meglepő nincs ebben. Ha számokkal minősítünk embereket, akkor azok mindent beleadnak, hogy boldoggá tegyék a számokat. Szívesen megteszik, ami a számokhoz kell, igyekeznek rövidtávon jó pontokat szerezni, ahelyett például, hogy megfogalmaznák maguknak mitől lesz valaki jó eladó.”^[31] Azok a mércék, amiket alkalmaznak a mérésnél, végül egyértelműen meghatározzák az ember cselekvését. A kategóriák eredetileg csupán az emberi munkavégzés értékelésének eszközei voltak, végül az embert tették eszközzé, átvették az irányítást az egyén felett, és meghatározták az emberi viselkedést. Ez hasonlít ahhoz a megközelítéshez, ahogy a filozófiai antropológia leírta az állatok külső környezettel szemben megnyilvánuló kötött viselkedését. Gondoljunk bele abba, hogy ma szinte kivétel nélkül interneten tájékozódunk vásárlás, munkahelyválasztás, szórakozás, szállásválasztás stb. esetén. A pontszámokra értékelt vélemények befolyásolnak minket, azaz a negatív értékelés arra ösztönzi a fogyasztót, hogy kerülje el az adott szolgáltatást. Az információ, amelynek fel kellene hívnia a szolgáltató vagy munkavállaló figyelmét arra, hogy milyen területeken kell javítani vagy fejlődni, végső soron hitelvesztéshez és a hírnévrontásához vezethet, s idővel manipulálja mindkét oldalt – eladót és vásárlót, munkáltatót és munkavállalót.

Az egyre magasabb pontszámok kéz a kézben járnak a magasabb státuszszal és a jó hírnévvel. Ezzel a „pontozott ember” olyan, mintha soha véget nem érő próbaidőn lenne, a lecsúszás konstans fenyegetésével.^[32] További probléma, hogy mindig csak átmenetileg tartozunk az amúgy is folyamatosan változó kategóriákba. Ezt hívja a szociálpszichológia *multiphrenia* világának.^[33] Egyszerre több dimenzióban vagyunk jelen, és ezek a dimenziók állandó változási kényszerrel gyakorolnak az emberre. (Amint például megváltoztatjuk a like-ok irányát, könnyen egy másik fogyasztói csoportba kerülünk.) Az identitás menet közben alakul, nem kizárólagos, folyamatos változásnak kitett, sőt „... az adatok képesek önállóan megalkotni az általuk keresett szubjektumokat. Azonban ha a saját kategorizálásuk megerősítésének dolgoznak, visszacsatolás alakul ki – nem ember és kategória között –, hiszen fogalmunk sincs, milyen rubrikákat alkalmaznak, hanem az egyre élesebb kontúrú kategóriába sorolás folyamata során.”^[34]

A dataizmus logikája tehát súrlódásmentes, azaz automatizált, felosztott és determinált. Morális értelemben autonómiára lenne szükség, ami szabad teret igényel. A dataizmus a súrlódásmentes, teljes mértékben lefedett felületekben érdekelt, az egyén a súrlódáson alapuló, dezautomatizált szabad térben „nem azt teszi, amit várnak tőle, nem azt veszti meg, amit elé kínálnak, nem fordul oda azonnal, ha figyelmét kérik, Inkább elgondolkodik a dolgok jelentésén, a lehető-

[31] Rasch, 2022, 102.

[32] Rasch, 2022, 105.

[33] Anderson, 1997, 34-39.

[34] Rasch, 2022, 112-113.

ségeken és az értelmezéseken. Nem fordít háttér a fejlődésnek, de megkérdőjelezi a fejlődés technikáját. Veszi a kellő időt akkor is, ha nem tudja biztosan, hogy válaszra talál. Kedveli a zsebében hordott digitális kiállatot, de kedveli a sűrűdést is.”^[35]

IRODALOM

- Anderson, Walter Truett (1997): *A jövő énje. A posztmodern személy feltalálása*. Tarcher, New York.
- Arisztotelész (1942): *Nikomakhoszi Etika*. Parthenon, Budapest.
- Artefact: About Michael Eldred. (Elérhető: www.arte-fact.org/me_cv.html. Letöltés ideje: 2022.10.30.).
- Bacon, Francis (1995): *Novum Organum*. Nippon, Budapest.
- Descartes, René (1996): *A filozófia alapelvei*. Osiris, Budapest.
- Egresi Katalin (2020): *Ember-Társadalom-Jog*. Universitas, Győr.
- Fiori, Stefano (2021): *Gépek, testek és láthatatlan kezek. A rend és a gazdaságelmélet matematikája*. Torinói Egyetem, Torino. (Elektronikus kiadás, letöltés ideje: 2022.10.25.).
- Hannos Gábor – Kurucz Barnabás (2021): Többlet vagy hiánylény? Max Scheler és Arnold Gehlen filozófiai antropológiájának vázlatja. In: *Tudásmenedzsment*. 22. évf., 2021/2. sz. DOI: <https://doi.org/10.15170/tm.2021.22.2.3>.
- Harari, Yuval Noah (2018): *21 lecke a 21. századra*. Animus, Budapest.
- Harari, Yuval Noah (2022): *Homo Deus - A Holnap rövid története*. Animus, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.17104/9783406704024>.
- Kampis György (2022): *Tudományfilozófia*. Typotex, Budapest.
- Kriegel, Blandine (2007): *Michel Foucault ma*. Holnap Kiadó, Budapest.
- New York Times: Opinion. The Philosophy of Data, 2013. (Elérhető: <https://www.nytimes.com/2013/02/05/opinion/brooks-the-philosophy-of-data.html>. Letöltés ideje: 2022.10.30.).
- Rasch, Miriam (2022): *Sűrűdés. Etika a dataizmus korában*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Scheler, Max (1995): *Az ember helye a kozmoszban. Horror metafisicae*. Osiris, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2018): *Alvó demokrácia*. Universitas, Győr.
- Takács Péter (szerk.) (2007): *Államelmélet I*. Szent István Társulat, Budapest.

[35] Rasch, 2022, 73-74.

ŐSZE ÁRON

Recenzió Gosztonyi Gergely: Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig című könyvéről

ABSTRACT

The 21st century is unequivocally defined by technology and online space, which raises particularly important issues about human rights as well, for example, freedom of expression or freedom of the press. Already in antiquity, we know some cases where the aim was undoubtedly to silence others, and it has happened many times throughout history, regardless of the suppression of individual views or movements. Gergely Gosztonyi's book *Censorship from Aristotle to Facebook* examines this phenomenon. This monograph presents the history and current challenges of censorship, especially the regulation and practice of the European Union and the European Court of Human Rights. In addition, the author draws his own conclusions and makes proposals for a more optimal regulatory environment.

Keywords: censorship ■ national and international practice ■ European Union ■ European Court of Human Rights

Gosztonyi Gergely *Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig* című munkája minden kétséget kizáróan egy rendkívül aktuális témát feldolgozó monográfia. A cenzúra egészen az ókorig visszanyúló jelenség, ami aztán a társadalmi és technológiai fejlődéssel a XXI. századra egészen új formában jelenik meg a mindennapi gyakorlatban. A szerző határozott célja a cenzúra történetének, a cenzúra típusainak és megjelenési formáinak, illetve a cenzúra jelenlegi helyzetének bemutatása, amelyhez kimerítő mennyiségű magyar és külföldi irodalom, joganyag, illetve egyéb forrás került feldolgozásra. A könyv alapvetően emberi jogi megközelítésben tárgyalja a címben megjelölt témát, ugyanakkor a monográfia széleskörű figyelemre tarthat számot.

A rövid, gyakorlati példákkal érzékeltetett problémafelvetést tartalmazó I. fejezetet követően a II. fejezetben a cenzúra fogalmával és tipizálásával foglalkozik a szerző. Az etimológiai vizsgálódás mellett tartalmi szempontú elemzést is olvashatunk, és számtalan definícióval találkozunk. Így egyértelmű válik az olvasó számára, hogy a cenzúra jelentése a mai napig nem tisztázott fogalom. A monográfia külön foglalkozik

a cenzúra csoportosításával, ami alapján beszélhetünk arról akár szűkebb vagy tágabb értelemben is. Ezenfelül a fejezetben található egy jól áttekinthető táblázat a cenzúra további csoportosításairól. Ebben a részben külön bemutatásra kerül a politikai cenzúra, a gazdasági cenzúra, illetve az öncenzúra. Amíg az első esetben a tartalomkorlátozás állami tevékenység, addig a második esetben nem állami szereplők beavatkozásáról van szó. Az öncenzúra a legnehezebben definiálható fogalom. Ezt követően az interneten megvalósuló tartalomkorlátozás következik, tekintettel arra, hogy az online tér a véleménynyilvánítás egyik legfontosabb eszköze lett, ahol az állami kontroll mellett külön szó esik a magánpiaci szereplőkről.

A III. fejezetben a cenzúra európai és amerikai történetéről kapunk egy átfogó ismertetőt, egészen az ókorig visszanyúló példákkal. Ennek oka, hogy a tartalomkorlátozás egyidős lehet a beszéd kialakulásával. Természetesen a szerző megemlíti Szókratész perét, kiemeli továbbá Platón eszményi államát is, ahol az ókori filozófus szerint szigorú cenzúrára van szükség, illetve a Római Birodalomból is találunk egy szemléletes precedenst. A könyvnyomtatás megjelenésére különösen nagy hangsúlyt fektet a monográfia, amely a cenzúra új korszakát hozta el. Itt különösen a katolikus egyház reformáció elleni küzdelméről és az ahhoz kapcsolódó gyakorlatáról olvashatunk (pl. a IV. Pál pápa által, 1559-ben kiadott Index Librorum Prohibitorium). A XVII-XVIII. század külön figyelmet érdemel, ekkor ugyanis már jelen van a sajtószabadsággért folytatott küzdelem, továbbá ebben a korszakban jelennek meg az első alkotmányok is. A XIX-XX. században egy általános fejlődést figyelhetünk meg, amelynek majd a két világháború, illetve a totalitárius rendszerek vetnek véget. Érdekességként megemlítendő, hogy az Amerikai Egyesült Államokban inkább a bírói gyakorlat alakította a szólásszabadság terjedelmét, elletétben az európai jogalkotással.

A könyv külön szól a magyar cenzúra történetéről. Az 1848 előtti időszakból hazánkban is a reformáció elleni küzdelem bontakozik ki az olvasó előtt, következő fontosabb állomás pedig az áprilisi törvények időszaka lesz, ahol az 1848. évi XVIII. törvénycikk szól a sajtóról. Az I. világháborúig aztán különböző szabályozási kísérletek valósultak meg a sajtószabadsággal kapcsolatban, de a két nagy világhégés itt is megakasztotta ezt a folyamatot. A Horthy-korszakban nem feltétlenül a politikai cenzúra érvényesült, hanem inkább a szubvenciók és támogatások gyakorlata valósult meg, ahol a kormánypárti vélemények részesültek előnyben az ellenzéki tartalmakkal szemben. Majd 1938-tól egyre szigorodó szabályozás figyelhető meg. A szocializmus időszakában aztán a cenzúra hivatalosan nem létezett, de közvetlen és közvetett eszközökkel az állam korlátozta a szabad közléseket. Majd a rendszerváltás hozza el a véleménynyilvánítás valódi szabadságát, ahol a politikai cenzúra hivatalosan megszűnt.

A IV. fejezetben a közösségi média elterjedéséről és a tartalommoderálás új-fajta megjelenéséről kapunk egy átfogó elemzést. A közösségi média fogalmával összefüggésben meg kell különböztetni egymástól a Web 1.0-át, vagyis klasszikus közösségi médiát és az új, Web 2.0-ás közösségi médiát. Míg első esetben a lényeg kizárólag az online jelenlétre koncentrálódik, addig a Web 2.0 esetében

a felhasználók aktív tevékenysége is megfigyelhető. Máshogy megfogalmazva, itt már interaktivitásról beszélhetünk. A Web 2.0-val kapcsolatban felmerül annak szabályozási kérdése is. A kezdeti időszakban a jogmentes tér illúziója bontakozott ki. Az ezt az irányt képviselő kiberlibertarianizmus ugyanis elutasít bármilyen jellegű állami vagy nemzetközi beavatkozást az online térbe, és az önszabályozásra helyezi a hangsúlyt. Később, ennek a felfogásnak az inverzeként, hamarosan megjelent a kiberpaternalizmus. A fejezetben utalás szintjén megjelennek a fejlődés további szakaszai, mint például a Web 3.0, amelyet még a teljes fogalmi bizonytalanság jellemez.

Külön figyelmet érdemelnek a Web 2.0-val kapcsolatos szabályozási modellek, hiszen a Web 2.0 olyan kihívások elé állította a jogalkotást, amire előtte még nem volt példa. Ezzel összefüggésben pedig az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió eltérő felelősségi rendszereket dolgozott ki. Az amerikai modell bemutatására a szerző konkrét jogeseteket idéz, továbbá hivatkozza a Communications Decency Act-ot (CDA), ahol a szabályozási koncepció lényege, hogy a szolgáltatók privatizálják a szólásszabadság védelmének kérdését, továbbá felelősséget nem kell vállalniuk a felhasználók által írt tartalmakért. Az EU szabályai közül elsőként a határokon átnyúló televíziózásról szóló irányelvet (TWF) ismereti a szerző, ami az amerikai modellel ellentétes szemléletet követ. A technikai fejlődés miatt ugyanis új szabályok létrehozására volt szükség, így megalkották a 2010-es aaudiovizuális médiaszolgáltatásról szóló irányelvet (AVMS), amelyet aztán 2018-ban módosítottak. Külön meg kell említeni az elektronikus kereskedelemről szóló irányelvet (Eker. irányelv). Ez az irányelv a belső piac megfelelő működéséhez járul hozzá az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások tagállamok közötti szabad mozgásának biztosítása által, és az internetszolgáltatás is ennek hatálya alá tartozik. A szabályozási koncepció lényege egy általánosan alkalmazott „értesítési-eltávolítási eljárás” (NTDS), amely egy többlépcsős eljárási mechanizmust jelent. A közvetítő szolgáltatóknak egyrésztől biztos tudomással kell bírniuk a jogellenes tartalomról, másrésztől meghatározott időn belül kell lépéseket tenniük a tartalom eltávolítása érdekében, így felelősségi szempontból az amerikai modellel ellentétes szabályozásról beszélhetünk.

Az V. fejezet az Amerikai Egyesült Államok szabályozási lehetőségeivel foglalkozik. Ennek apropója Mark Zuckerberg 2019-es szenátusi meghallgatása, ahol a jogalkotók aktívabb szerepvállalását sürgette. Emellett a Facebook kiadta az ún. Fehér Könyvét is, amely négy kulcskérdést tárgyal az optimális szabályozás érdekében. A szerző továbbá néhány önkorlátozó kísérletet is bemutat. Az egyik a Facebook által egy független szakértőkből felállított Ellenőrző Bizottság. Ez a szerv a vállalat tartalomszabályozásával kapcsolatos döntéseket hozhat, aminek még Mark Zuckerberg is alá kell, hogy vesse magát. A testület eddig gyakorlatából azonban még nem vonhatók le általános következtetések. Másrésztől meg kell említeni a Twitter Kék Egét (Blue Sky), aminek alapvető feladata a közösségi média nyílt és decentralizált szabványainak kidolgozása. Mind a kettő intézményt számos kritika érte, továbbá a szerző megállapítja, hogy az amerikai gyakorlat egyértelműen felülvizsgálatra szorul.

Az Európai Unió 2020. évi digitális rendeletcsomagjának irányai című VI. fejezetben Gosztonyi Gergely – hivatkozva az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára – kiemeli, hogy az internet az információs szabadság gyakorlásának legfontosabb eszközévé vált, továbbá a techóriások működése is lépésre sarkallta az uniós döntéshozókat. A könyv ezt követően ismerteti a Digitális szolgáltatásokról szóló rendeletjavaslatot (DSA-DMA), hangsúlyozva annak előnyeit és hátrányait. Az előnyök közül talán legfontosabb az, hogy a javaslat az eddigi szabályozást új alapokra kívánja helyezni, reagálva a megváltozott szabályozandó technológiai környezetre. Hátrányok között emeli ki a szerző például az egyes definíciós problémákat, illetve azt, hogy a felelősségi szabályok túlcenzúrázáshoz vezethetnek a szolgáltatók részéről. Bemutatásra kerül a Digitális Piacokról szóló rendeletjavaslat is, amelynek kulcsfogalma a kapuőr platform (gatekeeper). A kapuőr platform a legnagyobb szolgáltatókra vonatkozik, akikre szigorúbb szabályokat kívánnak megállapítani a jogalkotók. A javaslat előnyeként említhető az a tény, hogy egyáltalán törekvés mutatkozik a techóriások szabályozására, míg hátrányok közé tartozik a kapuőr platformmá nyilvánítására vonatkozó szabályozás.

A VII. fejezetben egy, az USA és az EU modelljeitől eltérő, harmadik utat ismerhetünk meg, ami a kínai modell. Itt érdemes azzal kezdeni, hogy már a Kínai Kommunista Párt vezetése számára is nyilvánvalóvá vált az emberi tudat befolyásolásának jelentősége. Kínában 1995-ben vált nyilvánossá az internet használata, majd 1998-ban megkezdte működését az ún. Kiberrendőrség, hatáskörébe utalva az interneten terjedő vélemények ellenőrzését. Másrészről Kínában szigorú szabályok vonatkoznak az online szolgáltatók működésének megkezdésére, ezenfelül egyértelműen a szerkesztői felelősség érvényesül. A szerző részletesen bemutatja a cenzúra megvalósulásában közreműködő állami szervezetrendszer is. Külön kell megemlíteni az Arany Pajzs nevű védelmi mechanizmust, illetve az annak keretében működő ún. Kínai Nagy Tűzfalat. Az Arany Pajzs a belföldi felügyelet rendszere, míg a Kínai Nagy Tűzfal a külföldi weboldalakkal való hozzáférést korlátozza. Ezenfelül az Arany Pajzs technológiája 2020-ra olyan fejlettségi szintet ért el, ami lehetővé teszi a lakosság totális ellenőrzését különböző eszközökkel.

A tartalomszabályozás emberi és technikai vonatkozásai címet viselő VIII. fejezetben felvetődik a kérdés, hogy mit és milyen módon moderáljanak a techcégek a felületeiken megjelenő tartalmakkal kapcsolatban. A Facebook a tartalmak moderálására alapvetően mesterséges intelligenciát használ. Ez azonban korántsem megbízható, hiszen számos hiányossága van még (pl. nem képes felismerni az iróniát vagy a művészeti alkotásokat). Ezért szükséges hozzá az emberi közreműködés, de a felhasználók száma végett nem lehetséges minden tartalom emberi kontrollálása. A mesterséges intelligencia továbbá jogalkotási dilemmákat is felvet. Itt megoldási javaslatként említi meg a szerző az ember és a mesterséges intelligencia együttes használatának lehetőségét.

A IX. fejezetben az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) és az Európai Unió Bírósága (EUB) gyakorlatáról olvashatunk, amely segít közelebb vinni a felelős-

ségi kérdések alaposabb megértéséhez. A szerző hat jogesetet dolgoz fel az EJEB, és nyolcat az EUB gyakorlatából. Az ügyek bemutatása után a munka összegzi a joggyakorlatból levonható következtetéseket. Ezek közül kiemelendő, hogy az EJEB pontosító megállapításokat tett az NTDS-el összefüggésben, valamint rögzíti, hogy a különféle tartalmakkal kapcsolatban más és más eljárások lennének szükségesek. Az EJEB és az EUB szerint továbbá csak a semleges és passzív szolgáltatók felelősségmentessége lenne elképzelhető. Alapvetően elmondható, hogy az EJEB és az EUB gyakorlata és megállapításai között vannak átfedések, annak ellenére, hogy az előbbi fórum alapjogi aspektusú ítélkezési gyakorlatot folytat, míg utóbbi a gazdasági tényezőket helyezi a középpontba.

A szerző a X. fejezetben az internet-hozzáférés korlátozásának gyakorlatát mutatja be az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában, ráirányítva a figyelmet a politikai cenzúra új eszközeire. Az EJEB vonatkozó gyakorlatának alapja az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke, amely a véleménynyilvánítás szabadságát garantálja. A bíróság gyakorlata szerint az internet-hozzáférés korlátozása lehet jogszerű, ahhoz viszont meg kell felelni egy háromelemű tesztnek: először is, az intézkedésnek alkalmasnak kell lennie az elérni kívánt jogszerű célok megvalósítására (megfelelőség vagy jogszerűség). Másodsor, a lehető legkisebb mértékű beavatkozást jelentő eszközt kell alkalmazni (szükségesség). Végül pedig, a beavatkozásnak szigorúan arányban kell állnia az elérni kívánt céllal (arányosság). Ezt követően újabb jogeseteket olvashatunk, ahol Törökországgal összefüggésben öt, míg Oroszországgal kapcsolatban két ügyet^[1] mutat be a szerző. Ezekből az ügyekből egyértelműen kitűnik, hogy az előbb ismertetett tesztnek megfelelően valóban igazolható az internet-hozzáférés állam általi korlátozása/leállítása, viszont vannak egyértelműen jogellenes korlátozások is.

A XI. fejezetben a 2020-as évek elején megvalósuló cenzúra tárul az olvasók szeme elé, hangsúlyozva néhány ország gyakorlatát, fejlődési irányait. Elsőként Oroszországot lehetne megemlíteni, amelynek megoldásait a szerző Kínához hasonlítja, felvetve az orosz jogalkotás problematikus pontjait (ezenfelül olvashatunk további államok, köztük Belarusz gyakorlatáról is). A kibertér védelme érdekében hazánkban is lehetséges a korlátozás a nemzetbiztonsági szolgálatok részéről, úgy, hogy a jogorvoslati eszközök igénybevételére csekély esély mutatkozik. A fejezetet számadatok, diagramok és egyéb képes illusztrációk egészítik ki és teszik hitelesebbé az olvasók számára.

A XII. fejezetben a jövő lehetséges irányairól kapunk áttekintést. Gosztonyi Gergely ismételtelen felveti a cenzúrával kapcsolatos problematikus pontokat, és összegzi az előző fejezetekben leírtakat. Ezenfelül a felvetett problémákra vonatkozó megoldási javaslatokról olvashatunk. Itt a szerző kifejti saját gondolata-

[1] Megjegyzés Ősze Árontól: Oroszország már nem tagja ez Európa Tanácsnak, továbbá felmondta az Emberi Jogok Európai Egyezményét is, így az EJEB ítéletei már nem kötelezőek rá nézve. Lásd: <https://jogaszegylet.hu/jogelet/az-orosz-europa-tanacsi-tagsag-megszunesenek-jogkovetkezmenyei-az-ejeb-tekinteteben/>.

it, de számos más kutatót is idéz az optimális szabályozás kialakítása érdekében. Először a tudomány álláspontját ismerhetjük meg. A javaslatok között szerepel többek között a flexibilis fogalomhasználat, vagy az, hogy talán a magánszerplőknek kellene végezni a tartalomszabályozást. Mások a jogi fogalmak pontatlanságát emelik ki, de nagy kérdés az is, hogy az adott tartalomért ki viselje a felelősséget. Ezt követően a nem-kormányzati szervek véleményei következnek, ahol az elszámoltathatóság és az átláthatóság a központi elem. A fejezetben olvashatók a 2015-ös manilai elvek, továbbá a 2018-ban, Kaliforniában megfogalmazott Santa Clara-i elvek is. Végezetül a politika álláspontjai következnek. Az ENSZ határozott véleménye szerint kizárólag az államok cenzúrázhatnak, azokat a civil szférára átruházni nem szabad. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága pedig a már kialakult felelősségi szabályok fenntartásában hisz. Gosztonyi Gergely *Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig* című könyvét szívesen ajánlom mindazoknak, akik valamilyen formában jelen vannak az online térben. Fontos ugyanis tisztában lennünk azzal, hogy felhasználóként milyen felelősséggel tartozunk az általunk megosztott tartalmakért, illetve milyen módon korlátozhatja akár az állam, akár a szolgáltató az internetes platformok segítségével gyakorolt véleménynyilvánításhoz való jogunkat. Az írás erre az alapvető kérdésre keresi a választ, történeti, elméleti és gyakorlati aspektusú vizsgálaton keresztül. Véleményem szerint ez a munka nemcsak az olvasó számára lesz érdekes, de a döntéshozók számára is iránymutatásokat tartalmaz egy optimálisabb jogi környezet létrehozásához.

- DR. ASBÓTH ORSOLYA
bíró, Győri Járásbíróság
drasbotho@gmail.com
- DR. HABIL. BARTKÓ RÓBERT
habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc
Állam- és Jogtudományi Kar
doktori iskola titkára, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és
Jogtudományi Kar Doktori Iskola
bartko.robert@ga.sze.hu
- DR. HABIL. EGRESI KATALIN
habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc
Állam- és Jogtudományi Kar
katikk0927@gmail.com
- DR. FRANK MÁTÉ
egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és
Jogtudományi Kar
PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogyudo-
mányi Kar Doktori Iskola
frank.mate@sze.hu
- DR. KELEMEN ROLAND
egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és
Jogtudományi Kar
kelemen.roland@sze.hu
- PROF. DR. LENKOVICS BARNABÁS
professor emeritus, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és
Jogtudományi Kar
barnabas.lenkovics@gmail.com
- DR. MARCO PESCI
PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Márton
Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
marcopesci94@gmail.com
- DR. NÉMETH GABRIELLA
főiskolai docens, METU Társadalomtudományi és Nemzetközi Tanulmá-
nyok Intézet
gnemeth@metropolitan.hu

- DR. ŐSZE ÁRON
egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola
osze.aron@sze.hu
- PROF. DR. SASHALMI ENDRE
egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
az MTA doktora
sashalmi.endre@pte.hu
- SZÍJÁRTÓ LILLA
jogász szakos egyetemi hallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
lillaszijarto@gmail.com

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (Abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.
5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dólt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
6. A hivatkozásokat felső indexben, az írásjel után tüntessük fel, pl.:” XY szerint,”^{1,2} A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő, vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik). A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:
 - a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagyköötőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Online hivatkozásnál: Weboldal: Téma (legfeljebb egysorosra rövidítve), az évszám (ha van):
Hvg.hu: Ez egy cikk a ..., 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).
7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).
8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben. Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.
9. Az irodalomjegyzék csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Rendezzük ABC-sorrendbe!

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolási jellel ellátva.

Törekedjünk a teljes hivatkozásjegyzék feltüntetésére, amire lábjegyzetben szerepel.

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében, fentieket betartva:

- Smith, John (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.

Tehát: a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő(k) kettőspont, majd a kötet címe *dólt betűvel*, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, és csak utána a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz. Universitas, Győr.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

f) Ha az idézett mű rendelkezik DOI-számmal (azonosítóval), azt is kérjük feltüntetni!

12. A jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom (azaz a források jegyzéke) után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

- I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt, szám után SZÓKÖZ)
- 1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)
- a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)
- i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a *dőlt*, **félkövér**, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldal-szám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ Ez az ókortól napjainkig a házasságkötéseket jellemző érdekközösség meghaladása. A II. Vatikáni Zsinat ezzel írta le (definiálta) a modern házasságot. Egész keresztény kultúránk alapja az áldozatos szeretet, ami önzetlen és nem önző, nem haszonleső. Az érdekházasság a birtoklás egzisztenciális módjának sajátja, az élet- és szeretetközösség a létezésé. Az előbbiben a felek többet akarnak szerezni a másik által, az utóbbiban többek akarnak lenni egymás által. Ez az önzetlenség persze kölcsönös, mindkét fél a másik személyiségét, emberségének gazdagítását tekinti előbbre valónak, és cserébe ugyanezt kapja és reméli. Mindkét fél a másikkban talál rá saját igazi önmagára. Mindkét fél a másikkal és a másikkban válik egészsé. Lenkovic Barnabás
- ◆ A goszudarsztvennoszty az orosz állam (goszudarsztvo) szóból ered, és jelenti egyfelől egy-egy állam konkrét történeti létezését, az állam mint intézmény időbeli folytonosságát (az angolban ezt a jelentésspektust a statehood szóval fordítják), ugyanakkor ennél mélyebb, emocionális értelemmel is bír, ami nem más, mint az államhoz való speciális viszonyulás kifejeződése, mégpedig az állam történeti szerepére, sőt annak küldetésére vonatkozóan. Ez pedig már az orosz politikai mentalitás kérdését érinti, melynek a goszudarsztvennoszty központi eleme. Sashalmi Andre
- ◆ A katolikus érveléshez hasonlóan többek közt a Német Protestáns Egyház is úgy vélekedik, hogy a nemzés és a születés a szeretet és a házasság kötelékébe tartozik, a testen kívüli megtermékenyítés pedig ezt az összefüggést megszakítja. A Holland Protestáns Egyház azonban ehhez képest már kifejezetten védelmezőként lépett fel az eljárás mellett, kinyilvánítva, hogy egy gyermek Isten ajándéka, ám az nem jelenti azt, hogy az ember nem avatkozhat be a releváns folyamatokba. Minderre, valamint az eljárás társadalmi elfogadottságára, a meddőség problémájára és az orvoslás fejlődésére tekintettel a protestáns egyházak mintegy felülvizsgálták korábbi, fenntartásokat megfogalmazó nézeteiket, melynek következtében 2017-ben a meddőséggel küzdő házaspárok számára iránymutatást tartalmazó dokumentumot adtak közre, amely általánosságban nem ellenzi a humán reprodukciós eljárások alkalmazását, de etikai iránymutatásokat fogalmaz meg az élet védelme érdekében. Szijártó Lilla
- ◆ A hazai anyagi büntetőjogi dogmatika alaptétele, hogy egy cselekmény büntetendővé nyilvánításának, valamint a bűnösség megállapítása esetén az alkalmazandó szankciónak törvényi alapokon kell nyugodnia. Azaz a jogállamiság egyik alapköve, hogy kizárólag törvény jogosult egy magatartást bűncselekménnyé minősíteni, és csak ugyanezen jogforrásban lehet büntetést vagy intézkedést megállapítani a jogalkotónak (nullum crimen sine lege/nulla poena sine lege). Ennek a központi gondolatnak az eredete az, amit alkotmányos, vagy másnéven jogállami büntetőjognak szoktunk hívni. Bartkó Róbert

